

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Humanistinen		Laitos – Institution – Department Suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos	
Tekijä – Författare – Author Suomalainen, Roosa			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Leopardiemo yksinhuoltajana ja muut lasten tietokirjojen eläimet. Eläinrepresentaatiot ja kirjoittajan ja lukijan vuorovaikutus lapsille suunnatuissa tietokirjoissa.			
Oppiaine – Läroämne – Subject Suomen kieli			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu -tutkielma		Aika – Datum – Month and year Toukokuu 2016	Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages 101
Tiivistelmä – Referat – Abstract <p>Tutkielmassa tarkastellaan lasten tietokirjojen eläinten representaatioita sekä kirjoittajan ja lukijan välistä vuorovaikutusta. Tutkimuksessa selvitetään, millaisia eläinten representaatiot ovat lasten luontoaiheisissa tietokirjoissa, millaisia diskursseja ja ääniä representaatiot luovat ja millaisia ääniä kirjoittajan ja lukijan vuorovaikutus tuo teksteihin.</p> <p>Tutkielma pohjautuu teoreettiselta taustaltaan systeemis-funktionaaliseen kielioppiteoriaan ja on lähestymistavaltaan diskurssianalyttinen. Diskurssianalyysin välineenä hyödynnetään ekokriittistä teoriaa.</p> <p>Aineisto koostuu 24 eläinaiheisesta tietokirjatekstistä, jotka on poimittu satunnaisesti neljästä suomalaisesta ja alun perin suomeksi julkaissuista lapsille suunnatusta luontoaiheisesta tietokirjasta. Kirjat ovat ilmestyneet vuosina 2001–2012.</p> <p>Tutkimuksessa aineiston keskeiseksi piirteeksi hahmottuu diskurssien vaihtelu ja limittyminen. Erilaisia diskursiivisia aineksia ja konteksteja aktivoituu eläimiä nimeävien ja luokittelevissa NP:issä ja toiminnan kuvaamisen prosessityypeissä, joissa käytetään rinnakkain muun muassa tieteellisen neutraaleja ja arkisen värityneitä ilmauksia.</p> <p>Työssä osoitetaan, että aineiston eläinrepresentaatioiden ja ekokriittikin trooppien välillä on selviä yhtymäkohtia. Diskurssien rakentumisessa vallitsevaksi piirteeksi osoittautuu muun muassa eläinmaailman ja ihmisten todellisuuden rinnastuminen toisiinsa. Diskurssien sekoittuminen toimii aineistossa myös vuorovaikutuksellisenä elementtinä. Fokalisaation muutoksilla, genreupotuksilla ja erilaisilla affektisilla kielenkäytön tavoilla kirjoittaja säätelee tekstin havaintopisteitä ja ilmaisee subjektiivista suhtautumista sekä representaation kohteita että lukijaa kohtaan. Lisäksi monet aineiston tunnusmerkkiset piirteet osoittautuivat tekstien tiedonvälityksen kannalta keskeisiksi: niitä käytetään tarkentavina, tulkintaa ohjaavina ja havainnollistavina elementteinä.</p> <p>Tutkielman lähestymistapa poikkeaa aikaisemmasta, kaunokirjallisuuspainotteisesta lastenkirjojen tutkimuksesta. Se avaa näkymiä lasten tietokirjallisuuteen monipuolisena tutkimuskohteena. Tutkielma myös osoittaa, että ekokriittinen teoria voi luoda uusia kiinnostavia lähestymistapoja myös tietokirjallisuuden teksteihin.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords representaatio, SF-teoria, diskurssianalyysi, ekokriittikki, geneerisyys, moniäänisyys, antropomorfismi			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

LEOPARDIEMO YKSINHUOLTAJANA JA MUUT LASTEN TIETOKIRJOJEN ELÄIMET

Eläinrepresentaatiot ja kirjoittajan ja lukijan vuorovaikutus
lapsille suunnatuissa tietokirjoissa

Pro gradu -tutkielma
Roosa Suomalainen

Helsingin yliopiston
suomen kielen,
suomalais-ugrialaisten
ja pohjoismaisten
kielten ja kirjallisuuksien laitos
Toukokuu 2016

SISÄLLYS

1 Johdanto	1
2 Tutkimusasetelma ja teoriatausta	3
2.1 Aineisto ja tutkimuskysymykset	3
2.2 Teoriatausta	7
2.2.1 Systemis-funktionaalinen kielioppi	8
2.2.2 Kriittinen diskurssianalyysi	10
2.2.3 Ekokritiikki	12
3 Eläinten representaatiot	16
3.1 Nimeäminen, luokittelu ja luonnehdinta	17
3.1.1 Geneerisyydestä	18
3.1.2 Tieteellisen diskurssin luokittelevat ilmaukset	22
3.1.3 Yksilöivä luonnehdinta	24
3.1.4 Diskurssien sekoittuminen nimeävissä ja luokittelevissa ilmauksissa	26
3.2 Toiminnan kuvaaminen	28
3.2.1 Eläminen ja oleminen	29
3.2.2 Toiminnan kuvaamisen humoristiset implikaatiot	31
3.2.3 Mentaalinen ja mentaalisesti orientoitunut toiminta	35
3.3 Diskurssit, troopit ja antropomorfismi	38
3.3.1 Eläimen ja ihmisen ambivalentti suhde	39
3.3.2 Leopardi yksinhuoltajana ja uros hiiriperheen päänä – perhediskurssit	41
3.3.3 Metsän kuningas ja salojen kulkuri – villin luonnon diskurssit	45
3.3.4 Siilin vekkuli olemus ja ronkeli mäyrä – huumori hellittelyn keinona	48
3.3.5 Eläimet kiusankappaleina	51
3.3.6 Mutka moottoritiehen – uhanalaisuus ja ihmisen toiminta	54
4 Kirjoittajan ja lukijan vuorovaikutus	58
4.1 Vuorovaikutuksen merkitsimet	59
4.1.1 Meidän metsämme – kirjoittajan ja lukijan yhteinen tausta	59
4.1.2 Lukijan ohjailu	62
4.1.3 Suhtautumisen osoittaminen ja affektiset piirteet	65
4.2 Ääni kirjoittajan vallankäytön keinona	69
4.2.1 Fokalisaatio ja diskurssien vuorottelu	71
4.2.2 Genreopotukset	82
6 Yhteenveto	88
7 Lopuksi	91
Lähteet	93

1 Johdanto

Helsingin yliopiston päärakennus sijaitsee kirahvin korttelissa. Matkalla voi nähdä bussipysäkkimainoksen, jossa koiranpennun suuret, kiiltävät silmät on suunnattu ylös katselijaan. Pysäkin ohi kulkee Korkeasaaren eläintarhan linja-auto Zoobus, jonka kyljestä tuijottavat sarjakuvamaiset eläinpiirroksiset. Eläin on suotuisa representoitava: se on toisaalta empatiaa herättävä ja samastuttava, toisaalta otollinen kohde etäännyttämistä varten.

Eläinten tietoisuudesta ja kyvyistä on viime vuosina saatu paljon uutta tietoa, joka on kumonnut vanhoja eläimiin liittyviä uskomuksia (Telkänranta 2015: 9–10). Eläimiä koskevaan tietoomme tuntuvat kuitenkin vaivatta istuvan esimerkiksi epäjohdonmukaisetkin samastukset ihmisten maailmaan, sillä ne ovat yhteensopivia sen todellisuuden kanssa, johon olemme itse sosiaalistuneet.

1. Paritteluajan ulkopuolella urosnorsut elävät useimmiten erillään naaraista, joko yksikseen tai poikamieslaumoissa. Norsuperhettä johtaa vanha naaras, joka todennäköisesti on isoemo tai iso-isoemo. Norsulaumassakin “äiti tietää kaiken”. (SS-N)
2. Aikuinen uros on hiiriperheen pää ja perheeseen kuuluu useita täysikasvuisia naaraita poikasineen ja joukko nuoria “teinihiiriä”. (CK-H)

Edelliset katkelmat ovat lasten tietokirjojen kuvauksia eläinten perheyhteisöistä. Ne kertovat, ketkä kuuluvat perheeseen ja ketkä eivät sekä kuka laumaa johtaa. Katkelmat välittävät kuitenkin paljon muitakin merkityksiä. Vaikka eläinten perheet eivät rakenteellisesti vastaisikaan tyypillistä ihmisperhettä, edustaa *perhe* sukupuolirooleineen vakiintunutta kielenkäyttötapaa, jossa yksilöiden, sukupuolten ja sukupolvien asemaa ilmaisevat ihmiselle tutut käsitteet *äiti*, *perheen pää*, *teini*. Perheen ulkopuolella ovat *poikamiehet*. Valtaa pitävät toisaalla urokset – *aikuinen uros on hiiriperheen pää* – ja toisaalla naaraat; *norsuperhettä johtaa vanha naaras* – *Norsulaumassakin “äiti tietää aina kaiken”*. Nämä merkitykset taas aktivoivat kokonaisia merkitysten joukkoja, diskursseja.

Emme voi saada tarkasteltavaksemme tekstiä, jossa eläin representoisi itse itseään. Kielellisen representaation kohteena eläin näyttäytyy siis aina jonkun muun näkökulmasta – kielellisen vuorovaikutuksen minimiosallistujien lisäksi se on representaatioissa läsnä äänettömä-

nä, mutta se ei ole siitä huolimatta tyhjä merkityksistä. Sen sijaan eläinrepresentaatio voi rakentaa laajan verkoston kielellisiä, kulttuurisia ja yhteiskunnallisia diskurssiyhteyksiä ja assosiaatioita.

Tässä tutkielmassa tarkastelun kohteena ovat eläimistä kertovat tekstit lapsille suunnatuissa tietokirjoissa. Selvitän aineistoni avulla, millä tavoin eläimiä kuvataan ja millaisia konteksteja ja tulkintoja kuvaukset mahdollistavat ja aktivoivat. Tarkasteluni lähtökohtana on teksti ja sen merkitys vuorovaikutuksellisenä elementtinä, ja tätä ulottuvuutta tarkastelen analysoimalla kirjoittajan ja lukijan välistä suhdetta. Nojaudun funktionaaliseen kielikäsitteeseen, jota sovellan systeemis-funktionaalisen teorian käsittein ja menetelmin. Näkökulmani aineistoon on diskurssianalyttinen – olen siis kiinnostunut paitsi aineistoni tavoista kuvata eläimiä, myös aineiston tekstejä ympäröivästä ja niihin vaikuttavasta yhteiskunnallisesta, kulttuurisesta ja kirjallisesta kontekstista.

Tiedon välittäjänä lastenkirjassa toimii aikuinen. Lapsen riippuvuus aikuisten kirjoittamasta, kustantamasta ja kuluttamasta kirjallisuudesta tekee lastenkulttuurista yhden kasvatuksen apuvälineistä; lastenkirjallisuuden pyrkimyksiin kuuluu opettaminen ja yhteiskuntaan sosestaminen. (Laakso, Lahtinen & Heikkilä-Halttunen 2011: 13–14, 16). Kieli ja tekstit ovat siis osa lapsen sosestumisprosessia ja oppimista. Häkkinen (2002: 58) tuo esille kielen roolin luontoa ja eläimiä koskevassa ymmärryksessämme: “Sananlaskujen, sanontatapojen ja vaikiintuneiden kielikuvien ansiosta me arvelemme tuntevamme niin kotieläinten kuin villieläintenkin luonteenomaiset piirteet, vaikka meillä ei olisi minkäänlaisia omakohtaisia havaintoja näistä eläimistä tai niiden käyttäytymisestä.” Luontoa representoiva kieli saattaa olla siis pääasiallinen kytköksemme useimpiin eläimiin, ja niinpä tämä kielenkäyttö on yhä enemmän kieliyhteisön diskursiivisia käytänteitä kuin tarkoitteeseensa kiinteästi liittyviä merkityksiä.

Eläinaihe on tarinoissa ja tietokirjoissa yleinen, lastenkirjoissa jopa leimallinen. Varhaisimpiin eläinrepresentaatioiden hyödyntäjiin kuuluvat Aisopoksen opettavaiset faabelit antiikin ajoilta. Kaunokirjallisuudessa eläinrepresentaatiot ovat varsin konventionaalistunut kuvallisuuden lähde, mutta ne heijastavat myös laajempia kulttuurisia käsityksiä. Paha susi ja Kettu Repolainen ovat myös laajemmin kulttuurisesti tunnistettavia hahmoja. Tomin ja Jerryyn, Mikki Hiiren ja Aku Ankan kaltaisten hahmojen avulla kerrotaan fiktiivisiä tarinoita mutta myös representoidaan todellisuudessa vallitsevia käsityksiä, asiointiloja ja niiden välisiä suhteita. Eläinhahmoilla on kulttuurisen arvon lisäksi markkina-arvoa. Niiden avulla voidaan rakentaa

brändejä, mainostaa ja käydä keskustelua. Ekokriittisen tutkimuksen teoreetikko Greg Garrard (2004) esittääkin, että eläimet voidaan käsittää laajaksi metaforaksi, jota toistetaan ja muunnellaan luonnon representaatioissa. Sovellan tätä ekokriittisen teorian ajatusta ja sen muita keskeisiä analyysivälineitä diskurssianalyysin tukena.

Tutkielmani analyysi jakautuu kahteen osaan, joissa tarkastelen aineistoa eri näkökulmista. Ensimmäinen analyysiluku on laajempi, ja se käsittelee aineistoni varsinaisia eläinrepresentaatioita: sitä, miten eläimiä nimetään, luokitellaan ja luonnehditaan, miten niiden toimintaa kuvataan ja miten representaatioista rakentuu erilaisia diskursseja. Toisessa analyysiluvussa tarkastelen kirjoittajan ja lukijan välisiä kielellisiä vuorovaikutuksen merkittäviä sekä analysoin teksteissä vallitsevia ääniä.

2 Tutkimusasetelma ja teoriatausta

Esittelen tässä luvussa tutkielmani aineiston, tutkimuskysymykset ja teoriataustan. Luvussa 2.1 avaatan tutkimukseni aineiston lähtökohtia pohtimalla lastenkirjallisuuden genrepiirteiden vaikutusta analyysiini sekä teen katsauksen aiempaan lasten tietokirjallisuuden tutkimukseen. Luvussa 2.2 esittelen tutkielmani kolme laajinta teoreettista viitekehystä, SF-teorian, diskurssianalyysin ja ekokritiikin.

2.1 Aineisto ja tutkimuskysymykset

Tutkielmani aineistoon kuuluu 24 tekstiä neljästä lapsille kirjoitetusta luontoaiheisesta tietokirjasta. Teokset on julkaistu suomen kielellä 2000- ja 2010-luvuilla. Jokainen kirja edustaa myös eri kustantamoja. Alla olevaan taulukkoon olen listannut teoksittain aineiston tekstit lyhenteineen. Aineiston teksteistä 20 on valittu satunnaisotannalla, ja lisäksi taulukossa alle viivatut neljä tekstiä on valittu jälkepäin vertailukohdaksi toisille samaa eläintä käsitteleville teksteille.

Teos	Teksti, koodi, otsikko
SLLK Lasse J. Laine ja Iris Kalliola: <i>Suomen lasten luontokirja</i> Otava 2010	Metsäjänis SLLK-J Susi SLLK-SU Hukka perii Karhu SLLK-KA Euroopan suurin petoeläin Hirvi SLLK-H Pitkäkoipinen jätti Saimaannorppa SLLK-SN Hellyttävä jäännö jäänne jääkaudelta Ilves SLLK-I Aistit tarkkana Kettu SLLK-KE Repolainen Pikkujyrsijät SLLK-PJ Hääräävät haisulit
MS Eeva-Liisa Ryhänen: <i>Me selkärangaiset</i> Lasten Keskus 2012	Siili MS-SI Kettu MS-KE Liito-orava MS-LO <u>Susi MS-SU</u> <u>Ilves MS-I</u> <u>Karhu MS-KA</u>
SS Martti Lintunen: <i>Savannin sankarit</i> Gummerus 2010	Seepra SS-SE Seepralauma on näköharha Norsu SS-N Maailman suurin nenä Kirahvi SS-KI Putoaa korkealta Dikidiki SS-D Diggaatko dikidikiä? Virtahepo SS-V Valaan sukua Leopardi SS-L Seuraa häntää
CK Iris Kalliola: <i>Citykettu ja muita taajaman eläimiä</i> WSOY 2001	Sisilisko CK-S Kotihiiri ja metsähiiri CK-H Muurahaiset CK-MU Mäyrä CK-MÄ
Tekstejä yhteensä 24	

Käsittelen aineistoesimerkkejä analyysissäni erilaajuisina katkelmina. Olen numeroinut esimerkit kronologisesti tekstin etenemisen mukaan. Tietyn aineistotekstin katkelmaksi esimerkiksi tunnistaa yllä olevasta taulukosta ilmenevän kaksiosaisen koodin avulla. Koodi koostuu kirjan nimen lyhenteestä (esim. SS = Savannin sankarit) ja eläimen nimen lyhenteestä (esim. SE = seepra). Kaikki aineistotekstieni ilmestymistiedot löytyvät tutkielmani lähdetiedoista. Jos esimerkki on peräisin otsikosta tai kuvateksteistä, tieto tästä on merkitty hakasulkeisiin sen edelle.

Aineistoni tekstit ovat rakenneosiltaan melko heterogeenisiä. Kaikkiin teksteihin sisältyy otsikon ja leipätekstin lisäksi joitakin oheistekstejä, kuten kuvia ja kuvatekstejä, tietolaatikoita, tarinoita ja ohjeita. Visuaaliset elementit ovat toki osa tekstin tulkintaa, mutta olen tässä tutkielmassa rajannut kuvituksen ja taiton tarkastelun ulkopuolelle, kuten tekstintutkimuksessa on konventionaalista (Tiililä 2007: 16–17). Kirjoitetut oheistekstit sisältyvät aineistooni. En

pyri analysoimaan esimerkiksi intertekstuaalisia jaksoja tai tarinoita tyhjentävästi, vaan tarkastelen niitä kulloinkin tutkimukseni kannalta olennaisesta näkökulmasta.

Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat: Millaisia ovat aineiston eläinrepresentaatiot? Millaisiin ääniä ja diskursseja representaatiot synnyttävät? Millaisina ääninä näyttäytyy vuorovaikutus kirjoittajan ja lukijan välillä? Keskeistä tutkimusasetelmassani on representaation ja lastenkirjallisuuden diskurssikäytänteiden yhteenkietoutuminen – kirjoittajan ja lukijan suhteen analyysin taustalla on ajatus lapselle suunnatulle tekstille tyypillisistä piirteistä, lasten- ja nuortenkirjallisuuden epäsymmetrisestä valtasuhteesta aikuisen (kirjoittaja) ja lapsen (lukija) välillä sekä lasten tietokirjallisuuden sosiaalistavista tehtävistä (Vaijärvi 2015, Laakso, Lahtinen & Heikkilä-Halttunen 2011). Tarkoitan tässä kirjoittajalla ja lukijalla konkreettisten henkilöiden sijaan tekstissä läsnäolevia abstraktioita, joita on kirjallisuudentutkimuksessa kutsuttu esimerkiksi sisäistekijäksi ja sisäislukijaksi (ks. esim. Iser 1974; Chatman 1978; Rimmon-Kenan 1983: 110). Käsitän lapsilukijuuden melko lapeasti: kuten esimerkiksi Vaijärven (1978) esityksestä huomataan, lastenkirjojen lukijuutta voidaan eritellä siltä kannalta, missä iässä ja kehitysvaiheessa lapsi kulloinkin on. Tässä tutkielmassa en kuitenkaan ota tarkemmin kantaa tähän jaotteluun.

Vuorovaikutussuhde kirjoittajan ja lukijan välillä on tutkimuksen ongelmanasettelun kannalta olennainen. Se toimii taustoittavana tekijänä myös eläinrepresentaatioiden analyysissa. Kuten tulen myöhemmin osoittamaan, on jo lähtökohtaisesti vaikeaa erottaa toisistaan joidakin kielellisiä valintoja aktivoivia tekijöitä. Kirjoittajan valta on tekstissä moninkertaista eli intersektionaalista (ks. esim. Tuori 2009): kirjoittaja on lähtökohtainen tekstin tapahtumien ja näkökulmien hallitsija, tekstin takana olevan maailmaa koskevan tiedon haltija. Lukijan lisäksi kirjoittajan valta suhteutuu tekstissä representoitaviin olentoihin, eläimiin. Nämä päällekkäiset valta-asetelmat eivät ole pelkästään samanaikaisia, vaan myös vuorovaikutteisia keskenään (mt.). Kirjoittajan moninkertainen valta on siis relevantti osa tekstien tulkintaa ja kulttuurista kontekstia.

Aineistoa valitessani luokittelin teokset lastenkirjallisuudeksi sillä perusteella, että ne ovat kirjastossa ja kirjakaupassa lastenkirjojen joukossa – lastenkirjallisuus vaikuttaisi ainakin olevan siis yhteiskunnallinen ja kulttuurinen instituutio. On kuitenkin aiheellista pohtia tarkemmin, millaisen taustan lastenkirjallisuus asettaa koko tutkimukselle. Lähden liikkeelle siitä havainnosta, että populaaritetussa tietokirjallisuudessa lastenkirjallisuus on osa jatkumoa,

jossa yleisön oletettu ikä, ennakkotiedot, lukustrategiat ja mielenkiinnon kohteet säätelevät tekijän kielellisiä valintoja. Lastenkirja muodostaa kontekstin, joka ohjaa tekstistä tehtäviä tulkintoja samaan tapaan kuin vaikkapa tekstilajiominaisuudet tai julkaisupaikka.

Luontoon ja eläimiin fokusoivaa tutkimusta on tehty lasten- ja nuortenkirjallisuuden osalta Suomessa niukasti, ja jo olemassa oleva tutkimus keskittyy lähes yksinomaan kaunokirjallisuuteen (ks. esim. Laakso, Lahtinen & Heikkilä-Halttunen 2011). Lasten tietokirjallisuutta käsitellään harvemmin omana aihepiirinään (ks. Vaijärvi 2015); se on mukana usein lähinnä osana kirjallisuuskatsauksia tai lastenkirjallisuuteen liittyviä kokonaisesityksiä (ks. esim. Korolainen 2001; Vaijärvi 1978, 2001). Lastenkirjainstituutin tietokannassa (viitattu 13.3.2016) ei ole listattuna opinnäytteitä tai tutkimuksia lasten ja nuorten tietokirjallisuudesta. Vaijärvi (2015: 7) nostaa tutkimuksen vähäisyyden yhdeksi syyksi lasten tietokirjallisuuden matalan arvostuksen suhteessa muuhun kirjallisuuteen.

Suomessa luontoaihetta on kirjallisuustieteessä tutkittu lasten ja nuorten kaunokirjallisuudessa muun muassa Yrjö Kokon *Pessi ja Illusia* -teoksen (Andrew 2007, Suna 2009) ja Tove Janssonin *Muumipappa ja meri* -teoksen (Kirjavainen 2009) sekä Astrid Lindgrenin *Ronja Ryövärintyttären* (Dahlbacka 2010) avulla. Kuvakirjojen eläinrepresentaatiosta on tehty opinnäytteitä graafisen suunnittelun alalla (Eerola 2008) ja taidehistoriassa (Lehtosalo 2005). Nuortenkirjoissa eläinrepresentaatioita ovat kirjallisuudentutkimuksen puolella tarkastelleet Nyberg (2006) ja Ristiluoma (2006). Eläinaiheisesta lyriikasta on tutkittu kasvatuksellisuutta (Viinikainen 2007), eläinsaduista allegoriaa ja satiiria (Kuumeri 2009) ja eläinten rooleja (Nagai 2009). Lasten ja nuorten tietokirjallisuuden tutkimuksessa, kuin myös lasten ja nuorten kirjallisuuden (teksti)lingvivistisessä tutkimuksessa, on siis selkeä aukko.¹

Tutkielmani etenee seuraavasti. Esittelen seuraavaksi tutkimukseni teoriataustan. Varsinaisessa analyysiluvussa (luku 3) analysoin aineistoni eläinrepresentaatioita erilaisten referenssityyppien, kielellisten valintojen ja niistä rakentuvien diskurssien avulla. Täydennän pohdintaani luvussa 4 tarkastelemalla aineistoni kirjoittajan ja lukijan välisen valta- ja vuorovaikutussuhteen ilmenemistä teksteissä. Tutkin, miten valtasuhdetta merkitään kielellisesti ja mi-

¹ Kriittisen katsauksen luontoa käsitteleviin lasten ja nuorten tietokirjoihin on tehnyt Matti Leinonen Lastenkirjainstituutin *Onnimanni*-julkaisussa vuonna 1993. Leinonen käsittelee lasten tietokirjoja lähinnä sisällön, luettavuuden ja ideologioiden näkökulmasta – lingvististä analyysia ei ole juurikaan. Kyseessä on myös pikemminkin arvio tai mielipidekirjoitus kuin tieteellinen katsaus: Leinosen näkökulma on voimakkaan arvottava. (Leinonen 1993.) Tämänäyttöiset näkökulmat kertovat kuitenkin lastenkirjallisuuden kasvatuksellisista, yhteiskunnallisista ja ideologisista ulottuvuuksista – Leinosenkin katsauksen taustalla on selkeä näkemys, millaista tietoa lapsilukija tarvitsee ja millä keinoin se tulee esittää.

ten kirjoittaja rakentaa suhdetta lukijaan suhtautumisen osoituksilla, ohjailulla sekä tekstin näkökulmilla ja äänillä.

2.2 Teoriatausta

Hyödynnän tutkielmani teoreettisena taustana funktionaaliseen kielikäsitteeseen nojaavia teorioita. Funktionaalinen näkökulma tulee kyseeseen, sillä tutkimusaineistoni kieleen vaikuttavat samanaikaisesti monet tekijät: eläinaihe, tietokirjatekstin viestinnällinen funktio sekä lapsi lukijana. Tarkastelen tätä kokonaisuutta laajassa mielessä diskurssianalyttisesti: pohjaan analyysini oletukseen siitä, että tekstin syntymisen lähtökohdat ja konteksti ovat johtaneet tiettyjen kielen resurssien valintaan. Nämä valinnat taas luovat merkityksiä, jotka tulevat todeksi viestintätilanteen myötä – lukijan tekemässä tulkintaprosessissa tiettyinä ajan hetkenä, tietyssä yhteiskunnallisessa, kulttuurisessa ja sosiaalisessa kontekstissa.

Hyödynnän analyysissäni systeemis-funktionaalisen kieliopin teoriaa ja käsitteitä, joita käsittelem luvussa 2.2.1 Luvussa 2.2.2 selvennän diskurssianalyttista tutkimusotettani ja esittelen diskurssianalyysin suuntauksista erityisesti kriittistä diskurssianalyysia (CDA). Luvussa 2.2.3 esittelen ekokriittistä teoriaa, joka toimii pohjana eläinrepresentaatioiden ja eläimyyden diskurssien analyysille. Edellä luetellut kolme pääasiallista teoreettista viitekehystäni ovat kaikki laaja-alaisia: sekä SF-teoria että diskurssianalyysi painottavat kieltä ympäröivän todellisuuden merkitystä kielellisessä toiminnassa. Ekokritiikki sisältää monia erilaisia teoreettisia lähestymistapoja ja kurottautuu yhä kasvavassa määrin kattamaan kaunokirjallisten tekstien lisäksi laajemman kulttuuristen ilmiöiden analyysin (Garrard 2004: 4–5). Eläimen representatiota tarkasteltaessa ollaan kielellisen ja kulttuurisen risteyskohdassa. Siispä tämän tutkimuksen puitteissa on hyvä olla tietoinen eläimistä (ja luonnosta) tutkimuskohteena myös muilla lähitieteenoilla. Tutkimusasetelmani taustoittamiseksi olen tutustunut muutamiin yhteiskunta- ja kulttuuritieteellisiin tai monitieteisiin lähestymistapoihin (Ilomäki & Lauhakangas 2002; Kaarlenkaski & Ung-Laki 2013; Telkänranta 2015), sekä ympäristön filosofisiin, yhteiskunnallisiin ja poliittisiin tutkimuslähtökohtiin (esim. Oksanen & Rauhala-Hayes 1997; Massa 2009).

2.2.1 Systeemis-funktionaalinen kielioppi

M.A.K. Hallidayn kehittämä systeemis-funktionaalinen kielioppiteoria pohjautuu käsitykseen kielestä funktionaalisenä resurssina. Se toimii osin pohjana myös diskurssianalyysin kielikäsitteelle.² Käytän lähteinäni muutamia esityksiä SF-teoriasta; Hallidayn omien teosten lisäksi nojaudun pääasiassa Suzanne Egginsin teokseen *An introduction to systemic functional linguistics* (2004) sekä Susanna Shoren artikkeleihin SF-teoriasta ja sen soveltamisesta tekstintutkimukseen teoksessa *Genreanalyysi: tekstilajitutkimuksen käsikirja* (2012: 131–157, 158–185). Termien suomennokset ovat peräisin Shoren artikkeleista.

SF-teorian keskeinen kiinnostuksen kohde on kieli sosiaalisena ja semioottisena prosessina. Teorian pohjalta voidaan muodostaa neljä teoreettista väittämää kielestä: 1) kieltä käytetään funktionaalisesti, 2) sen pyrkimyksenä on tuottaa merkityksiä, 3) merkityksiin vaikuttaa sosiaalinen ja kulttuurinen konteksti, jossa ne esiintyvät ja 4) kielenkäyttö on semioottinen prosessi: merkityksiä tuotetaan valitsemalla. (Eggins 2004: 3.)

Systeemis-funktionaalisen teorian mukaan kielellinen ilmaus on merkitykseltään monisäikeinen – se siis toteuttaa samanaikaisesti montaa eri tehtävää (Halliday 1978: 22, 56; Eggins 2004: 2, 11). Kielellisiä ilmauksia ei käytetä tai koeta tyhjiössä, vaan ne tulevat todeksi aina jonkin tilanteen, toiminnan tai osallistujien kautta; näitä kielenkäyttöä sääteleviä tekijöitä Halliday kutsuu tilannekontekstiksi (Halliday 1978: 28–31). Tilannekontekstiin puolestaan vaikuttaa kolme abstraktia muuttujaa: ensinnäkin toiminta, jonka osana teksti on eli ala (*field*), toiseksi tekstin toimintaan osallistuvien sosiaaliset ja kielelliset roolit eli osallistujaroolit (*tenor*) ja kolmanneksi kielen tilanteinen käyttö eli ilmenemismuoto (*mode*). (Shore 2012: 135.)

Tämän tutkimuksen aineiston tilannekonteksti koostuu siis alasta, joka käsittää eläinaiheen ja lasten tietokirjallisuuden toimintana. Aineistoni sosiaalisia osallistujarooleja ovat aikuinen ja lapsi sekä asiantuntija ja maallikko, kun taas kielellisiin osallistujarooleihin kuuluvat kirjoittaja ja lukija, tai yleisemmin viestin lähettäjä ja vastaanottaja. Kolmas tilannemuuttuja, ilmenemismuoto, tarkoittaa sitä että kielellisen vuorovaikutuksen kanavana on laajemman kokonaisteoksen osana julkaistu, kirjoitettu teksti, jonka päämääriä ovat tiedon välittämisen lisäksi viihdyttäminen ja kasvattaminen.

---

² Diskurssintutkimuksen funktionaalisuuskäsitys pohjautuu SF-teorian lisäksi myös lingvistisen antropologin ja sosiolingvistin, Dell Hymesin, ajatuksiin kielenkäytön kontekstista ja puhetilanteen merkityksestä (Pietikäinen & Mäntynen 2009: 13–14; Hymes 1996).

Kielen muotoa voidaan kuvata niin kutsuttujen metafunktioiden (*metafunction*) avulla (Halliday 1994: 33–36; Shore 2012: 145–149). Metafunktiot kuvaavat keskenään ryhmittyviä merkityksiä, jotka ovat riippumattomia toisista merkitysten ryhmistä (Shore 2012: 146) – se, ketä kielellä kuvataan, ei muutu sillä perusteella, miten heihin suhtaudutaan ja mitä kielellisiä resursseja siihen käytetään. Kielenkäytön metafunktioita on kolme. *Ideationaalinen tai representatiivinen metafunktio* konstruoi todellista ja/tai kuviteltua maailmaa, *interpersoonainen tai intersubjektiivinen metafunktio* ilmentää kielen avulla luotuja sosiaalisia suhteita ja suhtautumista siihen, mitä ilmaistaan. *Tekstuaalinen metafunktio* koskee sitä, miten itse kieli järjestyy tekstiksi. (Mts.)

Sitä, miten nämä tilannekontekstin muuttajat todentuvat kielellisesti, Halliday mallintaa niin kutsutun metafunktionaalisen hypoteesin avulla. Käytännössä tämä tarkoittaa Hallidayn mukaan sitä, että tilannekontekstin muuttajat reaalistuvat tekstiin kielellisiksi valinnoiksi tyyppillisesti juuri tietyn metafunktion kohdalla. (Shore 2012: 148–149.) Reaalistumissuhteet voidaan käsittää tyyppillisesti seuraavalla tavalla (ks. Halliday 1973: 142; 1978: 31–35, 189): Ala, eli se, mitä tapahtumia tekstissä esitetään, reaalistuu tyyppillisesti ideationaalisina merkityksinä. Osallistujaroolit ilmenevät interpersoonaisella tasolla, ja ilmenemismuoto (miten kieli toimii) vastaa tekstuaalisia merkityksiä. (Shore 2012: 149.)

Hyödynnän tässä tutkielmassa erityisesti ideationaalista ja interpersoonaista metafunktiota. Ideationaalinen metafunktio jakautuu Hallidayn teoriassa kahtia eksperientiaaliseen ja loogiseen metafunktiioon (Halliday 2003: 15–18). Eksperientiaalinen metafunktio käsittää ilmauksen representaationa (Eggins 2004: 213); se on siis tutkielmani kannalta hyvin keskeinen. Eksperientiaalinen näkökulma kieleen käsittää leksikaaliset sanat (*naaras, metsäkauris, luonto*) sekä maailmaa konstruoivat eksperientiaaliset lausetyypit, jotka ilmaisevat prosesseja, toimintoja ja olioiden välisiä suhteita (*Naaras synnyttää – – jälkeläisen pensaiden ja heinien suojiin; Pitkäkoipinen, suurisilmäinen ja valkotäpläinen vasa on satukirjan bambi*, MS-MK). Loogisella metafunktiolla tarkoitetaan taas sitä, miten lauseet yhdistyvät komplekseiksi, esimerkiksi keskenään rinnasteisiksi tai muun semanttisen suhteen kytkemäksi kokonaisuudeksi (*Loppukesästä on liikkeellä paljon pikkusiilejä, sillä emo on lopettanut imettämisen ja poikaset etsivät itse ruokansa*, MS-SI). (Shore 2012: 146–147.)

Toisessa analyysiluvussani keskityn interpersoonaisien merkitysten analyysiin. SF-teorian mukaan interpersoonaisessa tasossa analyysin kohteena on modaalisuus laajasti ymmärrettyinä.

Modaalisuudella käsitetään tässä modaaliset lausetyypit sekä muut modaaliset valinnat, kuten modus, modaaliset partikkelit ja kommenttiadverbiaalit sekä moniäänisyys. (Shore 2012: 147–148.) Analyysissäni intersubjektisuus käy ilmi muun muassa kielen ilmauksina, jotka osoittavat kirjoittajan suhtautumista tai indikoivat lukijan läsnäoloa (*koetapa tehdä sama temppu perässä* (SS-L), *virtahepo saa suunsa apposen auki*, SS-V).

2.2.2 Kriittinen diskurssianalyysi

Diskurssintutkimuksen perusajatus on, että kielellinen toiminta on aina myös sosiaalista toimintaa. Sen kielikäsite on funktionaalinen: kielen merkitys on tilanteista, ja sen järjestämisen tavat ovat sosiaalisia ja kulttuurisia. (Pietikäinen & Mäntynen 2009: 11–12.)

Pietikäinen ja Mäntynen (2009: 41) tarkastelevat kielenkäyttöä valintoina; kielellisessä merkityksenannossa on kysymys maailman konstruomisesta tietyn kielellisin resurssein. Nämä kulloinkin käytetyt kielelliset resurssit taas ovat seurausta kielenkäyttäjän tekemistä valinnoista, joita ohjaavat kielenkäytön tilanne mikrotasolla, yhteiskunnallinen ja kulttuurinen konteksti makrotasolla sekä diskursiiviset käytänteet eli vakiintuneet ja tunnistettavat tavat käyttää kieltä tiettyjen asioiden ilmaisemiseen. Se, millaisia valintoja kielenkäyttäjä tekee, vaikuttaa hänen kuvaamistaan asioista, hänestä itsestään sekä ympäröivästä todellisuudesta tehtäviin tulkintoihin. Esimerkiksi tästä käy aineistoesimerkki, jossa kuvataan ilveksen saalistuskäyttäytymistä:

3. Ilveksen ruokalistalle kuuluvat jänikset, rusakot ja monet pikkunisäkkäät. Se kaataa myös isompia eläimiä, kuten kauriita ja poroja. Joskus sen kynsiin jää metsän lintu, orava tai jopa majava tai päiväuniltaan yllätetty kettu. (MS-I)

Esimerkissä kielelliset valinnat lieventävät ja abstraktistavat kuvattuja tapahtumia sekä ohjaavat lukutapaa. Saalisteläimistä puhutaan metaforisesti *ilveksen ruokalistana*, mikä voi luoda mielikuvan ruoan ilmestymisestä eläimen eteen samalla tavoin kuin ihminen tilaa annoksen ravintolassa. Tappaminen on esitetty kiertoilmauksin: siitä käytetään vakiintunutta, arvokasta eufemismia *kaataa*, ja lopuksi eläimet *jäävät sen kynsiin* – helposti samastuttava kokijanäkökulma on saaliin, ei metsästäjän.

Kielelliset valinnat ja käytettäväksi valikoituvat resurssit ovat tutkielmassani relevantteja käsitteitä ennen kaikkea aineistoni tekstien kohderyhmän kannalta. Moniin diskursiivisiin käy-

tänteisiin kasvetaan tai sosiaalistutaan osana yhteisöä (Pietikäinen & Mäntynen 2009: 42), ja niinpä kielellisiin resursseihin tutustumisensa ja teksteihin sosiaalistumisensa alkuvaiheessa olevalle lapselle kirjoitetun tekstin kielelliset valinnat määrittävät omalta osaltaan sen, millaisiin kielentämisen, kirjoittamisen ja konstruoimisen tapoihin häntä tutustutetaan ja ohjataan. Tarkasteltavan kielen lisäksi diskurssintutkija ottaa huomioon myös yhteisöllisen ja historiallisen näkökulman. Diskurssintutkija tarkastelee siis myös kielen käyttökontekstia, siihen niveltäviä laajempia jännitteitä (historiaa ja yhteiskuntaa) sekä pitää silmällä myös kielenkäytön vaikutuksia (mts. 19). Tässä aineistossa historiallinen näkökulma on joidenkin eläinten kohdalla erityisen merkittävä: susiin liittyy voimakkaasti menneisyyden mielleyhtymien ja pelkojen diskurssi, mikä näkyy paitsi menneiden tapahtumien kuvailuna, myös esimerkiksi varautuneena vertailuna kesyn ja villin eläimen (koiran ja suden) välillä. Mennyt aktivoituu esimerkiksi kieltolauseessa *Terve ja hyvinvoiva susi ei ole ihmiselle vaarallinen* (MS-SU).

Oliot ja prosessit, joita tämän tutkielman aineistoteksteissä käsitellään (kuten vaikkapa edellä mainittu susi tai esimerkin 1 metsästys) kantavat kulttuurisia ja yhteiskunnallisia merkityksiä, jotka ovat kietoutuneet niitä representoiviin kielellisiin aineksiin. Onkin mielestäni huomionarvoista tarkastella, millaisen kielellisen hahmon annamme esimerkiksi käsityksillemme eläinten tietoisuudesta, vaarallisuudesta tai toiminnasta – ja miten esimerkiksi representoimme niitä eläinten ominaisuuksia, joista meillä ihmisillä ei ole tarkkaa tietoa. Hyvä esimerkki eläimiin liittyvistä kulttuurisista, vakiintuneista diskursseista ovat petoeläimiin, kuten karhuihin ja susiin, liittyvät kulttuuriset kuvastot.

Kriittinen diskurssintutkimus (CDA) on monimuotoinen ja poikkeittieteellinen tutkimusala, joka eroaa diskurssintutkimuksen valtavirrasta monin tavoin. Kriittisen diskurssianalyysin ytimessä on vallankäyttö kielellisenä toimintana. Kielenkäytön nähdään sekä heijastavan että rakentavan yhteiskunnallisia valtasuhteita (Solin 2012: 558); tämän tutkielman tutkimusasetelman näkökulmasta lapselle kirjoittaminen toisaalta aktivoi tiettyjä kielellisiä valintoja ja diskursseja, toisaalta taas niiden käyttäminen vahvistaa jo olemassa olevia käsityksiämme “lasten teksteistä”, lapsesta lukijana ja ylipäättään yhteiskunnan jäsenenä. Samalla tavoin eläimen representaatio voidaan nähdä konventionaalistuneiden piirteiden ja keinojen joukkona, jotka heijastavat käsityksiämme mutta myös muokkaavat niitä. Kriittinen ote tutkimuksessa tarkoittaa Solinin (mts.) mukaan sitä, että tutkijan tehtävänä on muun muassa tehdä tekstien

valtasuhteita ja luonnollistumia näkyviksi. Van Dijkin mukaan kriittinen diskurssianalyysi on ”soveltavaa etiikkaa” (van Dijk 1993: 253).

Tutkielmani soveltaa diskurssianalyttistä näkökulmaa melko väljästi. Yksi teoreettisista lähtökohdistani on, että tässä tutkimuksessa diskurssianalyysi sulkee osin sisälleen myös seuraavaksi esittelemäni ekokriittisen teorian. Kriittinen diskurssianalyysi ja vallankäytön näkökulma tulevat relevanteiksi nimenomaan ekokriittisen näkökulman myötä, mutta siihen ohjaavat myös aineistoni tekstien lähtökohtainen valta-asetelma: lukijana on lapsi ja kirjoittajana on aikuinen.

2.2.3 Ekokritiikki

4. Kettu on sopeutunut elämään ihmisasutuksen läheisyydessä. Hämärän laskeuduttua se luikkii lähimetsiköstä pientaloalueille ja ottaa vaivihkaa osansa ruoantähteistä sekä kompostien ja puutarhojen antimista. Pääravintona ovat kuitenkin pienjyrsijät. Toisinaan kettu on pesinyt jopa omakotitalon verannan alla. (SLLK-KE)

Edeltävä esimerkki kuvaa kettua taajamassa, ihmisen elinympäristössä. Katkelmasta voi lyhyenkin tarkastelun perusteella löytää paljon muutakin analysoitavaa ja pääteltävää kuin eläimen representaatio: voidaan tarkastella esimerkiksi sitä, miten luonto ja yhteiskunta esitetään toisistaan eriytyneinä paikkoina, ja luontokappaleen, ketun, pesiminen ihmisasutuksen liepeillä herättää hämmästyä. Tekstin lähtökohdat rakentuvat ihmisen näkökulmasta ja heijastavat luonnon ja ihmisen valtasuhteita – kettu *on sopeutunut* ihmisen läheisyyteen ja *ottaa osansa* siitä, mikä on lähtökohtaisesti ihmisen. Sekä pihalle hylätyt ruoantähteet että se, mitä ihminen kasvattaa puutarhassaan, ovat inhimillisin käsittein ihmisen omaisuutta, ja sellaisena ne myös kuvataan, huolimatta siitä, että ketulle ne merkityseroa ei liene olemassa.

Esimerkiksi tällaiset lähtökohdat voisi olla edellisen tekstin ekokriittisellä luennalla. Ekokritiikki on tutkimussuuntaus, joka keskittyy kirjallisuuden ympäristöllisiin merkityksiin. Sen juuret ovat 1960-luvun poliittisessa käänneessä, niin kutsutussa ympäristöherätyksessä, joka syvensi käsitystämme ympäristöstä ja luonnosta sekä herätti huolen olemassaolomme ekologisten edellytysten tuhoutumisesta (Haila & Jokinen 2003: 11–13; ks. myös Massa 2009: 17; White 1997 [1967]). Yhtenä ympäristötietoisuuden ns. herätykskirjoista voidaan pitää Rachel Carsonin teosta *Äänetön kevät* (1962), jossa kuvataan ympäristömyrkkujen tekemiä

tuhoja luontoon (Lahtinen & Lehtimäki 2008: 7, 10). Alkanutta vuosituhatta on kuvailtu ympäristön vuosituhanneksi; sen myötä kirjallisuustieteellinen kiinnostus kirjallisuuden ja ympäristön välisiin suhteisiin alkoi kasvaa, ja kirjallisuudentutkimus on laajentunut ottamaan huomioon myös ei-inhimillisen kontekstin. (Lahtinen & Lehtimäki 2008: 7.)

Yksinkertaisimmillaan ekokritiikki on Glotfeltyn (1996: xviii) mukaan kirjallisuuden ja fyysisen ympäristön suhteen tutkimusta. Garrardin käsityksessä taas korostuu ns. ekologinen lukutaito (*ecological literacy*), jonka tavoitteena ei ole osallistua ekologian alan keskusteluun, vaan määritellä, tutkia ja ratkoa ekologisia ongelmia kulttuurin tutkimuksen luomassa laajemmassa kontekstissa (Garrard 2004: 5–7). Kielitieteellisestä näkökulmasta ekokritiikki on luonteva jatkumo diskurssianalyysille. Garrard esittää, että ekokritiikki ei rajoitu ainoastaan kirjallisuudentutkimukseen, vaan sen kautta voidaan tarkastella myös laajempia kulttuurisia ilmiöitä – laajimmassa mahdollisessa merkityksessä ekokritiikki on inhimillisen ja ei-inhimillisen välisen suhteen tutkimusta, joka läpäisee kulttuurihistorian ja sisältää kriittisen suhtautumisen ihmisyyden käsitteeseen yleensä (Mts. 3–5.). Tässä tutkielmassa tarkastelen ekokritiikin valossa eläinrepresentaatioita suhteessa tekstien laajempaan ideologiseen kehykseen sekä inhimillisen ja ei-inhimillisen dikotomiaan ja yhteen kietoutumiseen.

Ekokriittisen lähestymistavan puitteissa tämän tutkielman kannalta kiinnostavan näkökulman ovat esittäneet Dobrin ja Kidd (2004: 5–6), jotka huomauttavat, että lapsen ja luonnon suhde käsitetään yhteiskunnassamme usein kaksijakoiseksi. Toisaalta lapsella katsotaan viattomuutensa tähden olevan läheinen kosketus luontoon, toisaalta lapsi nähdään tyhjänä astiana, jonka suhdetta luontoon meillä on velvollisuus kehittää.

Suomessa ekokriittistä kirjallisuudentutkimusta ovat käsitelleet kattavasti Lahtinen ja Lehtimäki (2008, 2009) ja luontoa lastenkirjallisuudessa Laakso, Lahtinen ja Heikkilä-Halttunen (2011). Ekologisia aiheita lasten kaunokirjallisuudessa on esitellyt lyhyesti Immonen (2001), tietokirjallisuudessa taas Leinonen (2001: 193–194).

Ekokritiikin keskeisinä teoreettisina käsitteinä toimivat eräänlaiset kulttuurisesti toistuvat ja uusiutuvat laajat metaforat, joita Garrard nimittää troopeiksi (Garrard 2004: 7). Trooppeja on seitsemän: saastuminen (*pollution*), pastoraali (*pastoral*), villi luonto (*wilderness*, suomeksi joskus myös erämaa), apokalypsi (*apocalypse*), elämisen tapa (*dwelling*), eläimet (*animals*) ja maa (*the earth*). Jotkut troopit ovat toisia vakiintuneempia ja selvärajaisempia,

mutta ne ovat kaikki tapoja kuvitella, konstruoida ja representoida luontoa jossain muodossa.(Mt.)

Seuraavassa esittelen ekokritiikin troopeista tutkielmani kannalta keskeisimmät, pastoraalin, villin luonnon ja eläimet, joista kukin näyttäisi helposti mahdollistavan yksilötason kohtaamisen ei-inhimillisen ja inhimillisen välillä. Keskityn lähinnä eläimiin, vaikka troopit toki tarjoavat analyysinäkökulmaa myös muihin luonnon representaatioihin. Koska tutkielmani on kielitieteellinen, pyrin tarkastelemaan trooppeja diskursiivisina kehyksinä ja resursseina, ja tässä mielessä myös luonnon kokonaisvaltainen representaatio nousee eläinten ohella esille.

Pastoraali on troopeista vakiintunein ja kiinnittyy käsitykseen maailmasta holistisena kokonaisuutena. Sekä juutalaiskristillisessä että kreikkalais-roomalaisessa perinteessä pastoraali on näyttäytynyt käsityksenä jumalallisesta luonnonjärjestyksestä. Pastoraaliin liittyy läheisesti luonnon ja urbaanin eronteko sekä ajatus pakenemisesta – se perustuu käsitykseen luonnosta vakaana, kestävästä vastakohtana yhteiskunnan muutokselle ja hajottavalle energialle. (Garrard 2004: 56.) Seuraavassa esimerkissä pastoraalin piirteet ilmenevät löytämisen ja luonnon tarkkailun, ihmettelyn, motiiveista. Pelon tai uhan sijaan karhun jäljet herättävät uteliaisuutta ja jännitystä, jota ihminen ikään kuin ”etsii” löytämällä luonnosta jatkuvasti uusia merkkejä eläimestä:

5. Tarkkasilmäinen luonnossa kulkija voi löytää merkkejä karhun oleskelusta metsässä, kuten punertavan ja marjojen kuoria sisältävän ulosteläjän. Joskus voi osua huiskin haiskin olevalle muurahaispesälle, jonka karhu on hajottanut muurahaisia etsiessään. Jännittävämpiä jälkiä voi löytää seisovan karhun korkeudelta puusta. Karhu on raapinut puunkuorta ja jättänyt merkkejä muille karhuille omasta elinpiiristään. Pehmeästä maasta tai keväiseltä hangelta voi löytää tosi isoja tassunjälkiä, joista erottuvat myös kynnenjäljet. Karhun hylkäämä talvipesä saattaa löytyä muurahaiskeon tai ison puun juuriston alta. (MS-KA)

Katkelmassa 5 ihminen on *tarkkasilmäinen luonnossa kulkija*, ihanteellinen subjekti luonnon kohtaamiseen; katkelmassa liikutaan ihanteellisessa, idyllisessä ympäristössä, metsässä, johon viittaavat kuvailevat ilmaukset *pehmeä maa* ja *keväinen hanki*. Karhun jättämiä merkkejä kuvataan *jännittävinä jälkinä*.

Pastoraalinen pako tapahtuu kohti turmeltumattomuutta, harmoniaa ja sopusointua. Siinä missä myös villiin luontoon sisältyy samanlainen ajatus pakenemisesta, on käsitys luonnosta perustavanlaatuisesti erilainen (Garrard 2004: 59). Kuvateksti *Ani harva on saanut katsoa sutta silmästä silmään, saati päässyt kuulemaan sen ulvontaa* (SLLK-SU) katsoo sutta villin luonnon troopin lävitse: susi on osa kesytöntä, tavoittamatonta luontoa, joka ei ole ihmisen hal-

littavissa ja joka siksi näyttäytyy myös kiehtovana. Villi luonto on kenties tehokkain ekokritiikin metaforista. Historiallisesti sen juuret juontuvat kauas sivilisaation kehitykseen ja niihin seikkoihin, jotka ovat vähittäin ovat etäännyttäneet ihmisen ja orgaanisen, koskemattoman luonnon toisistaan, kuten maanviljelykseen, teollistumiseen ja urbaanistumiseen. Keskeinen taustatekijä oli tieteellinen vallankumous: maailman selittäminen ja järkeistäminen tieteen avulla ovat redusoineet luonnon käytettävissä olevaksi resurssiksi, ja samalla mekanistisen maailmankuvan ulkopuolelle sulkeutuva villi luonto sai ambivalentteja tulkintoja. Monoteististen uskontojen myötä on syntynyt kaksijakoinen suhtautuminen luontoon. Kristillisessä symboliikassa luonto viehättää; se on vapauden, pelastuksen ja puhtauden tyyssija, mutta toisaalta se assosioituu myös paholaiseen. (Garrard 2004: 59–63.)

Eläimen ja ihmisen suhde voidaan käsittää filosofisesta tai kulttuurisesta näkökulmasta. Edellinen käsittää keskustelun eläinten oikeuksista, jälkimmäinen tarkastelee eläinten representaatiota (Garrard 2004: 136). Näissä keskusteluissa on esitetty erilaisia kantoja eläinten oikeuksia koskevan etiikan perusoletuksista. Esille on nostettu muun muassa utilitaristinen näkemys, jonka mukaan eläin kuuluu meidän moraalikäsitteemme piiriin, sillä se voi tuntea kipua ja kärsimystä (mts.). Ongelmalliseksi voidaan nähdä ylipäänsä ihmisen rooli eläimen tuntemuksia, kuten kivun tai kärsimyksen tulkitsijana. Eläinten oikeuksien puolustajia on kritisoitu esimerkiksi inhimillisen vapaudenkaipuun projisoinnista eläimiin sellaisenaan (Garrard 2004: 137).

Eläin trooppina liittyy vahvimmin juuri ihmisen ja eläimen väliseen rajankäyntiin, ja rajanvedon tai samastumisen mekanismeja puolestaan voidaan tarkastella kielellisestä, sosio-kulttuurisesta ja yhteiskunnallisesta näkökulmasta (ks. Ilomäki & Lauhakangas 2002). Eläintroopissa keskeisiä representaatioita edustavat esimerkiksi kotieläimet, villieläimet sekä eläimyyteen rinnastuvat entiteetit, kuten kyborgit. (Garrard 2004).

Ekokritiikin eläintroopissa keskeinen inhimillisen ja ei-inhimillisen suhteen analyysiin liittyvä käsite on antropomorfismi. Antropomorfismi tarkoittaa ei-inhimillisen inhimillistämistä. Se on ihmiselle tyypillinen tapa merkityksellistää asioita – siitä huolimatta sitä on tieteen piirissä kritisoitu, sillä se on nähty eettisesti ongelmallisena (Lummaa 2008: 60). Garrard (2004: 138) huomauttaa kuitenkin, että skeptinen lähestymistapa eläinten tunnepitoiseen kuvaukseen saattaa kyseenalaistaa mahdollisuutemme eläinten käyttäytymisen kuvaamiseen ylipäätään.

Tämän tutkielman aineiston teksteissä on kysymys pyrkimyksestä kertoa itse eläimistä tietotekstin konventioin; pääsääntöisesti ne pyrkivät kuvaamaan maailmaa ja sen olioita sellaisena kuin ne ovat. Vaikka eläinhahmo on tarkoitettu tulkittavaksi kirjaimellisesti eläimenä eikä kaunokirjallisuuden tapaan vaikkapa kuvallisesti, tekstien eläimiin ja niiden toimintaan projisoituu systemaattisesti ihmisen maailman arvoja, käsityksiä ja käytänteitä. Eläimet saavat myös inhimillisiä luonteenpiirteitä ja ominaisuuksia, eli ne personifikoitaan (Kantokorpi ym. 1999: 83; Lummaa 2008: 58; Hosiaisuus 2003: 692–693). Esimerkissä 6 antropomorfismi hallitsee ensimmäistä lauseyhdistelmää ja toimii myös koko tekstijakson tulkintaa määrittävänä premissinä: tekstissä ilmi tuleva paheksunta saa tulkintansa ihmisten maailman taustaa vasten.

6. Leopardiemo on yksinhuoltaja, joka ei saa minkäänlaista hoitotukea tai ruoka-apua pentujen hoidossa. Urosleopardi viihtyy naaraan kanssa vain muutaman päivän ajan ja häipyä sitten hulttiomaisesti matkoihinsa kantamatta mitään huolta jälkeläisten hyvinvoinnista. (SS-L)

En käsittele tässä tutkielmassa antropomorfismin perimmäisiä syitä, joita tulisi tarkastella ainakin kulttuuriantropologian tai kognitiotieteen näkökulmasta, vaan pitäydyn aineistotekstieni antropomorfisten ilmiöiden kielellisten ja diskursiivisten funktioiden analyysissa.

Troopit voidaan käsittää tässä ilmiönä melko samankaltaisiksi kuin diskurssit. Kun diskurssien taustalla on ajatus kielen perimmäisestä sosiaalisesta luonteesta ja merkitysten rakentumisesta sekä olemassaolevien että menneiden puheyhteisöjen vuorovaikutuksessa, myös troopit voidaan jäljittää historiallisesti ja joskus jopa maantieteellisesti. Troopit liittyvät läheisesti laajempaan sosiaaliseen kontekstiin; niiden taustalla on euroamerikkalainen, juutalais-kristillinen narratiivi langenneen ihmisen paosta etsimään vapautusta apokalyptisen tuomion pelossa. Diskurssien tavoin troopit eivät ole pysyviä vaan muuttuvat ja kehittyvät jatkuvasti, ja modernissa maailmassa ne ovat saaneet monia eri muotoja. (Garrard 2004: 8, 15.)

3 Eläinten representaatiot

Tutkielmani ensimmäisessä ja laajemmassa analyysiluvussa käsitelen aineistossani esiintyviä eläinten representaatioita. Tutkin eläinten kuvaamiseen liittyviä kielellisiä valintoja ja niiden välittämiä käsityksiä ja mielikuvia. Pyrkimyksenäni on tarkastella representaatioita kriittisellä

tutkimusotteella ja tuoda esille vakiintuneita, luonnollistuneita diskursseja sekä nostaa tarkastelun alle diskurssien avulla syntyviä valta-asetelmia. Käsittelen aluksi luvussa 3.1 eläinten nimeämisen, luokittelun ja luonnehdinnan keinoja. Luvussa 3.2 analysoin eläinten toimintaa kuvaavia ilmauksia ja luvussa 3.3 laajennan tarkasteluni diskursseihin, joita representaatiot rakentavat.

Ennen varsinaista analyysia on kuitenkin tarpeen määritellä, mitä representaatiolla tarkoitetaan. Matti Larjavaara on esittänyt, että representaatioksi voidaan nimittää kielellisen aineksen – NP:n, verbin tai lauseen – suhdetta kielenulkoiseen asiointilatarcoitteeseensa. Representaation voidaan katsoa kattavan niin kutsutun referenssin, jolla tarkoitetaan NP:n suhdetta tarcoitteeseensa, verbirepresentaation ja näistä rakentuvan lauserepresentaation. Kielen ja todellisuuden välisen vastaavuussuhteen tarkastelussa toisistaan erotetaan referentiaaliset eli viittaavat ja predikoivat eli ominaisuuksia ja suhteita ilmaisevat ilmaukset. (Larjavaara 2007: 217.) Esimerkiksi lauseessa *Hirvi on kasvinsyöjä* (SLLK-H) representoi kokonaisuudessaan maailmassa vallitsevia asiointiloja. Referentiaalinen ilmaus on *hirvi*, ja predikaatti koostuu *olla*-verbistä ja luokittavasta NP:stä *kasvissyöjä*. Tässä käyttämäni diskurssianalyttisen lähestymistavan puitteissa referenssin ja predikaation erottaminen toisistaan ei kuitenkaan nähdäkseeni aina ole tarpeen, sillä ne molemmat lukeutuvat representaation käsitteeseen. Lisäksi tähdenän, että tarkastelemissani representaatioissa on kysymys olio- ja ilmiötyyppelijä edustavista tyyppirepresentaatioista, jotka Larjavaara (2007: 283) erottaa yksilörepresentaatioista kognitiivisin perustein. Esimerkiksi lauseessa *Siili ei pelkää käydä edes tappavan myrkyllisen kyykäärmeen kimppuun* (MS-SI) on kysymys eläinyksilöiden sijaan oliotyypeistä.

3.1 Nimeäminen, luokittelu ja luonnehdinta

Kielenkäytön tutkimus kuuluu diskurssien tutkimisen mikrotasoon. Sen lähtökohtana on, että kieltä ei voi käyttää ilman, että sen avulla tulee samalla kuvanneeksi, luokitelleeksi ja nimenneeksi todellisuutta ja siinä olemassa olevia tarcoitteita. (Pietikäinen & Mäntynen 2009: 71.) Konkreettisimmillaan nimeäminen ja luokittelu ovat luonteeltaan tilanteisia toimintoja, käsillä olevien tarcoitteiden ”osoittavia” kategorisointeja (esim. Milstein 2011). Esimerkkinä tästä voisi esittää pienen lapsen tavan oppia asioiden nimityksiä: kun tarpeeksi monen eläinyksilön kohdalla opetetaan, että kyseessä on *koira*, lapsi oppii tunnistamaan saman kategorian edusta-

jaksi niin oikean mäyräkoiran ja susikoiran kuin pehmolelukoirankin. Ihmisen suhteessa luontoon asioiden ja olioiden nimeäminen voidaan nähdä perustavanlaatuisena toimintona: havainnon nimeäminen on myös sosiaalinen teko – sen avulla jäsennetään, ymmärretään ja erotetaan toisistaan luonnossa sijaitsevia tarkoitteita (Milstein 2011: 4).

Diskurssintutkimuksen näkökulmasta on merkityksellistä, millä resursseilla nimeäminen ja luokittelu tapahtuvat: ne ovat osa kielellisten valintojen laajempaa kehystä (Pietikäinen & Mäntynen 2009: 66–76), ja osana kielellisiä valintoja ne ovat keino ilmaista diskursiivista valtaa. Yksittäinen nimitys voi herättää kokonaisen diskurssin (mts. 71).

Nimeäminen ja luokittelu sekä puhutussa että kirjoitetussa kielessä voi tapahtua tarkoitteen poimimisena todellisuudesta tietyssä tilanteessa (*tuo koira, Musti, naapurin koira*) tai viittaamalla tarkoitteeseen niin, että se ei varsinaisesti sijaitse missään todellisessa maailmassa (*Kirahvit ovat seurallisia eläimiä*). Joka tapauksessa kysymys on abstraktistamisesta: nimeäminen ja luokittelu ilmaisee, että jokin olio on osa jotain kategoriaa. Tämänkaltaisen diskursiivisen abstrahoinnin on tulkittu vahvistavan ihmisen ja eläimen välistä binääristä erontekoa ja käsitystä luonnosta objektina (Milstein 2011: 4–5). Kielellisten valintojen osalta kiinnostavia ovat sekä kielelliset valinnat että käyttämättä jätetyt resurssit – lähtökohta on, että se, mitä ilmaistaan, on mahdollista ilmaista myös toisin, eikä yksikään valinta ole (normatiivisesti) oikea (Pietikäinen & Mäntynen 2009: 71).

Kielessä olioihin viittaaminen tapahtuu useimmiten substantiivilausekkeen eli NP:n avulla (ISK 2004 § 1406; Vilkuna 1992: 12). Tämän tutkielman kannalta yksi olennaisista olioihin viittaamisen piirteistä on geneerisyys (mts. 136–175), jota tarkastelen aineistoni osalta seuraavassa luvussa.

3.1.1 Geneerisydestä

Kissa sanoi pojalle: ”Älä murehdi, isäntäni. Hommaa minulle säkki ja saapikkaat, niin näet vielä, mihin pystyn. Minä teen sinusta vielä tämän maan kuninkaan!”

Katkelmassa Saapasjalkakissasta (Perrault) kissaan ei viitata erisnimellä, vaan tietyn eläinlajin nimityksellä. Tarinan kontekstissa on kuitenkin odotuksenmukaista, että kissa ei ole mikä tahansa *kissa*-nimistä kategoriaa edustava olento, vaan tarinan maailmaan kuuluva henkilöhahmo. Aineistoni tietokirjojen eläimet eroavat esimerkiksi tästä satuhahmosta siten, että niiden

representaation voidaan olettaa olevan tunnistettavissa jonkin todellisessa maailmassa vallitsevan olennon kuvaukseksi (erotuksena fiktiivisen mielikuvitusmaailman puhuvista ja saappaita käyttävistä kissoista). Tietokirjatekstin syntymistä ja tulkintaa sitoo siis eläimiä ja luontoa koskeva maailmantietomme, joka taas ei rajoita representaatioita vaikkapa *Saapasjalkakissassa* tai *Petteri Kaniinin tarinoissa*.

Maailmaa ja tekstin genreä koskeva tietomme on myös edellytyksenä sille, että pystymme päättämään tekstissä esitettävien luokitusten, luonnehdintojen, tilojen ja prosessien pätevän laajempaan joukkoon tarkoitteita kuin vain johonkin määrättyyn tai edes satunnaiseen, lukijalle tunnistamattomaan eläinyksilöön. Tämä pätee esimerkiksi luokittelevissa ja luonnehtivissa kopulalauseissa *Hirvi on kestävä ja nopea kulkija* (SLLK-H) tai *kirahvin kaula on pitkä* (SS-KI), mutta yhtä lailla lauseissa, joissa toimintaa kuvaa konkreettinen tai dynaaminen verbi (ISK 2004 § 445): *Pyyntimatkalle ilves lähtee äänettömän pehmein askelin* (MS-I) tai *Leopardi pitää hännänpäätänsä hiukan pystyssä ja käyttää sitä liikennemerkkinä pennuilleen* (SS-L).

Tämäntyyppistä viittaamista kutsutaan geneeriseksi (ISK 2004 § 1407–1408; Vilkuna 1992: 136–175; Larjavaara 2007: 237–238). Ilmaus ei luonnehdi yksilötarkoitetta, esimerkiksi ilvestä, vaan koko *ilves*-ilmauksen mahdollisten tarkoitteiden joukkoa. Geneerinen tulkinta erottuu yksilötarkoitteisesta suomessa yksinomaan kontekstin avulla (Vilkuna 1992: 137) – tässä kohtaa genre ja sen konventiot ovat siis olennaisessa osassa tulkintaa.

Tässä kohtaa on syytä mainita, että tekstin tarkoitteita luonnehtivat eli predikoivat ilmaukset muodostuvat esimerkiksi predikatiivilauseissa pääsääntöisesti nimenomaan substantiivilausekkeesta. Toisin sanoen aineistossani ei esiinny sen tyyppisiä adjektiivilausekkeella ilmaistuja luonnehdintoja kuin *Ilves on kärsivällinen*, *Karhu on hellyttävä* tai *Kirahvit ovat seurallisia*, vaan adjektiivit esiintyvät käytännössä aina attribuutteina sellaisille ilmauksille kuin *otus*, *köntys* tai *eläin*: *Ilves on kärsivällinen otus* (MS-I), *Karhu on hellyttävän näköinen köntys* (MS-KA), *Kirahvit ovat seurallisia eläimiä* (SS-KI). Tulkitsen tämän merkiksi geneerisyyden alleviivaamisesta: eläimen edustama kategoria edussanana korostaa sitä, että luonnehtiva ilmaus koskee eläinyksilön sijaan kokonaista luokkaa. Pääsääntöisesti eläintarkoitteiset NP:t ovat aineistossani nimenomaan geneerisiä. Seuraavan esimerkin tapaan niillä kuvataan eläimelle tyypillistä käyttäytymistä:

7. **Metsäkauris** puolustaa kiivaasti omaa elinaluettaan. **Se** merkitsee alueensa reunat hankaamalla päättään puihin ja pensaisiin, jolloin niihin tarttuu hajua **sen** otsassa olevista rauhasista. **Se** kai-vaa myös kuoppia, joihin jää **sen** hajua. (MS-MK)

Esimerkissä tarkoitteeseen viitataan yksiköllisellä NP:llä *metsäkauris* ja sen jälkeen anaforisesti demonstratiivipronominilla *se*. Voidaan olettaa, että kysymyksessä ei ole aikapaikkainen tapahtuma, johon spesifi metsäkaurisyksilö osallistuu, vaan teksti kuvaa *metsäkauris* –nimiseen kategoriaan kuuluvien tarkoitteiden toimintaa yleensä, jonain määrittelemättömänä ajan hetkenä epämääräisessä sijainnissa.

Geneerisellä referenssillä ilmaistaan yleistyksiä (Vilkuna 1992: 136–175). Tämän tutkimuksen kannalta en näe olennaiseksi tehdä eroa eri geneeristen referenssityyppien välillä. Geneerisyys on pikemminkin representaation kannalta olennainen lähtökohta.

Geneerisen viittaamisen avulla tehdään siis yleistyksiä, kuten seuraavassa:

8. **Dikidikin** tunnistaa silmiä ympäröivistä vaaleista laikuista ja hieman pitkulaisesta kuonosta.

Pitkulaisella kuonollaan **dikidiki** pystyy nyhtämään ruohoa akasioiden piikkien välistä ja samalla haistelemaan nenä tarkkana, onko lähistöllä vaarallisia eläimiä. (SS-D)

Esimerkissä 8 dikidikiin liitetyt ominaisuudet, kuten väritys ja pitkulainen kuono, toimivat keskeisenä tuntomerkinä, ja ne liitetään myös eläimen käyttäytymiseen – ruoan etsintään ja ympäristön haisteluun. Dikidikin tuntomerkit ovat geneeristen ilmausten välittämiä noomisia väittämiä eli lainomaisia yleistyksiä (Vilkuna 1992: 139–141). Huomionarvoista on, että yleistyukset voivat joko deskriptiivisiä (kuten edellä) tai normatiivisia, diskurssiyhteisön arvoja välittäviä.

Geneerinen NP voi olla neutraali, eläinlajin nimitykseksi vakiintunut substantiivi (kuten *metsäjänis* tai *jänis* seuraavassa esimerkissä), mutta tavallista on myös useamman samantarkoitteisen substantiivin geneerinen käyttö:

9. **Metsäjänis**

Metsäjäniskin asustaa mieluusti lehtimetsissä. **Se** syö varpujen versoja, puiden ja pensaiden kuorta ja pikkuoksia. **Jänö** pärjää hyvin kylmässä, ja harottavine “lumikenkineen” **sen** on helppo hypellä lumella. Korvankärjet vilkkuvat mustina valkeassa talviturkissa. Kesällä **metsäjänis** on ruskehtavanharmaa.

Metsäjäniksellä on tärkeä osa luonnon kiertokulussa. **Se** on ilveksen, ketun, huuhkajan ja maakotkan tärkeimpiä saaliseläimiä. Vaikka metsästys ja pedot vievätkin ison osan **töpöhän-**

nistä, **metsäjänis** on yleinen koko Suomessa, koska **naaras** saattaa maailmaan kahdet poikaset vuodessa. (SLLK-J)

Jänikseen viittaavat tekstissä substantiivin *metsäjänis* ja proniminin *se* lisäksi *jänö*, *töpöhäntä* ja *naaras* (jonka viittausala toki kattaa vain osan tarkoitteiden joukosta). NP:iden tulkinta samantarkoitteisiksi on luontevaa, koska se on tekstilajin ja otsikon kannalta odotuksenmukaista. Tämä on mielenkiintoinen seikka, kun tarkastellaan geneerisyyden piirissä esiintyviä nimeämisen ja luonnehdinnan valintoja, kuten hellitteleviä ilmauksia *jänö* ja *töpöhäntä*.

Esimerkin 9 avulla voidaan myös havainnollistaa aineistoni tekstilajin kannalta tyypillistä referenssityyppiä, ns. lajireferenssiä (Vilkuna 1992, Larjavaara 2007: 239). Lajireferenssisä tarkoitteiden avoin joukko, kuten tässä eläinlaji *metsäjänis*, esitetään kollektiivina: *Metsäjäniksellä on tärkeä osa luonnon kiertokulussa, – – metsäjänis on yleinen koko Suomessa.*

Yksiköllinen geneerinen NP on siis aineistossa vallitseva muun muassa tekstilajikonventionaalisista syistä. Mahdollisia ovat myös tapaukset, joissa eläintarkoitteisiin viitataan monikollisella NP:llä. Aina ei ole täysin selvää, miksi monikollinen yleistävä NP on käytössä yksiköllisen sijaan. Esimerkiksi Larjavaara (2007: 237–239) ei tee käytännössä eroa yksiköllisten ja monikollisten geneerien välille. Monikollisuudelle löytyy kuitenkin myös selkeitä erillisiä käyttötarkoituksia. Joissain tapauksissa monikollinen ilmaus kuvaa (edelleen geneerisesti) eläinyhteisön sisällä tapahtuvaa toimintaa. Lauseessa *sudet vahvistavat ulvonnallaan lauman yhteenkuuluvuutta* (SLLK-SU) monikollinen subjekti on tarpeen, sillä lause kuvaa eläinyksilöiden kollektiivista toimintaa lauman sisällä. Tarkoitteet eivät kuitenkaan muutu spesifeiksi tai kvantitatiivisesti määräisiksi (muutoin kuin siten, että niitä on ’enemmän kuin yksi’), eikä ajallista viitepistettä ole. Kollektiivista tai useamman yksilön välistä toimintaa kuvataan myös seuraavassa esimerkissä:

10. **Norsut** elävät perheyhteisöissä, joita johtaa lauman vanhin naaras. **Lauman jäsenet** puolustavat yhdessä poikasiaan. **Ne** viestivät toisilleen matalilla äänillä, jotka kantavat kymmenien kilometrien päähän. (SS-N)

Yleistävä monikko kuvaa esimerkissä 10 useamman eläinyksilön toimintaa ajallisesti viitepisteettömässä tilanteessa. Geneeriseen tulkintaan ohjaavat predikaattivalinnat (ISK 2004 § 1408, Vilkuna 1992: 152–153): kollektiivista tulkintaa vaativat ilmaukset *elävät perheyhteisöissä* ja *puolustavat yhdessä* sekä resiprookkinen *viestivät toisilleen*.

Seuraavassa esimerkissä taas yleistävä monikollinen NP on käytössä ilman predikaatin sanelemaa selvää syytä, ja monikollisen NP:n valintaa on tulkittava kontekstin (ja kotekstin) perusteella:

11. **Seeprat** ovat Afrikassa eläviä kavioläimiä, jotka kuuluvat hevosten sukuun. (SS-SE)

Monikollisen NP:n käyttöä saattaisi motivoida se, että seepra on laumaeläin sekä se, että *seep-ralauma* on ollut tekstissä puheenalaisena katkelmaa edeltävässä jaksossa. Selkeämmin tekstinulkoiseen maailmaan voidaan nojautua, kun tulkitaan seuraavaa esimerkkiä. Ihmiselle tavallista perheyhteisöä huomattavasti laajemmissa yhteiskunnissa elävät muurahaiset, joiden lajityypillinen toiminta perustuu kollektiivisuuteen, kuvataan tekstissä pääosin monikollisina:

12. Joskus loppukesällä on tien painanteessa kasapäin kuolleita siivellisiä muurahaisia. **Muura-haisten** hääjuhla on päättynyt, **koirailta** koko elämä. Tulevaisuus on **hedelmöittyneiden naaraiden, kuningattarien**, varassa. **Niiden** siivet irtoavat häälennon jälkeen ja lentolihakset surkastuvat tarpeettomina. (CK-MU)

Muurahaisia käsittelevässä tekstissä yksikön kolmatta persoonaa käytetään viittaamaan yhteiskunnan jäsenistä jollain tavalla erottuviin yksilöihin, kuten kuningattareen:

13. **Kuningattaren** on päästävä ystävällismieliseen pesään tai perustettava oma uusi yhteiskunta sopivaan halkeamaan, kiven tai kaatuneen puun alle. – – **Kuningatar munii** ensimmäiset munat pesän iduksi. Niistä kuoriutuu toukkia, joita **kuningatar nuolee** puhtaiksi liasta ja sienitiöistä. Samalla **se jatkaa** munimista. [CK-MU]

Geneerisyys on siinä mielessä sekä luokittelun että diskurssien analysoinnin kannalta relevantti seikka, että se ylläpitää tieteellistä diskurssia ja toimii yhtenä näkyvimmistä kytköksistä tekstilajiin ja sen konventioihin. Kuten myöhemmin luvussa 4.2 näemme, geneerisyyden ja aikapaikkaisuuden diskursiiviset tehtävät kytkeytyvät myös fokalisaatioon ja tekstin ideologioihin.

3.1.2 Tieteellisen diskurssin luokittelevat ilmaukset

Tyypillisimpiä luokittelevia ja luonnehtivia ilmauksia aineistossani ovat esimerkiksi *Kettu on kaunis pitkähäntäinen eläin* (MS-KE), *Saimaannorppa on Suomen uhanalaisin nisäkäs* (SLLK-SN) ja *Ilves on komea kissapeto* (MS-I). Näissä lauseissa nimeävä ilmaus toimii sub-

jektina, jota luonnehditaan kopulaverbin (*olla*) avulla, ja luonnehtiva eli predikoiva ilmaus on substantiivipredikatiivi. Nimeävän ja luokittävän ilmauksen suhde on määräytyy kielipillisesti: nimeävän NP:n ekstensio on kapeampi kuin luonnehtivan predikatiivin (ISK 2004 § 945).

Kun edellisten lauseiden predikatiivilausekkeita tarkastellaan lähemmin, voidaan lausekkeista erottaa hyperonyymiset pääsanat *eläin*, *nisäkäs* ja *kissapeto* sekä niitä määrittävät adjektiivit *kaunis*, *pitkähäntäinen*; *Suomen uhanalaisin*; *komea*. Näissä esimerkeissä pääsanat ovat biologisia käsitteitä ja viittaavat tieteelliseen diskurssiin. Aineistossa yleinen luokittava predikatiivityyppi on substantiivi *eläin* tai *–eläin*-loppuinen hyperonyymi (esim. *maaeläin*). Tätä havainnollistavat seuraavat esimerkit:

14. Kirahvi on eläinkunnassa ainutlaatuinen **eläin**. (SS-KI)
15. Liito-orava on kaunis, suurisilmäinen ja turkiltaan hopeanharmaa **eläin**. (MS-LO)
16. Karhu on ketterä **eläin**. (MS-KA)
17. Susi on voimakas ja nopea **eläin** – – (MS-SU)
18. Virtahepo on – – hämmästyttävän tukeva **eläin**. (SS-V)
19. Mäyrän toinen nimi on metsäsika, vaikkei se ole sika lainkaan, vaan **näätäeläin**, minkin ja lumikon sukulainen. (CK-MÄ)
20. Metsähiiren suuret silmät paljastavat tämän hiiren olevan **yöeläin**. (CK-H)

Kaikissa edeltävissä esimerkeissä luokittelu tapahtuu *olla*-verbin avulla, mutta se voi tapahtua myös muilla keinoin. Esimerkiksi seuraavassa lauseyhdistelmässä kopulalauseelle alisteinen relatiivilause (b) ilmaisee tilaa – predikaattina on tyypillisesti luokittavan *olla*-verbin sijasta *kuulua* (*johonkin*):

21. (a) Seeprat ovat Afrikassa eläviä **kavioeläimiä**, (b) jotka **kuuluvat hevosten sukuun**. (SS-SE)

Esimerkeissä 22 ja 23 luokittava hyperonyymi ei ole syntaktiselta asemaltaan predikatiivi vaan subjekti:

22. Sisilisko, maailman pohjoisin **matelija**, elää Suomessa koko maassa. (CK-S)
23. Toisin kuin muut kirjassa esitellyt **hyönteissyöjät**, siili ei ole talvella liikkeellä. (MS-SI)

Esimerkissä 23 yläkategorian maininta tapahtuu poikkeuksellisesti ennen eläinlajin mainintaa. Lauseiden kontrastiivinen suhde ilmenee *toisin kuin* –partikkeliketjusta, ja kategorian maininta motivoituu epäodotuksenmukaisuuden välittämisestä: hyönteissyöjille on tyypillistä jokin, mikä ei päde tähän nimenomaiseen eläinlajiin. Tässä esimerkissä siis eläinlaji poimitaan yläkategoriasta, kun taas edellä esille tulleissa esimerkeissä kysymys on pikemminkin niiden taksonomisesta sijoittamisesta. Muita tapoja yksilöidä eläinlajeja hyperonyymien ekstensioista käsittelen seuraavassa luvussa.

3.1.3 Yksilöivä luonnehdinta

Tieteelliselle diskurssille tyypilliseksi tulkitsemisen lisäksi sellaiset nimeämisen ja luonnehdinnan tavat, joissa tarkoite yksilöidään muiden joukosta jonkin restriktiivisen määritteen avulla. Tämän aineiston geneeristen lajiniimitysten osalta se tarkoittaa useimmiten tietyn eläinlajin distinktiivistä kuvailua tai määrittelyä suhteessa muihin eläinlajeihin tai eläinlajikategorioihin. Esimerkkinä tästä ovat superlatiivimääritteet esimerkeissä 24 ja 25:

24. Saimaannorppa on **Suomen uhanalaisin nisäkäs** – – (SLLK-SN)

25. Hirvi on **tärkein riistaeläimemme**. – – Hirvi on **Suomen suurin nisäkäs**. (SLLK-H)

Jos sellaiset määritelmät kuin *Mäyrä on näätäeläin* tai *Karhu on ketterä eläin* vastaavat kysymyksiin ”Mikä oli mäyrä/ilves on?” tai ”Millainen eläin mäyrä/ilves on?”, edellisen kaltaiset esimerkit vastaavat pikemminkin kysymykseen ”Mikä erottaa saimaannorpan muista nisäkäistä?”. Tässä havainnollistuu jälleen edellisessä luvussa mainitsemani ero kategoriaan sijoittamisesta ja kategoriasta poimimisesta.

Edellisten esimerkkien kohdalla yksilöinti tarkoittaa myös nimeävän ja luokittelevan NP:n samantarkoitteisuutta; esimerkit edustavat siis ns. ekvatiivilauseen tyyppiä (ISK 2004 § 950–951; Kelomäki 1997). Koska superlatiivit ovat yksilöiviä, ne voivat olla myös subjektin paikalla tai jopa itsenäisinä lausekkeina (esimerkit 26–29):

26. **Maailman korkein eläin** aloittaa elämänsä putoamalla korkealta. (SS-KI)

27. **Siroin ja kaunein!** Näin voisi kuvailla metsäkaurista. (MS-MK)³
28. [OTSIKKO] **Euroopan suurin petoeläin** (SLLK-KA)
29. [OTSIKKO] **Maailman suurin nenä** (SS-N)

Superlatiivi mahdollistaa esimerkissä 26 tarkoitteeseen viittaamisen siten, että sekä kategoria (eläin) että sen muista erottava piirre (korkeus) tulevat ilmaistuksi. Toisin sanoen NP:n mahdollisia tarkoitteita voi olla vain yksi, ja lukija voi kontekstista päätellä, että kysymys on nimenomaan kirahvista (erotuksena tilanteesta, jossa käytettäisiin pelkästään NP:tä *korkea eläin*). Samankaltainen, kataforinen viittaussuhde on käytössä yksilöivän ilmauksen esiintyessä otsikossa esimerkissä 28. Tekstuaalisesti tarkasteltuna ilmaus viittaa tekstissä eteenpäin, eikä ilman tekstinulkoista tietoa tai vaikkapa kuvitusta ole selvää, että kyseessä on nimenomaan karhu. Superlatiivin restriktiivisyydestä johtuen lukija voi kuitenkin päätellä, että kyseessä ei ole mikä tahansa eurooppalainen suuri petoeläin.

Kuten esimerkistä 29 näemme, yksilöivä vaikutus säilyy myös meronyymisissä viittaussuhteissa. Tekstiyhteydessään norsun kärsään viittaavaa otsikkoa tulkitaan vaivatta merkityksessä ”eläin, jolla on maailman suurin nenä”. Tämänkaltainen parafraasi olisi mahdollinen toki myös eksplikoituna. Myös lause voi toimia restriktiivisenä, yksilöivänä määritteenä, kuten relatiivilause :

30. (a) Kirahvi on maailman **ainoa** eläin, (b) **joka syntyy sarvet päässä**. (SS-KI)

Esimerkissä 30 tarkoite on kuitenkin vielä tiukemmin rajattu: relatiivilauseen (b) korrelaattiin lukeutuva pro-sana *ainoa* osoittaa, että relatiivilauseen ilmaisema ominaisuus ei päde mihinkään muuhun olioon kuin kirahviin. Ilman tarkennetta lauseyhdistelmän merkitys ei olisi yksilöivä. Samaan tapaan ainutlaatuiseksi tarkoitetta luonnehtii lause *Saimaannorppa on – – Suomen luonnonsuojeluliiton tunnuseläin* (SLLK-SN). Predikaatiivin tarkoitteita voi olla vain yksi (tosin tämä vaatii ainakin jossain määrin tekstinulkoista tietoa ja tulkintaa).

---

³ Huomionarvoinen on toki esimerkin 21 kommentoiva, subjektiivinen sävy, joka erottaa sen diskursiivisesti muista saman kohdan esimerkeistä. Adjektiivit *siro* ja *kaunis* kuvaavat ei-mitattavia, subjektiivista arviota vaativia ominaisuuksia. Kommentoivaan funktioon viittaa myös metatekstuaalinen ja modaalisuudessaan vaihtoehtoisten tulkintojen mahdollisuutta implikoiva *Näin voisi kuvailla*. Tämä seikka ei kuitenkaan vaikuta superlatiivilausekkeiden edellytyksiin esiintyä tämän esimerkin tapaan itsenäisinä.

Lajien yksilöiminen kategorioista käsin on osa diskursiivista valtaa – se sulkee aktiivisesti osan tulkinnoista mahdollisuuksien ulkopuolelle. Eläindiskurssissa yksilöivä luonnehtiminen ja luokittelu ovat valintoja nostaa esille tiettyjä piirteitä, jotka erottavat lajit toisistaan (mahdollista olisi myös etualaistaa muita, epädistinktiivisiä ominaisuuksia). Puheenalaisen eläinlajin nostaminen erikoisasemaan kategoriaansa nähden on myös semanttisesti tulkittuna mielenkiintoista: sen avulla kerrotaan, mikä eläimessä on jotain ainutlaatuista. Restriktiivinen yksilöinti vahvistaa myös illuusiota aukottomasta luokittelujärjestelmästä ja ylipäänsä tarpeesta käsitteistää ja jäsentää luontoa jäännöksittä. Toki nimeämisen ja luokittelun voidaan ylipäättään nähdä rakentavan samanlaista pyrkimystä kontrolliin silloin, kun yksilöivä kielellinen toiminto tapahtuu ikään kuin monimuotoisen ekologian kustannuksella, etualaistamalla eläin ja taka-alaistamalla ekosysteemi (Milstein 2011).

3.1.4 Diskurssien sekoittuminen nimeävissä ja luokittelevissa ilmauksissa

Palaan vielä nimeäviin ja luokitteleviin ilmauksiin. Luvussa 3.1.2 käsittelin sellaisia tieteen näkökulmasta merkittäviä NP:n pääsanoja kuin *yöeläin*, *kissapeto* ja *matelija*. NP:n pääsana voi viitata myös biologisen taksonomian ulkopuolelle, kuten seuraavissa esimerkkilauseissa:

31. [KUVATEKSTI] Mäyrä on häntineen noin metrin mittainen, lyhytjalkainen ja pitkäkarvainen **raitanaama**. (CK-MÄ)
32. [KUVATEKSTI] [– –] Metsähiiri on sympaattisen näköinen suurisilmäinen **hörökorva**, **”mikkihiiri”**. (CK-H)
33. Hirvi on kestävä ja nopea **kulkija**. (SLLK-H)
34. Kansansaduissa parjattu susi on kuitenkin mainettaan parempi salojen **kulkuri**. [SLLK-SU]

Esimerkeissä eläimiä luonnehtivien lausekkeiden pääsanat ilmaisevat subjektiivista arviota eläimestä. Niiden merkitys ei ole kategorisoiva ja poimittavissa abstraktista taksonomiasta (*Seeprat ovat Afrikassa eläviä kavioläimiä, jotka kuuluvat hevosten sukuun*, SS-SE), vaan ne ovat luonteeltaan tavalla tai toisella deskriptiivisiä: *raitanaama*, *hörökorva* ja *”mikkihiiri”* kuvaavat eläimen ulkonäköä, *kulkija* ja *kulkuri* taas elintapoja.

Kuten edellisessä luvussa kävi ilmi, luokittavien ilmausten pääsanojen merkityksiä ja diskursiivisia yhteyksiä tarkastelemalla voidaan siis erottaa aineistosta karkeasti kaksi erilaista

diskurssia, jotka toimivat eläinrepresentaatioissa luokittelun ja nimeämisen keinoina rinnakkain: tieteellinen, biologian diskurssi, jonka ilmaukset perustuvat usein taksonomioihin tai tieteellisiin määritelmiin (hyperonyymit, kuten *nisäkäs* ja *eläin*), sekä subjektiivisen deskription diskurssi, jossa ilmaukset liittyvät eläinten herättämiin vaikutelmiin tai muutoin kurottavat eläintieteellisen diskurssin ulkopuolelle arkikokemukseen:

35. Pitkäkoipinen, suurisilmäinen ja valkotäpläinen vasa on satukirjan **bambi**. (MS-MK)

36. [KUVATEKSTI] Antilooppien **lilliputti** (SS-D)

Pääsanojen saamat määritteet tuovat luokittaviin ilmauksiin omat lisämerkityksensä. Tyypillisimmin pääsanat saavat aineistossa adjektiivimääritteitä. Mielenkiintoista on se, miten määritteiden tyyppi vaihtelee aineistossa herkästi lauseyhdistelmän, lauseen ja jopa lausekkeen sisällä. Seuraavassa katkelmassa huomio kiinnittyy hiiriä luonnehtiviin predikatiivilausekkeisiin, jotka olen merkinnyt tekstiin lihavoimalla:

37. [KUVATEKSTI] Kotihiiri (kuvassa) on **hiirenharmaa perushiiri**. Metsähiiri on **sympaattisen näköinen suurisilmäinen hörökorva, "mikkihiiri"**. Se on **kotihiertä kookkaampi, ruskeaselkäinen ja valkovatsainen**. [– –] (CK-H)

Katkelman predikatiivilausekkeiden määritteet ovat adjektiivimääritteitä. Adjektiivien kuvaamia ominaisuuksia on kahdenlaisia: *hiirenharmaa* ja *sympaattisen näköinen* ovat adjektiiveja, jotka kuvaavat skalaarisia tai subjektiivisesti arvioitavia ominaisuuksia; *kotihiertä kookkaampi*, *suurisilmäinen*, *ruskeaselkäinen* ja *valkovatsainen* taas ovat *–(i)nen*-adjektiivijohdoksia, jotka ilmaisevat puhujan perspektiivistä jokseenkin riippumattomia ominaisuuksia.

Mahdollista on, että määritteet viittaavat erityyppiseen diskurssiin kuin pääsana, kuten määräesimerkissä 31: eläintä luonnehtivaa NP:tä (*raitanaama*) määrittäviä adjektiiveja ovat mitattavaa tai havaittavaa ominaisuutta ilmaisevat *noin metrin mittainen*, *lyhytjalkainen* ja *pitkäkarvainen*. Kirjoittajan subjektiiviseen diskurssiin voi olla myös sitoutuneena koko luonnehtiva lause:

38. Ilves on kärsivällinen otus. (MS-I)

39. Mikä lentävä otus viuhahtaa yön hämärässä? (MS-LO)

40. Iso, pörröinen ja pyöreäkorvainen karhu on hellyttävän näköinen köntys. (MS-KA)

Edeltävissä esimerkeissä kyse on lähes puhtaasti subjektiivisen arvion esittämisestä. Predikaatiiveissa ekä pääsanat että määritteet ovat puhujan diskurssiin sitoutuvia tai deskriptiivisiä.

Luokittelevien ja luonnehtivien ilmausten diskursiiviset kytkökset ovat siis moninaisia, ja erilaiset ilmaukset esiintyvät teksteissä rinnakkain. Esimerkiksi lauseessa *Liito-orava on kaunis, suurisilmäinen ja turkiltaan hopeanharmaa eläin* tulevat samanaikaisesti ilmaistuksi liito-oravan väri, joka on puhujasta riippumaton, absoluuttinen ominaisuus, sekä subjektiivinen arvio eli se, että liito-orava on (puhujan mielestä) kaunis. Lisäksi lause viittaa biologiseen diskurssiin ja luokittelusysteemiin ilmoittamalla, että liito-orava kuuluu kategoriaan *eläimet*.

Luokitteleviin ja luonnehtiviin ilmauksiin liittyvistä kielellisistä valinnoista voidaan tehdä joitakin tulkintoja esimerkkitekstien diskursiivisista piirteistä ja valtasuhteista. Voidaan puhua tekstinulkoisesta tieteellisestä diskurssista, joka edustaa tieteenalan auktoriteettia, sekä subjektiivisten ilmausten välittämästä kirjoittajan diskurssista. Näiden diskurssien yhtäaikainen läsnäolo tekee tekstistä moniäänistä (Haakana & Kalliokoski 2005; Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 116; Heikkinen, Lauerma & Tiililä 2012: 101). Erilaiset tavat nimetä ja luokitella aktivoivat siis erilaisia konteksteja ja diskursseja, jotka tuovat tekstiin niihin kiinnittyneitä merkityksiä – luokitteleva NP *Suomen luonnonsuojeluliiton tunnuseläin* aktivoi erilaisia tulkintoja ja konteksteja kuin *nisäkäs*; *lilliputti* ja *mikkihiiri* välittävät erilaista suhtautumista kuin *maaeläin* tai *hyönteissyöjä*.

3.2 Toiminnan kuvaaminen

Verbit eroavat toisistaan semanttisesti siltä osin, millaista toimintaa tai millaisia prosesseja niiden avulla tyypillisesti ilmaistaan. Toisistaan voidaan erottaa esimerkiksi dynaamiset verbit, joiden kuvaamiin prosesseihin sisältyy muutos ja statiiviset, pysyvää tilaa merkitsevät verbit. (ISK 2004 § 445). Aineistoni tekstien tavoitteena on kuvata eläinten toimintaa geneerisesti (ks. luku 3.1.1) eli yksinkertaistettuna kertoa, mikä on tietyille tarkoitteille tyypillistä toimintaa. Tässä luvussa tarkastelen eläinrepresentaatioissa esiintyvää toiminnan kuvaamista. Analyysini kohteena ovat erilaiset verbit ja prosessityypit.

Seuraavassa alaluvussa tarkastelen elämisen ja olemisen (sekä esiintymisen ja olemassaolon) ilmauksia. Luvussa 3.2.2 tarkastelen aineistossani esiintyviä toimintaa kuvaavia verbejä,

jotka saavat affektisen tulkinnan. Luvussa 3.2.3 tarkastelussa ovat mentaalisia prosesseja kuvaavat verbit.

3.2.1 Eläminen ja oleminen

Olemassa oleminen ja sijaitseminen ovat tyypillisiä esimerkkejä ns. suhdeprosessityypeistä (Eggins 237–249). Suhdeprosessin avulla konstruoidaan suhde kahden olion tai olion ja olosuhteen välille (Shore 2012: 165). Eläinten olemassaoloa kuvaillaan aineistossani tyypillisesti verbillä *elää*, kuten seuraavissa esimerkeissä:

41. Metsäkauris **elää** pääasiassa meren rantojen lähellä ihan pohjoisessa asti. (MS-MK)

42. Kotihiiri **elää** ihmisen seuralaisena koko Suomessa. (CK-H)

Elää ja *olla* ovat näissä esimerkeissä merkityksessä ’esiintyä’, ja siinä on geneerisen NP:n kanssa käytettynä kollektiivisuuden vivahde (Vilkuna 1992: 160). Kollektiivista merkitystä vahvistavat distributiivisuutta implikoivat paikan adverbis, jotka edellyttävät useamman tarkoitteen olemassaoloa. Tunnusmerkkisempi on sen sijaan *elää*-verbin frekventatiivinen vastine *elellä*:

43. Se [liito-orava] **eleleekin** mieluiten ilmojen valtiaana korkealla puissa. (MS-LO)

44. Norsun kelpaisikin **elellä** rauhassa ilman ihmisiä. (SS-N)

45. Ilveskoiraat **elelevät** erakkoina ja vaeltavat yksinään pitkiäkin matkoja. (MS-I)

Elellä on esimerkeissä eksistentiaalisessa käytössä, eikä se eroa semantiikaltaan mainittavasti *elää*-verbistä. Sen sävy on kuitenkin hienoisen pejoratiivinen ja viestii huolettomuudesta ja leppoisuudesta. Kiinnostava juuri sävyn ja assosiaation kannalta on myös seuraavaksi käsittelemäni ilmaustyyppi, jossa olemassaoloa kuvaa eksistentiaalilauseen muunnelma (ISK 2004 § 893). Siinä eksistentiaalisen merkityksen saa intransitiiviverbi, joka on tyypilliseltä käytöltään dynaaminen liikeverbi mutta ei tässä kuvaa kirjaimellisesti liikkumista:

46. Metsissämme **tallustelee** noin tuhat karhua – – (SLLK-KA)

47. Muurahaisia – kapeavyötäröisiä, isopäisiä pistiäisiä polvitaitteisine jalkoineen – **piipertää** kaikkialla. (CK-MU)

Täysin relevantteja tulkintoja edellisistä esimerkeistä ovat parafrasit “Metsissämme on/elää noin tuhat karhua”, “Muurahaisia on/elää kaikkialla” sen sijaan, että juuri tallustelu kuvaisi tyhjentävästi kaikkien mainittujen karhujen toimintaa. Verbivalinnan johdosta eläimen toimintaa on siis tulkittava ei-kirjaimellisesti. Tulkintaa ohjaavat myös paikalliset viitepisteet: karhuja voi tarkalleen ottaen olla muuallakin kuin metsissä, eikä muurahaisia ole sananmukaisesti kaikkialla.

Ihmisestä olisi ainakin epäluontevaa käyttää elää -merkityksessä edellisten esimerkkien kaltaisia deskriptiivisiä, värittyneitä verbejä kuin *tallustella* ja *piipertää*: *Suomessa tallustelee 5 miljoonaa ihmistä; Suomen kaupungeissa piipertää miljoonia ihmisiä; Ihmisiä – suomalaisia vaaleine hiuksineen ja lyhyine jalkoineen – piipertää kaikkialla.*

Deskriptiiviset ja muutoin affektiset verbit vaikuttaisivat korvaavan olemista ja elämistä kuvaavia verbejä tyypillisimmillään juuri eksistentiaalilauseissa:

48. Mäyräemon luolassa tosin **kellii** toisinaan edelliskeväänä syntyviä poikasia talven yli – (CK-MÄ)

Dynaamisuuden muuttuminen tilamaisuudeksi ei kuitenkaan aina rajoitu eksistentiaalilauseisiin, vaan samankaltaisia merkityksiä on luettavissa myös seuraavista esimerkeistä:

49. Väsymättömästi jolkottava susilauma on hirven pahin luonnollinen vihollinen. (SLLK-H)

Tässä esimerkissä dynaaminen ja tilaa ilmaiseva aines kietoutuvat yhteen subjektin adverbiaalimääritteessä: deskriptiivisestä liikeverbistä johdettu VA-partisiippi ja sen täydennys (*Väsymättömästi jolkottava*) näyttäytyvät geneerisessä kopulalauseessa subjektin tarkoitteen eli susilauman pysyvinä ominaisuuksina tai tilana. (vrt. esim. *Satapäinen susilauma; Harmaaturkkinen susi*).

Tämänkaltainen ei-kirjaimellinen olemisen tai ominaisuuksien esittäminen aktivoi tulkinnan ilmauksesta ulkopuolisen tarkkailijan esittämänä vaikutelmana. Alkuperäisissä esimerkeissä verbin laatu kuvaa nimenomaan vaikutelmaa eläimen liikkumistavasta; lause välittää siis propositionaalisen tiedon “Metsissämme on karhuja” lisäksi myös muuta, subjektiivisesti

värittyvää informaatiota. Eläinrepresentaatioiden ideationaalisen tason kannalta verbivalinnat liittävät eläimiin tietynlaisia mielikuvia: esimerkiksi piipertäminen ja tallusteleminen ovat ainakin jossain määrin yhteydessä eläimen ulkoiseen olemukseen, kuten kokoon, kun taas *kelliä*-verbi luo mäyräpoikasten kuvaukseen humoristisen, avuttomuutta ja leikkisyyttä korostavan sävyn. Geneerisessä kontekstissa verbien deskriptiivinen, ainutkertaisuuteen ja yksilösidonnaiseen subjektiivisuuteen usein viittaava merkitys heikkenee, ja geneerisyys toimii ikään kuin tulkintakontekstina deskriptiivisille verbeille. Ei-kirjaimellinen tulkinta taas tuntuisi liittävän verbin välittämän suhtautumisen ja merkityksen pikemminkin tekstin esittelemään tarkoitteeseen kuin itse verbin kuvaamaan prosessiin.

Interpersoonaiselta kannalta verbin laadun voidaan taas katsoa indeksoivan ulkopuolisen havaitsijan ääntä eli toisin sanoen fokalisaation muutosta. Käsittelen tätä ilmiötä kirjoittajan ja lukijan vuorovaikutuksen näkökulmasta luvussa 4.2.

3.2.2 Toiminnan kuvaamisen humoristiset implikaatiot

Teksteissä tyypillisesti esiintyviä, eläimen konkreettista toimintaa kuvaavia verbejä ovat esimerkiksi transititiiviset *saalistaa* tai *pyydystää*, *synnyttää*, *imettää*, *vieroittaa*, *peittää*, *purra*. Intransitiiviverbeistä käytössä ovat ainakin *hiipiä*, *nukkua*, *kulkea*, *vieraila*. Nämä verbit toistuvat samanhahmoisina tekstistä toiseen, ja ne ovat osa materiaalista, konkreettista toimintaa kuvaavaa prosessityyppiä (Shore 2012: 164). Monet tällaiset verbit ja verbirakenteet, kuten seuraavan esimerkin *paritella*, *synnyttää* ja *saavuttaa* *sukukypsyys* viittaavat biologian diskurssiin ja ovat sävyltään neutraaleja:

50. Sisiliskot **parittelevat** loppukevällä, minkä tuloksena loppukesällä syntyy 5–10 poikasta. Etenkin naaraat lötköttelevät mielellään auringossa ja antavat lämmön hautoa poikasiaan. Munakalvot rikkoutuvat jo emon sisällä, ja sisilisko **synnyttää** eläviä, noin tulitikun pituisia, tummanharmaita tai ruskeita poikasia – –.

Sisiliskonaaras **saavuttaa sukukypsyiden** vasta neljäntenä kesänään, minkä jälkeen se saa poikasia joka toinen vuosi. – – Tätä aikaa ennen se elää reissuliskona ja etsii sopivaa reviiriä. (CK-S)

Edellä lueteltujen lisäksi katkelmassa esiintyy kuitenkin myös neutraalista kielenkäytöstä poikkeavia verbejä, kuten *lötkötellä* ja *elää reissuliskona*. Tämäntyyppiset verbit ja verbirakenteet ovat aineistossani toistuvia, ja ne kasautuvat aineistoni perusteella helposti eläinten toimintaa, erityisesti liikkumista ja ääntelyä kuvaileviin jaksoihin. Tästä esimerkkinä ovat myös seuraavat katkelmat (verbirakenteet lihavoitu):

51. Siili on enimmäkseen hiljainen eläin. Ruokaa etsiessään se saattaa **tuhista** ja **niiskuttaa**. Pelästyessään siili voi **kiljahtaa** kimeästi. Jos siilin joutuu ottamaan käsiinsä, se **sihisee** ja **on** äkäinen. Pienet siilin poikaset **kutsuvat** emoaan **piipittämällä**, ja vähän isommat ilmaisevat harminsä kimeillä äänillä. (MS-SI)
52. Mikäli mäyrä asuu lähiömetsässä, se **saattaa** hämärän turvin **tallustella** talojen nurkilla tutkimassa, löytyisikö sieltä mitään syötävää. (CK-MÄ)
53. Kettu on sopeutunut elämään ihmisasutuksen läheisyydessä. Hämärän laskeuduttua se **luikkii** lähimetsiköstä pientaloalueille ja ottaa vaivihkaa osansa ruoantähteistä sekä kompostien ja puutarhojen antimista. (MS-KE)

Katkelman 51 *tuhista*, *niiskuttaa*, *kiljahtaa*, *sihistä* ja *piipittää* ovat onomatopoeettisia eli luonnonääntä imitoivia sanoja (ks. esim. Onikki-Rantajääskö 2001; Mikone 2002). Esimerkkinen 52 ja 53 lihavoiduista verbeistä taas on vaikeampi esittää mitään muuta yhteistä määritelmää kuin että ne ovat huomiota herättäviä. Eve Mikone esittää ratkaisuksi tunnusmerkkisyysteoriaa: tietyt verbit voidaan siis nähdä tunnusmerkittöminä, neutraaleina, ja toiset tunnusmerkillisinä. (Mikone 2002: 57–84.) Se, mitä tunnusmerkkisyyden kategoria pitää sisällään, on vaikeampi kysymys. Edellä kuvatun kaltaisia verbejä on fennistiikassa kutsuttu deskriptiiviseksi, deskriptiivissävytteiseksi, deskriptiivis-onomatopoeettiseksi, ekspressiiviseksi, äännesymboliikaksi, äännemaaliluksi... Käsitteiden ja ilmiön määrittely on ollut itämerensuomalaisten kielten tutkimuksessa vajavaista ja ongelmallista. (Mts. 27–36.) Tämä siitakin huolimatta, että tämäntyyppinen sanasto on suomelle luonteenomaista (Hakulinen 1979: 325). Käytän tässä ISK:n käyttämää termiä *deskriptiivisanat*, mutta termi ei ole missään nimessä aukoton. Onikki-Rantajääskö huomauttaa, että deskriptiivisyys on pikemminkin piirre tai dimensio kuin erillinen sanaston luokka; deskriptiivisyys voi olla joissain ilmauksissa tulkinnanvaraista (2001: 153). Larjavaaran mukaan taas kysymys on funktionaalista subjektiivisten impressioiden eli vaikutelmien ilmaisemisesta (2007: 451).⁴

⁴ Larjavaara käyttää deskriptiivisistä ilmauksista myös määritelmiä *koloratiivinen* ja *ekspressiivinen*.

ISK:n (§154) mukaan deskriptiivisanat ovat luonteeltaan affektisia, äänteellisesti tai muuten ikonisesti motivoituneita sanoja, jotka välittävät tunteita, tunnelmia tai vaikutelmia. Verbien kohdalla kuvauksen lähtökohtana on siis se, miltä eläin havaitsijan korvaan kuulostaa tai miltä eläimen liikkuminen näyttää. Aineistossani deskriptiiviverbejä käytetään rinnakkain projektioiden kanssa: esimerkiksi 51 onomatopoeettisten verbien ohella siilin ääntelyä kuvataan myös kommunikaatioverbeillä: – – *kutsuvat emoaan piipittämällä; ilmaisevat harminsa kimeillä äänillä* (MS-SI). Seuraavissa esimerkeissä projektio ja onomatopoeettiset ainekset sekoittuvat: katkelmassa 54 suden viestintää kuvataan sekä onomatopoeettisin verbein *vikistä, haukkua* ja *ulvoa* sekä projektion avulla (*kutsuvat ulvomalla – – kavereita; ilmoittavat äänillään muille – –*).

54. Sudet **vikisevät** ja **haukkuvat** sekä **kutsuvat ulvomalla** laumasta kauempana olevia kavereita. Sudet **ulvovat** myös silloin, kun on aika paritella. Lisäksi ne **ilmoittavat** äänillään muille susilaumoille, että **“emme tahdo teitä tänne”**. (MS-SU)
55. Jos saalistaja lähestyy, metsäkauriit **varoittavat** toisiaan **vihellyksellä**, joiden viestin vain ne ymmärtävät. Jos metsäkauris havaitsee pedon, se loikkii vikkelästi pakoon hyppien sivulta toiselle ja ponkaisten pitkiä hyppyjä eteenpäin. Jos peto saa sen kiinni, se **kajauttaa ilmoille karmivan hätähuudon**. (MS-MK)

Esimerkissä 55 onomatopoeettiset ainekset ilmenevät eri tavoin ja kietoutuvat osin myös muihin tunnusmerkkisiin aineksiin: substantiivijohdos *vihellys* tarkoittaa *varoittaa*-kommunikaatioverbin merkitystä ja sitoo sen eläindiskurssiin. Katkelman päättävässä lauseessa predikaatissa (*kajauttaa ilmoille*) yhdistyvät idiomaattisuus ja onomatopoeettisuus; ilmausta vahvistaa myös sanojen *kajauttaa* ja *karmiva* allitteraatio.

Onomatopoeettisten sanojen äänteellisen motivoituneisuuden havaitseminen on suhteellisen ongelmaton, mutta kuten edellä esimerkeistä 52 ja 53 alustavasti havaitsimme, on muihin vaikutelmiin kuin ääneen liittyvien deskriptiiviverbien äänne motivoituneisuus huomattavasti sumeamminkin määriteltävissä.⁵ Tästä esimerkkinä mainittakoon myös esimerkin 55 verbit *loikkia* ja *ponkaista*. Tekstissä, josta esimerkki 56 on peräisin, on aiemmin kuvailtu mäyrää seuraavasti: ”Pitkä karva saa mäyrän näyttämään hitaalta köntykseltä – –”. Tekstissä seuraavat

⁵ Selitykseksi on fennistiikassa aiemmin tarjottu muun muassa kielihistoriaa – sitä, että deskriptiiviverbit ovat alkujaan jäljitelleet nimenomaan ääntä (esim. Penttilä 1979, Hakulinen 1979).

mäyrän liikkumista kuvaavat verbit kytkeytyvät tähän edeltävän tekstin luomaan diskurssiin: ne antavat leppoisan vaikutelman hitaasta liikkumisesta ja päämäärättömästä oleskelusta:

56. Mikäli mäyrä asuu lähiömetsässä, se saattaa hämärän turvin **tallustella** talojen nurkilla tutkimaan, löytyisikö sieltä mitään syötävää.
 – –
 Päivisin mäyrä **makailee** kaivamassaan luolassa suuren kiven alla, kallion juurella tai mäenrinteessä. (CK-MÄ)

Samantyyppiseksi voidaan tulkita *köllötellä*-verbi osana seuraavien esimerkkien verbirakenteita:

57. Päivät **olla köllötellään** vedessä. – – [KUVATEKSTI: Vedessä **kelpaa köllötellä** koko päivä. Yöllä sitten syödään]. (SS-V)
 58. [KUVATEKSTI: Pitkän juoksumatkan jälkeen **kelpaa köllötellä** ruoan ääressä.] (SS-SE)

Edellisissä esimerkeissä 56–58 tunnusmerkkisyyttä luo samanaikaisesti useampi kielellinen piirre: kaikissa paitsi makuilla-verbissä äänneasu on deskriptiivinen, ja sen lisäksi leikillisyyden sävyä luo verbien frekventatiivisuus (ISK 2004 § 1735, 354). Humoristista vaikutelmaa luo seuraavassa esimerkissä puolestaan koloratiivirakenne *puodota mätkähtää*:

59. Maailman korkein eläin aloittaa elämänsä putoamalla korkealta. Kirahviemo synnyttää seisaaltaan, ja jopa 80-kiloinen poikanen **puodota mätkähtää** maahan päälle ja etujalat edellä. (SS-KI)

Koloratiivirakenteessa deskriptiivisanan kuvailevuus korostuu entisestään (Mikone 2002: 29); infinitiivimuotoinen apuverbi on neutraali ja pääverbi deskriptiivinen (ISK 2004 § 450). Jos verbivalintana olisi koloratiivirakenteen sijaan pelkkä *puodoo*, puuttuisi tekstistä hienoinen huvittavuuden sävy. *Mätkähtää* kuvaa varsinaisen liikkeen sijaan putoamisesta syntyvää ääntä (KS s. v. *mätkähtää*) ja vahvistaa vaikutelmaa liikkeen hallitsemattomuudesta. Lauseyhdistelmä edeltävä sanaleikki sekä koloratiivirakenteen huvittava sävy ohjaavat suhtautumista itse tapahtumiin – ne implikoivat, että kirahvin korkealta putoamisen ei ole syytä herättää lukijassa esimerkiksi kauhistusta tai huolestuneisuutta.

Sekä eläinten liikkumisen että ääntelyn kuvauksessa vaikuttaisi diskurssien kannalta olevan olennaista se, että ne muodostavat ihmisen vastaavaan käytökseen rinnastettuna humoristisen vaikutelman. Verbivalinnat ikään kuin alleviivaavat eläimyyden diskurssia ja kohdis-

tavat lukijan huomion niihin arkipäiväisiin havaintoihin, joita tämä voi eläinten ulkomuodosta ja liikkumisesta tehdä. Tässä mielessä liikkumis- ja ääntelyverbit sijoittuvat tekstissä varsin konkreettiselle tasolle, ja ne ovat lapsilukijan kannalta kiintoisa tarkastelun kohde.⁶ Kuten Onikki-Rantajääskö (2001: 153) huomauttaa, deskriptiivisanasto kyseenalaistaa kielen symbolisen luonteen tunnuspiirteen äänne- ja merkitystason arbitraarisesta suhteesta. Joidenkin eläinten kohdalla huvittavat ilmaukset ovat myös odotuksenmukaisempia kuin toisten. Palaan tähän luvussa 3.3.

Deskriptiivisten sanojen merkitysten kuvaaminen sanallisesti ei ylipäättään ole helppoa (ISK 2004 § 154). Erityisesti ääntelyverbien suhteen parafrasien löytäminen on ongelmallista. Esimerkiksi verbeille *piipittää* ja *sihistä* on vaikeaa löytää vaihtoehtoisia ilmausta. Tässä kontekstissa deskriptiiviset ja onomatopoeettiset verbit voidaankin käsittää tunnusmerkkisyydeltään erilaisiksi: onomatopoeettiset sanat ovat tyyliltään neutraali valinta, kun taas deskriptiivisanat ovat merkitykseltään affektisia (Mikone 2002: 55).

Tämän aineiston kohdalla on kiinnostavaa pohtia verbien merkityksen suhteutumista tekstin geneerisyyteen. Geneerinen konteksti ikään kuin sulkee subjektiivisesti värittyneen verbin sisäänsä, jolloin vaikkapa *tallusteleminen* ei tulekaan tulkituksi havainnon synnyttämänä vaikutelmana vaan eläimen ominaisuutena tai ainakin eläimeen liittyvän diskurssin piirteenä yleensä. Ääntelyä kuvaavat onomatopoeettiset verbit puolestaan eivät vaikuttaisi saavan samanlaista suhtautumista välittävää tulkintaa kuin muihin aisteihin liittyvät verbit, eivätkä ne näyttäytyä aineistoni genrekontekstissa huomiota herättävänä tai vieraana äänenä. Merkillepantavaa on se, että kuitenkin edelleen ihmisen kuvaileminen *tallustavana* tai *piipittävä* olisi erittäin tunnusmerkkistä (vrt. edellisen luvun eksistentiaalisesti käytetyt liikeverbit).

3.2.3 Mentaalinen ja mentaalisesti orientoitunut toiminta

Eläinten mentaalisia prosesseja – sikäli kun mentaalisella prosessilla tarkoitetaan kommunikaatiota ja tietoisuutta (Shore 2012: 164–165) – kuvataan teksteissä verrattain vähän. Eläinten toiminnan syyt, niiden ajatukset ja tunteet jäävät siis teksteissä usein konkreettisen toiminnan ja määrittelevien tai tarkoitteita esittelevien ilmausten varjoon, ja niitä ilmennetään aineistos-

---

⁶ Näitä piirteitä voisi analysoida lähemmin siltä kannalta, miten ne lähenevät pienen lapsen kielenoppimisessa ominaista yksinkertaisten semioottisten merkkien muodostamaa ”protokieltä” (*protolanguage*, Halliday 2003: 7)

sani myös usein muutoin kuin verbien avulla. Olen lihavoinut seuraavasta esimerkistä metsäkauriin mentaaliseen tai intentionaaliseen toimintaan viittaavat verbit ja muut ilmaukset:

60. Metsäkauris elää pääasiassa meren rantojen lähellä ihan pohjoisessa asti. Se liikuskelee luonnossa ilta- ja aamuhämärässä, ja sen **mielimaasto** ovat lehtipuita kasvavat metsät ja niityt. Se **etsii** ruuakseen meheviä heiniä, ruohoja ja puiden lehtiä sekä marjoja ja sieniä. Metsäkauris **pelkää** eniten ilveksiä ja kettuja, jotka saalistavat sitä. Jos saalistaja lähestyy, metsäkauriit varoittavat toisiaan vihellyksellä, joiden viestin vain ne **ymmärtävät**. Jos metsäkauris havaitsee pedon, se loikkii vikkellästi pakoon hyppien sivulta toisella ja ponkaisten pitkiä hyppyjä eteenpäin. Jos peto saa sen kiinni, se kajauttaa ilmoille karmivan hätähuudon. Huuto saattaa säikäyttää saalistajan, ja hyvässä lykyssä se irrottaa otteensa metsäkauriista.

Metsäkauris puolustaa **kiivaasti** omaa elinaluettaan. (MS-MK)

Katkelmassa nomini *mielimaasto* implikoi eläimen mentaalista orientoitumista sanan tarkoitteeseen – metsäkauriin ilmaistaan tuntevan tiettyä ympäristöä kohtaan subjektiivista kiintymystä. Samalla tavoin mentaaliseksi tulkittava, joskin eläintieteellisessä diskurssissa merkitykseltään kiteytyneempi verbi on *viihtyä*. Esimerkiksi lause *Parhaiten ilves kuitenkin viihtyy syrjäisillä metsäseuduilla* (MS-I) on syytä eläinten toiminnan kontekstissa tulkita siten, että se kuvaa eläimelle suotuisaa elinympäristöä eikä suinkaan varsinaista viehtymystä tietynlaiseen miljööhön. Mentaalista orientoitumista toimintaan ilmaistaan myös adverbilla, kuten seuraavissa esimerkeissä:

61. Metsäjäniskin asustaa **mieluusti** lehtimetsissä. (SLLK-J)
62. Vasoineen liikkuva naarashirvi suojelee jälkeläisiään **raivokkaasti** vaaroilta. Metsässä kulkijan ei kannata siis mennä emon ja vasojen väliin. (SLLK-H)
63. Metsäkauris **puolustaa kiivaasti** omaa elinaluettaan. (MS-MK)
64. Johtajaurokset **puolustavat** vesialuettaan **hyvin tarkasti**, ja ne voivat olla ihmisellekin vaarallisia. (SS-V)

Puolustaa ja *suojeella* –verbeihin liittyvät adverbbit ottavat kantaa eläinten mentaaliseen tilaan; kyseessä on kuitenkin luonnollisesti vain ihmisen tulkinta, joka syntyy toiminnan ja omien sosiaalisten normiemme pohjalta. Ensimmäisessä esimerkissä emotiivinen sävy on voimakas, kahdessa jälkimmäisessä taas tulkinnanvaraisempi. Varsinaista mieltymystä tai halua taas ilmaisevat seuraavat verbiesiintymät:

65. Karhu tulee **mieluusti** hämärissä syömään marjoja ja muuta pikkuevästä suolle ja uskaltaa tuoda sinne pentunsakin. (SLLK-KA)
66. Norsunpoikaset ovat uteliaita ja **haluavat kosketella** kärsällään kaikkea. (SS-N)

Esimerkeissä 65 ja 66 on myös enemmän tai vähemmän kysymys mentaalisesta tilasta, johon liittyy tiettyjä aikomuksia tai odotuksia. Tällaisen implikaation sisältää myös esimerkin 60 *etsiä*, joka esiintyy suhteellisen monesti aineistossani samanlaisessa käytössä. Intentionaalisuuden kannalta kiinnostavia ovat myös tapaukset, joissa jälleen verbin tyypillinen merkitys muuttuu, ja konkreettinen verbi saa mentaalisia ulottuvuuksia. Seuraavassa esimerkissä tällainen on *haistella* täydennyksineen:

67. Pitkulaisella kuonollaan dikidiki pystyy nyhtämään ruohoa akasioiden piikkien välistä ja samalla **haistelemaan nenä tarkkana**, onko lähistöllä vaarallisia eläimiä. (SS-D)

Frekventatiivinen *haistella* saa intentionalisemman merkityksen kuin *haistaa (jotain)*: se tuntuisi sisältävän ennako-odotuksen jonkin haisteltavan olemassaolosta. Täydennys *nenä tarkkana* luo mielikuvaa valppaudesta ja vahvistaa tulkintaa; alisteinen kysymyslause *onko lähistöllä vaarallisia eläimiä* taas implikoi, että eläimen havaintopiirissä ei vielä faktuaalisesti ole mitään, mutta jonkin ilmaantuminen on odotuksenmukaista tai ainakin mahdollista.

Mentaalista merkitystä välittävät myös tunneverbit, kuten esimerkin 60 *pelätä*. Tällaiset ilmaukset eivät kuitenkaan ole suhtautumisen ilmaisemista, vaan Esimerkissä 68 samaa tunnetta ilmaisee kieltolause *Petoeläin ei välttämättä uskalla hyökätä* [– –] (SS-SE).

68. Kun petoeläin näkee seepralauman, **se ei aina ole varma** onko kyseessä joukko pienen hevosen kokoisia yksittäisiä eläimiä vai suuren suuri mustavalkoraidallinen otus. Se ei kenties uskallakaan hyökätä jättiläisen kimppuun. (SS-SE)

Lukijan kannalta vaikuttaisi luontevalta käsittää saaliseläimen suhde saalistajaansa inhimilliselle kokemukselle ominaisen tunteen, kuten pelon, kautta. Tällöin mentaalisen prosessin kuvaaminen on eläimen toimintaa lukijalle ymmärrettäväksi tekevä ja johdonmukaistava tekstistrategia, jonka viittaussuhde todellisiin asiointiloihin on varsin irrelevantti.

Prosessityyppien analyysi osoittaa, että mentaaliset prosessit ovat materiaalisiin ja suhdeprosesseihin verrattuna harvinaisempia. Tämä on mielestäni odotuksenmukaista ainakin ottaen huomioon sen, mitä eläinten kognitiosta nykyisin tiedetään ja on perinteisesti ajateltu

(tästä esim. Telkänranta 2015). Erityisen vähän teksteissä esiintyy esimerkiksi sellaisia inhimillisen tietoisuuden kognitiivisia toimintoja kuvaavia verbejä kuin *tietää*, *muistaa*, *ymmärtää* ja *ajatella*, kun taas konkreettisemmat intentionaalisen implikaation sisältävät verbit kuten *etsiä* ja *löytää* sekä tunnetta ilmaisevat verbit, kuten edellä käsittelemäni *pelätä* ja *uskaltaa* ovat hieman yleisempiä.

Mentaalisten prosessien, kuten tunteiden kuvaamiseen liittyy myös monia ongelmia. Eläimen tietoisuutta on käytännössä mahdotonta representoida ilman antroposentristä lähestymistapaa. Seuraavissa esimerkeissä ilveksen kehitystä pennusta täysikasvuiseksi petoeläimeksi konstruoidaan rinnastamalla eläimelle luontainen saalistuskäyttäytyminen inhimilliseen oppimiseen.

69. Emo huolehtii 1–3 jälkeläisestään noin kahden kuukauden ajan. **Tuona aikana pennut oppivat kissapedon tavoille**: vaanimaan saalista hämärissä ja käymään sen kimppuun yllätyshyökkäyksellä. Iskussa kápälistä työntyvät esiin seitsensenttiset kynnet. (SLLK-I)
70. Naaras imettää, ruokkii ja **opettaa poikasia pedon tavoille**. Emo pyydystää saaliin mutta antaa poikastensa tappaa sen. Pennut **opettelevat elämää** emonsa luona seuraavaan kevääseen asti, ja sen jälkeen niiden on pärjättävä omillaan. (MS-I)

Saalistamisessa korostuu fyysisen toiminnan sijaan mentaalinen prosessi, mitä ilmaus *oppia/opettaa pedon tavoille* korostaa. Ilveksen tulee “oppia tietynlaiseksi eläimeksi”. Toisten eläinten tappaminen nähdään samankaltaisena sosiaalistumisena jonkinlaiseen toimintakulttuuriin kuin vaikkapa lapselle opetettavat pöytätavat. Idiomaattinen verbiketju *oppia/opettaa tavoille* kuvastaa autoritääristä suhdetta aikuisen ja poikasen välillä.

Eläinten mentaalisen toiminnan representoimisen ongelmallisuus nostaa esille ekokriittisen ja kulttuurintutkimuksellisen keskustelun siitä, missä määrin ihminen virheellisesti heijastaa omia inhimillisiä ominaisuuksiaan ja tunteitaan eläimiin ja muodostaa sen pohjalta käsityksiä eläinten oikeuksista (Garrard 2004: 137–138; Leahy 1994). Tämä kysymys toimii varsin olennaisena taustana seuraavalle luvulle, jossa siirryn käsittelemään aineistoni diskursseja ekokriittisten trooppien avulla.

3.3 Diskurssit, troopit ja antropomorfismi

Aineistoni eläimiä kuvaavat ilmaukset rakentavat teksteissä kokonaisia diskursseja, joiden kautta voidaan tarkastella muun muassa teksteissä konstruoitavan maailman piirteitä, valtasuhteita ja kytköksiä kulttuuriin. Diskurssien kanssa rinnakkain tarkastelen rinnakkain ekokritiikin trooppeja ja kartoitan niiden välisiä yhtenevyyksiä.

3.3.1 Eläimen ja ihmisen ambivalentti suhde

Eläin on ihmisen tärkein 'toinen' (Lempinen 2010). Eläimen ja ihmisen suhde on usein ambivalentti; eläin on sekä äärimmäisen hellyyden että hyväksikäytön kohde (Franklin 1999). Aineistossani suhtautuminen eläimiin vaihtelee, mutta tyypillistä on dualistinen ihmisen ja eläimen välinen eronteko: *Ilveksen ainut vihollinen luonnossa on susi. Myös ihminen metsästä ilveksiä.* (MS-I) Tässä esimerkissä ihmistä ja luontoa ei samasteta, vaan ne erotetaan käsitteellisesti toisistaan – luonnossa elävien vihollisten *lisäksi* ilvestä uhkaa ihminen. Luonto nähdään ihmisestä ja kulttuurista erillisenä tilana. Sama dikotomia on nähtävissä myös seuraavissa esimerkeissä:

71. Karhu voi elää noin 30-vuotiaaksi. **Sitä ei uhkaa luonnossa mikään toinen eläinlaji. Ihminen on karhun pahin vihollinen**, sillä ihminen kaataa metsää tai rakentaa taloja ja teitä sen asuinmaille. (MS-KA)
72. **Norsuilla ei ole luontaisia vihollisia.** Edes leijona ei käy norsun kimppuun. **Norsujen kelppaisikin elellä rauhassa ilman ihmisiä.** (SS-N)

Ihmisen ja luonnon dualistinen suhde ilmenee myös siinä, miten ihminen asetetaan luonnon hallitsijaksi ja omistajaksi:

73. (a) Hirvi voi elää parikymmenvuotiaaksi, (b) mikä on harvinaista, (c) sillä hirvi on **tärkein riistaeläimemme.** (SLLK-H)

Esimerkin 73 kopulalauseessa (lause c) predikatiivi *tärkein riistaeläimemme* luokitaa eläimen suhteessa yhteisöön, jota monikon ensimmäisen persoonan possessiivisuffiksi ilmaisee. Tässä tapauksessa on perusteltua olettaa persoonan viittaavan nimenomaan ihmisyhteisöön. Luokittaminen *riistaeläimeksi* tekee hirvestä ihmisen omaisuutta, passiivisen resurssin muiden luonnonvarojen tapaan.

Dualistinen käsitys ihmisen ja eläimen suhteesta ilmenee aineistossa jo leksikaalisista valinnoista, jotka kielivät diskurssikäytänteiden eroista ihmisistä ja eläimistä puhuttaessa: eläimen olemukseen, tapoihin ja elinympäristöön liittyvä sanasto poikkeaa ihmisen toiminnan kuvaamisesta. Esimerkki 74 on katkelma virtahepoa käsittelevästä tekstistä. Katkelmasta on lihavoitu sanoja, jotka viestivät erilaisesta diskurssista kuin ihmisestä puhuttaessa.

74. [– –]

Virtahevot ovat **laumaeläimiä**, ja niiden **laumassa** saattaa olla jopa sata **yksilöä**. Virtahevon iho kuivuu auringossa helposti, minkä vuoksi virtahevot viettävät suurimman osan päivästä sieraimiin asti vedessä. Päivät voidaan viettää kylki kyljessä, mutta illalla maalle noustuaan virtahevot **laiduntavat** usein omissa oloissaan.

Johtajaurokset puolustavat vesialuettaan hyvin tarkasti, ja ne voivat olla ihmisellekin vaarallisia. Ne voivat kaataa veneitä ja käydä päälle, jos ihminen erehtyy menemään maalla käyskentelevän virtahevon ja veden väliin. Virtahepo on muodostaan huolimatta nopea juoksija. Sen vauhti sadan metrin matkalla voi olla jopa 50 kilometriä tunnissa. Nopein ihminen yltää noin 44 kilometrin tuntinopeuteen samalla matkalla.

Virtahepo puskee päin **reviirilleen** tunkeutujia. Alaleuan kulmahampaat voivat olla jopa puolen metrin pituiset ja hyökkääjällä **massaa** jopa yli kolme tonnia. (SS-V)

Eläintieteellisestä diskurssista ovat merkkejä esimerkiksi sananvalinnat *lauma*, *yksilö* (vrt. *henkilö*), *(johtaja)uros* ja *reviiri*. Tekstissä on siis käytössä tieteellinen diskurssi, joka määrittää tarkastelupisteeksi eläintä koskevat tieteelliset käsitteet hallitsevan ihmisen. Eläin on ulkopuolisen tarkkailun alainen olento, jonka toimintaa kuvataan ulkoisen (ja esisijaisesti ihmiseen suuntautuvan) käyttäytymisen, kuten *hyökkäämisen* ja *puskemisen* avulla.

Esimerkissä 75 eläinten ja ihmisten maailman välinen raja on taas häivytetty, ja sen toimijat ja toiminnot sulautuneet yhteen. Tekstissä puhutaan hammaslääkäristä ja norsun teko-hampaista:

75. (a) Mistä löytyisi hammaslääkäri, (b) joka tekisi vanhalle norsulle teko-hampaat? (c) Silloin näkisimme (d) kuinka kauan norsu todella voi elää ja kasvaa. (e) Sillä norsu kasvaa koko elämänsä. (f) Hammaslääkäri, hoi! (SS-N)

Tekstin esittämä ajatusleikki norsun hammaslääkäristä perustuu ihmisen kykyyn muuttaa luonnon toimintaa, heijastaa samalla valta-asetelmaa luonnon ja kulttuurin välillä. Ideologisesti paljastava on lauseyhdistelmä (c–d); *Silloin näkisimme kuinka kauan norsu todella voi elää ja kasvaa*. Lauseyhdistelmä asettaa norsun osaksi ihmisen maailmaa, jonka todellisuus esitetään eläinten maailmasta erillisenä ja poikkeavana. Toiseen, kuviteltuun ja mahdolliseen todel-

lisuuteen viittaa myös ajanilmaus silloin sekä konditionaali katkelman hallitsevana modukse-
na; tässä toteutumaton mahdollisuus on yksi keino piirtää raja ihmisen ja eläimen todellisuuk-
sien välille.

Ihmisyyden ja eläimyyden merkityksiä sekä ihmisen ja eläimen välistä rajaa määritellään
koko ajan uudelleen niin tieteessä, julkisessa keskustelussa, kulttuurituotteissa, yhteis-
kunnal-
lisissa käytännöissä kuin arkielämässäkin (Kaarlenkaski & Ung-Laki 2013: 8). Franklin (1999:
2) esittää, että ihmisen ja eläimen välinen suhde on väistämättä ristiriitainen, sillä eläin toimii
meille merkityskenttänä, johon heijastamme omia käsityksiämme. Tämä jatkuvasti käynnissä
oleva merkityksistä neuvottelu ja ristiriitaisuus toimii lähtökohtana analyysilleni ja pohdinnal-
leni seuraavissa eläinrepresentaatioiden diskursseja käsittelevissä luvuissa.

3.3.2 Leopardi yksinhuoltajana ja uros hiiriperheen päänä – perhediskurssit

Leijonakuningas kertoo Simban kasvutarinan poikasesta aikuiseksi. Tarinan keskeisiä temaat-
tisia aineksia ovat isän traaginen kuolema ja suhde omaan perheyhteisöön. *Leijonakuninkaas-
sa*, kuten monissa muissakin eläinrepresentaatioita hyödyntävissä populaarikulttuurin ja kirjjal-
lisuuden tuotteissa *Babar*-kirjoista kilpikonna Frankliniin eläimet, myös yksinelävät ja lauma-
eläimet, muodostavat ydinperheitä, joihin kuuluu äiti, isä ja lapsi(a).

Aineistossani eläinten perheyhteisöjen ja niiden käsittämien sosiaalisten suhteiden leksi-
kaalisia ilmentymiä ovat muun muassa eläinten sukupuolta ilmaisevien termien *uros* tai *koiras*
ja *naaras* käyttö; ne toimivat tieteellisen diskurssin ylläpitämisen lisäksi distinktiivisinä, eläin-
ten toimintaa selittävinä käsitteinä, samoin kuin ihmisperheen rooleihin viittaava *isäkettu*. Sa-
nanvalinnoista eläinten poikasiin viittaavat *pikku norsut*, *pienet ketut*, *pikkusiilit*, *pullerot*, *pal-
lerot* ja *rääpäleet* edustavat poikasista puhuttaessa usein esiintyvää hellittelevää puhetapaa:

76. **Pikku norsu** on kaikkien lauman jäsenten huolenpidon kohteena. (SS-N)
77. **Pienillä ketuilla** on aina nälkä paitsi silloin, kun ne kupsahtavat päiväunille aterian jälkeen.
(MS-KE)
78. Loppukesästä on liikkeellä paljon **pikkusiilejä** – -. Siilin poikaset syntyvät piikittöminä
vaaleanpunaisina **pulleroina**. (MS-S)
79. Poikaset ovatkin pyöreitä **pulleroita**, kun ne aloittavat ulkoilmaelämän. (MS-KA)
80. Ilveksen elämä alkaa touko-kesäkuussa sokeana, kuurona ja karvattomana **rääpäleenä**.
(SLLK-I)

Eläinten, ja varsinkin eräiden nisäkkäiden perheyhteisöt muistuttavat ihmisten perheitä joiltain osin. Palaan seuraavaksi esimerkkeihin 1 ja 2, joita käsittelin jo johdantoluvussa:

81/1b. Paritteluajan ulkopuolella urosnorsut elävät useimmiten erillään naaraista, joko yksikseen tai **poikamieslaumoissa**. Norsuperhettä johtaa vanha naaras, joka todennäköisesti on isoemo tai iso-isoemo. Norsulaumassakin **“äiti tietää kaiken”**. (SS-N)

82/2b. Aikuinen uros on **hiiriperheen pää** ja perheeseen kuuluu useita täysikasvuisia **naaraita poikasineen** ja joukko nuoria **“teinihiiriä”**. (CK-H)

Katkelmat havainnollistavat hyvin sitä, miten eläin- ja ihmiskurssin yhteenkietoutumisen normatiiviset tulkinnat toimivat kahteen suuntaan. Tutut perheeseen liittyvät käsitteet poikamies, äiti, perheen pää ja teini ovat lapsilukijan kannalta havainnollinen tapa tarkastella eläinperheitä. Samalla analogia luonnollistaa myös oman maailmamme vakiintuneita perhekäsityksiä ja vahvistaa tunnistettavia valta-asetelmia (*Norsulaumassakin “äiti tietää kaiken”*; *Aikuinen uros on hiiriperheen pää*). Perhemalleissa ja -normeissa on myös eroja: uros esimerkiksi osallistuu harvemmin jälkikasvun kasvattamiseen eivätkä eläimet useinkaan muodosta kiinteitä pariskuntia tai jaa käsitystä kiintymykseen perustuvasta vanhemmuudesta (esim. de Waal 2001: 73). Aineistossani perheeseen liittyvät arvokysymykset ja ennakkokäsitykset tulevat esille ihmisen maailmasta poikkeavista kuvauksista välittyvänä suhtautumisena:

83. (a) Leopardiemo on yksinhuoltaja, (b) joka ei saa minkäänlaista hoitotukea tai ruoka-apua pentujen hoidossa. (c) Urosleopardi viihtyy naaraan kanssa vain muutaman päivän ajan (d) ja häipyä sitten hulttiomaisesti matkoihinsa kantamatta mitään huolta jälkeläisten hyvinvoinnista. (SS-L)

Katkelmassa urosleopardin toiminta on epäodotuksenmukaista. Siihen kohdistetaan samoja odotuksia kuin ihmisten maailman isään: sen odotetaan ottavan vastuun vanhemmuudesta, jotta leopardiemo ei joutuisi *yksinhuoltajaksi*. *Hoitotuki* ja *ruoka-apu* ovat ihmisten maailman käsitteitä, joista leopardiemo jää katkelmassa paitsi; sananvalinnat osoittavat myös sen, että eläinten maailmassa niihin liittyviä ihmisten yhteiskunnan instituutioita ei ole. Urosleopardista puhutaan paheksuvaan sävyyn. *Vain*-fokuspartikkeli vahvistaa odotuksia päinvastaisesta toiminnasta. Predikaatissa yhdistyvät affektinen *häipyä hulttiomaisesti matkoihinsa* sekä kiellon edelleen epäodotuksenmukaisuuden tulkintaa luova vaikutus: *kantamatta mitään huolta* – –.

Suhtautumista korostavat esimerkiksi kieltoelementtejä sisältävissä lauseissa (b) ja (d) esiintyvät polaariset vahvistussanat [ei] *minkäänlaista hoitotukea* tai ruoka-apua ja [kantamatta] *mitään huolta*.

Katkelma välittää normatiivista, ihmiskeskeistä suhtautumista perhe-elämään – eläinten implikoidaan muodostavan samanlaisia tiedostavia vanhemmuussuhteita jälkikasvuunsa kuin ihmistenkin. Seuraavassa esimerkissä eläinperheen kuvaukseen projisoidaan pastoraalisen idyllin piirteitä (pastoraalista ks. Garrard 2004: 34–58; Gifford 2012):

84. Pesäluolassa on poikasten vartuttua aikamoinen vilске. Siellä voi asustaa jopa kahdeksan ketunpoikasta ja usein vielä niiden vuoden ikäiset isot siskot. Koiras ja sisarukset auttavat emoa poikasten hoidossa pyytämällä ruokaa koko pesueelle. Isäkettu ottaa poikasia retkilleen mukaan saalistusta opiskelemaan. Pienillä ketuilla on aina nälkä paitsi silloin, kun ne kupsahtavat päiväunille aterian jälkeen. Emoa auttelevat isot siskot oppivat ketunpennun hoidon alkeita. Syksyn tullen siskot ovat tehneet voitavansa ja lähtevät pesästä. Seuraavana keväänä ne saavat omia jälkeläisiä. (MS-KE)

Kettuperhe esitetään harmonisena yhteisönä, jossa eläimet toimivat yhteisymmärryksessä omissa tehtävissään. Eläinten brutaalit, ei-inhimilliset puolet ja toisiaan kohtaan välinpitämättömän käytös on häivytetty. Tällaiset pyrkimykset kaunisteluun eläinten kuvaamisessa ovat osa antropomorfistista lähestymistapaa, ja sitä kutsutaan bambifikaatioksi (de Waal 2001: 71–74). Bambifikaatiossa eläin ihmisenkaltaistetaan naiivisti, riittämättömän tiedon tai toiveajattelun perusteella (mts. 72). Eläimyys ja eläimellisyys on edellisessä esimerkissä vaimennettu, ja ketut nimetään ihmistarkoitteille tyypillisin tavoin *isoiksi siskoiksi*, *sisaruksiksi* ja *isäketuksi*. Kettujen toimintaa kuvataan myönteisin sävyin: saalistusta lähdetään *opiskelemaan retkille*, sisarukset *auttavat* tai *auttelevat* emoa, poikaset *kupsahtavat päiväunille*.

Edellisessä katkelmassa korostuu myös eläinten poikasiin liitettyjen mielikuvien herättämät emotionaaliset reaktiot. Ne rakentavat pastoriaalista idylliä viattomuuden ja koskemattomuuden vaikutelmin. Eläinten poikasten voimakas esiin tuominen aineistoni teksteissä voidaan nähdä kohderyhmän motivoimana – lapsilukijalle eläinten lapset tarjoavat luontevan samastumisinnan.

Tekstien perhediskursseissa naaras on usein korostunut osapuoli. Seuraava katkelma aloittaa tekstissä uuden jakson, jota ennen kuvataan karhun talvipesän tekoa ja itse talviunta. Karhunpennut ilmestyvät talvipesään ikään kuin tyhjästä – uroksen roolista lisääntymisessä ei

puhuta. Tämä ilmenee siitä, että karhunpentujen olemassaolo on tapahtumien alkupiste, ja tapahtumia selostetaan preesensissä (lause a).

85. (a) Talvipesästä ulos kömpivät pienet karhunpennut ovat hellyttävä näky. Karhuemo on voinut saada keskellä talvea jopa neljä poikasta. Emo on imettänyt niitä pesässään erittäin rasvaisella maidolla. Poikaset ovatkin pyöreitä palleroita, kun ne aloittavat ulkoilmaelämän. Ne laukkaavat ympäriinsä, pistävät välillä painiksi ja kiipeilevät puihin, joista ne laskeutuvat pylly edellä maahan. Pennut varttuvat hitaasti, ja ne oppivat emoltaan karhuna elämisen taitoja seuraavaan kevääseen asti. Omia pentuja ne saavat vasta viisivuotiaina. (MS-KA)

Kun tekstissä siirrytään eteenpäin, myös tempus muuttuu ja mennyttä aikaa kuvaavassa jaksossa prosessi esitetään varsin itseohjautuvasti ja abstraktilla tasolla: *Karhuemo on voinut saada – – jopa neljä poikasta*. Seuraavassa esimerkissä naaraiden ja urosten työnjako on selkeä: naaras toimii poikasten kasvattajana, sen sijaan uroksia kuvataan maskuliinisen diskurssin läpi, jossa *kilpaillaan naaraista ja mitellään kärsänväännössä* – metafora, jossa on kaijuja myös ihmisen maailmasta:

86. Kärsän kosketus rauhoittaa pelästynyttä, ja **emo voi kärsän huitaisulla ojentaa huonosti käyttäytyvää poikasta**. Kärsien kietominen toisiinsa ja nuuhkiminen on myös tapa tervehtiä. Kun **urokset kilpailevat naaraista, ne mittelevät voimiaan kärsänväännössä**. (SS-N)

Luonnossa perheen malli on usein sellainen, jonka me miellämme konservatiiviseksi. Urosten ja naaraiden representoituminen tekstissä ei ole epäodotuksenmukaista biologista taustaa vasten. Edellä mainitut esimerkit kuitenkin osoittavat, että teksteissä perinteiset sosiokulttuuriset sukupuoliroolit ja käytösnormit heijastuvat myös ihmisten maailmasta eläinten maailmaan. Esimerkki konservatiivisten sukupuoliroolien ilmenemisestä on katkelma 69 (ks. edellä); Metafora *perheen pää* liittyy katkelman perinteiseen patriarkaalisuuden diskurssiin. Perheen sisäistä roolijakoa korostaa myös virkkeen rakenne: ensimmäisen lauseen kuvaama tarkoite, uroshiiri, toimii kuvauksessa lähtökohtana. Aikuinen uros on aktiivinen – se edustaa koko perheen käsitettä. Naaraan ja poikasten rooli on passiivinen; ne ovat kvantitatiivisesti epämääräinen joukko. Komitatiivimuotoinen predikatiivilauseke *täysikasvuisia naaraita poikasineen* kuvaa poikasten sosiaalista suhdetta (ISK 2004 § 1264) nimenomaan naarashiireen – jälkikasvun suhde uroshiireen jää eksplikoimatta. Myös sukupolvien välisten suhteiden kuvaamisen viitekehys on ihmisyydessä: *joukko nuoria ”teinihiiriä”* kuvaa tarkoitteitaan paitsi valtahierarkkisesti suhteessa täysikasvuisiin yksilöihin, myös biologisesta näkökulmasta katsottuna

ei-analogisesti. Ihmiskeskustuksen lainautumista merkitään ilmauksessa eksplisiittisesti myös lainausmerkein.

3.3.3 Metsän kuningas ja salojen kulkuri – villin luonnon diskurssit

Villin luonnon trooppi representoituu aineistossani erityisesti petoja käsittelevissä teksteissä. Petoeläimiin ja erityisesti suurpetoihin liitetään yleisesti kulttuurissamme uhkaavuuden ja vaarallisuuden mielikuvia, vaikka ihminen itse täyttää pedon tunnusmerkit kirkkaimmin. Villiin luontoon liittyvät ambivalentit merkitykset aktivoituvat: petoeläin herättää sekä pelkoa että kunnioitusta ja ihailua. Seuraaviin susia käsitteleviin teksteihin on kirjoittanut tämä historiallinen näkökulma:

87. Hukka perii

Susiin suhtaudutaan edelleenkin ennakkoluuloisesti. Kansansaduissa parjattu susi on kuitenkin mainitaan parempi salojen kulkuri. Villiintyneet koirat ja koirasudet ovat mustanneet sen mainetta. Sudet elävät laumoissa, joita hallitsee johtajapariskunta: alfauros ja -naaras.

Susi oli levittäytynyt 150 vuotta sitten koko Suomeen. Sitten susi metsästettiin sukupuuton partalle. Nykymääräksi on arvioitu 120-160 yksilöä. Sudet vahvistavat ulvonnallaan lauman yhteenkuuluvuutta.

[TIETOLAATIKKO]

Helsingissä oli vuonna 1861 susia niin paljon, että Lauttasaarella, kolmen kilometrin päässä kaupungin keskustasta, järjestettiin susijahti. Yksi susi kullistettiin jahdissa. Talin kartanon alueelta pyydettiin monia susia samoihin aikoihin. Kirkkonummella susia oli erityisen paljon.

[KUVATEKSTI]

Ani harva on saanut katsoa sutta silmästä silmään, saati päässyt kuulemaan sen ulvontaa.

(SLLK-SU)

88. Susi

[--]

Moni pelkää sutta, vaikka ei ole sitä koskaan kohdannut luonnossa. Hyvinvoiva ja terve susi ei ole ihmiselle vaarallinen. Se karttaa ihmisen seuraa ja asustaa mieluiten kaukana ihmisasutuksesta. Joskus susi saattaa nälissään hyökätä lammasta tai porolauman kimppuun. Se voi tappaa enemmän eläimiä kuin jaksaa syödä, mikä tietenkin harmittaa ihmistä.

Susi on erittäin uhanalainen laji. Se tarkoittaa sitä, että susia on vähän ja ne ovat vaarassa hävitä metsistämme kokonaan. Suurimman uhan sille aiheuttaa ihminen, joka tappaa susia metsästysluvan saatuaan tai salametsästää niitä.

(MS-SU)

Molemmat tekstit tarttuvat vanhastaan tuttuun käsitykseen sudesta negatiivisena hahmona (Häkkinen 2002: 53). Tekstin 87 otsikoksikin on valittu kansanperinteestä tuttuun sanontaan viittaava *Hukka perii*, jonka merkitys jo sinänsä on voimakkaan kielteinen. Suden nimityksistä suomen kielen varhaisimpiin kerrostumiin kuuluva *hukka* merkitsee tuhoa tai perikatoa (Häkkinen 2002: 31).

Koko teksti 88 keskittyy kahta virkettä lukuun ottamatta ihmisen ja suden väliseen suhteeseen, jossa keskeisiä rooleja ovat saalis ja metsästäjä, ja joka esitetään historian leiman kautta lähes kauttaaltaan vihamielisenä. Mielenkiintoista on, että teksti kertoo lähes yksinomaan menneisyyden tapahtumista, mikä korostaa edelleen vallitsevaa susivihaa ja petoeläimiin kohdistuvaa pelkoa. Tekstissä 88 on nähtävissä, miten villi luonto aiheuttaa ristiriitaista suhtautumista: toisaalta tuodaan esille eläimen herättämä pelko, mutta siihen ei sitouduta. Tämä käy ilmi seuraavasta kieltolauseesta (*Susi ei ole ihmiselle vaarallinen*). Toisessa kappaleessa uhka taas kohdistuu eläimeen (*susia on vähän ja ne ovat vaarassa hävitä metsistämme kokonaan, Suurimman uhan sille aiheuttaa ihminen*).

Karhusta kertovan tekstin otsikko on *Euroopan suurin petoeläin*. Tekstin sävy on kuitenkin huomattavasti myönteisempi kuin sudesta puhuttaessa. Klemettisen (2002: 167) mukaan karhulla on suomalaisessa kulttuurihistoriassa neljä keskeistä roolia: myyttinen olento, vahinkoeläin, saaliseläin ja tuote eli mediakarhu. Tässä tekstissä karhun myyttinen asema ja karhun kaato kietoutuvat yhteen. Tapettu karhu on ollut yhteisöissä palvonnan ja taikauskon kohde, kun taas karhuun jonkinlaisena kulttuurin tuotteena viittaavat esimerkiksi karhun monet nimitykset, joilla on toki myös mytologian esille tuomisen näkökulmasta oma tehtävänsä:

89. Karhu, otso, mesikämmen, metsänomena... Metsän kuninkaalla on monta nimeä. Karhut ovat kotonaan kuusimetsissä, mistä ne tekevät retkiä soille. (SLLK-KA)

Petoeläimiä käsittelevissä teksteissä korostuu toisaalta pelko ja antipatia eläintä kohtaan ja kuva eläimestä uhkana ihmiselle ja inhimilliselle elinympäristölle, mutta toisaalta petoeläin nähdään myös kunnioitusta herättävänä harvinaisuutena, kesyttömyytensä tähden kiehtovana olentona, jonka havaitseminen on ihmiselle ainutlaatuinen elämys. Sutta käsittelevän tekstin kuvatekstissä pedon kohtaaminen on toivottu tapahtuma; se nähdään etuoikeutena ja eksootti-

sena elämyksenä hieman samaan tapaan kuin harvinaisten kulttuurituotteiden tai matkailukoh-
teiden näkeminen:

90. **Ani harva on saanut katsoa** sutta silmästä silmään, saati **päässyt kuulemaan** sen ulvontaa. (SLLK-SU)

Havainnon ainutlaatuisuutta korostavat intensiteettisanalla korostettu pronomini-valinta *ani harva* ja siihen kontrastoituva, *saati*-fokuspartikkelilla alkava sivulause sekä deonttista modaalisuutta ilmaisevat verbiketjut *saada katsoa* ja *päästä kuulemaan*. Katkelman deonttinen modaalisuus luo myös asetelmaa, jossa luonto on toisaalta ihmisen vaikutuspiirin yläpuolella operoiva kokonaisuus, mutta samalla tavoiteltavan arvoinen resurssi, romanttinen ympäristö. Häkkinen (2002: 53) esittääkin, että negatiivisuutensa lisäksi susi nähdään usein romanttisessa valossa, sankarillisena hahmona: selviytyjänä, villinä ja vapaana vaeltajana, *yksinäisenä sute-na*. Samanaikaisesti se on kuitenkin myös hylkiö ja ulkopuolinen. Tässä katkelmassa romanttinen susihahmo tuodaan esille luonnehtimalla eläintä *mainettaan paremmaksi salojen kulku-riksi*.

Vaaraa, uhkaa ja erilaisuutta korostavat petoeläindiskurssit vahvistavat entisestään kulttuurisesti vakiintuneita käsityksiä villieläimistä ja pedoista ei-toivottuina luontokappaleina, joihin liitetään jopa inhimillistä pahuutta, ja toisaalta taas harvinaisten petojen romantisointi voidaan nähdä yhtenä villin luonnon troopin ilmentymänä (Garrard 2004: 63–64).

Seuraava katkelma taltuttaa suden vierautta ja eristäytyneisyyttä rinnastamalla suden ja koiran toisiinsa heti tekstin aluksi. Sama rinnastus jatkuu myös myöhemmin tekstissä:

91. **Kukahan tästä on mennyt, susi vai iso koira? Niiden tassunjäljet maassa muistuttavat toisiaan. Susi on myös aika samannäköinen kuin siperianhusky.**

Sudella on harmaankirjava turkki ja pitkä tuuhea häntä. Sillä on teräväkatseiset vinot silmät. **Susi ja koira ovat läheisiä sukulaisia, ja siksi ne muistuttavat paljon toisiaan.** Aikoja sitten jotkut sudet kesyntyivät ja ihminen saattoi käyttää niitä apunaan metsästyksessä ja paimentamisessa. **Kesyntyneistä susista kehittyi vähitellen kotikoiria. Ihminen on jalostanut koirista mitä ihmeellisimmän näköisiä ja kokoisia otuksia.** Suden ulkonäkö on pysynyt ennallaan.

Suden erottaisi siperianhuskysta myös käytöksestä. Kutsuttaessa husky tulisi todennäköisesti ihmisen luokse, mutta susi häipyisi vähin äänin näkyvistä. (MS-SU)

Tämäkin teksti käyttää ihmisen kokemusmaailmaa lähtökohtanaan; petoeläimen vertaaminen lemmikkiin aktivoi kuitenkin lukijan ajatuksia tutusta, kesystä eläimestä, jonka käyttäytymistä on mahdollista ennakoida ja tekee petoeläimestä vähemmän villin ja etäisen. Jos esimerkeissä 87 ja 88 susi näyttäytyi arvaamattomana, tavoittamattomana oman tiensä kulkijana, tässä tekstikatkelmassa fokus on ihmisen kyvyssä kontrolloida suden kaltaisia petoeläimiä tekemällä niistä kesyjä. Esimerkissä 92 ilves, jonka lukija jo tietää edeltävän tekstin perusteella olevan kissapeto, samastetaan lemmikkikissaan myös käytökseltään, jolloin se lähenee lukijan maailmaa ja sen tuttuja, samastuttavia asioita.

92. Koiraan elinpiirillä voi asustaa useampikin naaras, joita koiras poikkeaa tapaamaan keväällä. Silloin se mouruaa kuin **kollikissa** ja ilmoittaa naaraille, että paritteluaika on koittanut.

--

[KUVATEKSTI] Ilves on siisti eläin. Se kaapii maata ulosteensa ja pissansa päälle, ihan samalla tavalla kuin **kotikissa!** (MS-I)

Mielikuvat kotikissasta muodostavat ristiriidan aikaisemman tekstin kanssa, jossa ilves – – *hyökkää salamannopeasti saaliin kimppeun ja sen jälkeen puree pedon voimalla saalista kurkkuun.*

Eläimen trooppiin liittyy läheisesti juuri hallinnan problematiikka. Eläin esitetään usein ihmisen tarkastelun alaisena olentona, jota tarkastellessamme havaitsemme sekä yhtäläisyydet ja erot; eläin toimii heijastuksena omasta itsestämme (Garrard 2004: 139). Kesyn ja villin rajankäynti on teksteissä läsnä ikään kuin ihmisen pyrkimyksenä sovittaa inhimillinen ja ei-inhimillinen todellisuus yhteen.

3.3.4 Siilin vekkuli olemus ja ronkeli mäyrä – huumori hellittelyn keinona

Hellittely on tapa välittää emotiivista suhtautumista (Larjavaara 2007: 455–456). Hellittelevää kielenkäyttöä edustavat aineistossani ennen kaikkea leksikaaliset ainekset, kuten vaikkapa esimerkin 93 affektinen kolmitavuinen *-li*-loppuinen sana (ISK 2004 § 212) *vekkuli*:

93. Mikä ilahduttaisi loppukevästä enemmän kuin talvipesästään ulos kömpivä siili? Aurin gon lämpö on saanut sen liikkeelle, ja kankein jaloin se etsii kevään ensimmäistä hyönteisateriaa. **Siilin vekkulia piikkistä olemusta** [0:n] **on vaikea sekoittaa muihin lajeihin.** (MS-SI)

Kuvaus siilin olemuksesta syntyy selkeästi havaitsevan ihmisen näkökulmasta: puhutaan siilin tunnistamisesta suhteessa *muihin lajeihin*, ja nollasubjektin paikalle asettuu luontoa tulkitseva ja havaintoja tekevä ihminen. Hellitteleviä leksikaalisia aineksia esiintyy varsinkin eläinten poikasista puhuttaessa, useimmiten nimeävissä substantiiveissa tai niiden määritteissä:

94. Ilveksen elämä alkaa touko-kesäkuussa sokeana, kuurona ja karvattomana **rääpäleenä**. (SLLK-I)
95. Poikaset ovat syntyessään täysin emon hoivan varassa: sokeita, kuuroja ja karvattomia **rääpäleitä**. (CK-H)

Esimerkeissä 94 ja 95 substantiivilauseke *sokea, kuuro ja karvaton rääpäle* kuvaa poikasten avuttomuutta; pääsanan *rääpäle* merkityksessä kietoutuvat yhteen hellittely ja pejoratiivisuus (ISK 2004 § 202, Tieteen termipankki, s. v. *pejoratiivisuus*). Poikasista puhuttaessa tyypillisiä ovat etumääritteelliset ilmaukset kuten *pikku norsu, pikkusiilit ja pienet ketut*.

96. **Pikku norsu** on kaikkien lauman jäsenten huolenpidon kohteena. (SS-N)
97. **Pienillä ketuilla** on aina nälkä [– –]. (MS-KE)
98. Loppukesästä on liikkeellä paljon **pikkusiilejä** [– –]. Siilin poikaset syntyvät piikittöminä vaaleanpunaisina **pulleroina**. (MS-SI)

Affektista sävyä välittää myös esimerkin 98 lauseke *piikittöminä vaaleanpunaisina pulleroina*.

Samankaltainen affektinen sanahahmo toistuu esimerkissä 99:

99. Poikaset ovatkin pyöreitä **palleroita**, kun ne aloittavat ulkoilmaelämän. (MS-KA)

Karhu on eläin, joka lukeutuu aineistossani sekä petoeläinten että helliteltävien eläinten kategoriaan. Esimerkissä 100 näkyvät mielenkiintoisesti karhun roolit sekä hellyttävänä kasvis-syöjänä että toisia eläimiä saalistavana petona.

100. Sen pitkät kynnet toimivat tehokkaana marjapöimurina, ja se ahmiikin syksyisin marjoja mahan täydeltä. Mehiläispesän löytänyt karhu popsii hunajaa suupielet sokerissa. Karhu pyydystää myös liharavintoa. Se läpsii tassullaan kaloja vedestä, kaapii kynsillään muurahaisia pesästä ja kovakuoriaisten toukkia lahoista kannoista. Karhu voi napata myyrän tai linnun ja pystyy tappamaan yksinään aikuisen hirvenkin. Jos karhu osuu lehmien lautumelle tai lammastarhaan, se saattaa ottaa paistin sieltäkin. (MS-KA)

Marjoja *marjapويمurilla* keräävä ja *mahan täydeltä ahmiva* ja hunajaa *suupielet sokerissa popsiva* sympaattinen karhu asettuu vastakkain lehmä- tai lammaspaiastia (!) syövän pedon kanssa. Kuitenkin myös karhun lihansyönnistä ja saalistamisesta puhutaan leikkisään sävyyn; karhu *läpsii* kaloja vedestä, *kaapii* toukkia kannoista ja voi *napata* myyrän tai *ottaa paistin*.

Esimerkissä 101 mäyrän olemuksen humoristisuutta korostavat erityisesti verbivalinnat:

101. Pitkä karva saa mäyrän näyttämään hitaalta köntykseltä, mutta tiukan paikan tullen se **laukkaa** vauhdikkaasti pakoon.

--

Päivisin mäyrä **makaillee** kaivamassaan luolassa suuren kiven alla, kallion juurella tai mäenrinteessä.

--

Tonkimisen jäljiltä saattaa pehmeässä maassa olla kuonon painamia suppilomaisia kuoppia.

--

Mäyräemon luolassa tosin **kellii** toisinaan edelliskeväänä syntyviä poikasia talven yli, etenkin jos kesän ravintotilanne on ollut kehno.

--

Illan hämärtyessä mäyrä lähtee etsimään ruokaa. Se etenee kuono maassa **tuhisten, röhkien** ja haistellen, löytyisikö mielipurtavaa, kastematoja. Hyviä toukka-apajia se voi löytää laho-kannoista, joita se repii auki. Muurahaispesän osuessa kohdalle mäyrä saattaa **huitaista** sen päällimmäiset neulaskerrokset pois päästäkseen käsiksi koteloihin.

--

Mäyrä on kaikkea muuta kuin ronkeli: etanat, toukat, hyönteiset ja linnunmunat, raadot ja kasvikunnan tuotteet, kaikki kelpaavat. Etenkään syksyllä ei ole varaa **nirsoiluun**, sillä nahan alle on saatava tuhti rasvakerros talven energiavarastoksi. Syksyllä mäyrä **kellahtaa** pehmeälle patjalle, jonka se on kasannut sammalista, heinistä ja lehdistä ja **vetelee** talviunta lokakuusta huhtikuuhun asti. (CK-MÄ)

Mäyrän toimintaa kuvaavat affektiset verbit tai teonnimet *laukata*, *makaila*, *tonkiminen*, *tuhista*, *röhkiä*, *haistella*, *kellii*, *kellahtaa* ja *vedellä*. Myös jotkut adjektiivit saavat affektisia merkityksiä: edellisessä esimerkissä affektisen *-li*-aineksen sisältävä *ronkeli* sekä *tuhti* ovat suhtautumista välittäviä.

Hellittelevien ilmausten reunamille sijoittuvat myös monet kansanperinteestä ammentavat nimitykset *repolainen*, *mesikämmen*, *otso* ja *hukka*. Ne ovat suhteellisen vakiintuneita ja tunnistettavia eläinten nimityksiä, jotka kantavat myös kulttuurisia ja historiallisia merkityksiä.⁷ Vakiintuneisuuden voi päätellä siitä, että nimityksiä käytetään otsikoissa (*Repolainen*, SLLK-KE ja *Hukka perii*, SLLK-SU), ja ne viittaavat eläimiin ilman tarvetta viittaussuhteen

⁷ Kielitoimiston sanakirjan mukaan *repolainen* ja *mesikämmen* ovat eläinten lempinimiä, *otso*: runokielinen ja *hukka*: murteellinen. Lisäksi *repolaisen* kohdalla on maininta satuhahmosta Kettu Repolainen. (KS s. v. *repolainen*; *mesikämmen*; *otso*; *hukka*)

eksplisiittiseen osoittamiseen. *Hukka perii (jonkun)* on myös idiomaattisena ilmauksena vaikiintunut (ISK 2004 § 454).

3.3.5 Eläimet kiusankappaleina

Tietyt eläimet herättävät herkästi myötätuntoa, hellyyttä tai kunnioitusta, toiset taas vastenmielisyyttä tai kielteisiä mielikuvia. Arvostamme helposti tuttuja, kesyjä, söpöjä ja uhanalaisia eläimiä enemmän kuin esimerkiksi villirotia, kaloja tai muurahaisia (Lagerspetz 2002: 211). Aineistossani tutut eläimet ovat selvästi paremmin edustettuna kuin esimerkiksi haittaeläimet tai tuholaiset; kuitenkin teksteistä erottuvat tietyiltä osin suurempia nisäkkäitä käsittelevistä selvästi ne, jotka kertovat jyrksijöistä, matelijoista ja selkärangattomista. Ekokritiikissä problematisoidaan villieläimen ja lemmikkieläimen välistä suhdetta ja ihmisen suhtautumista siihen (Garrard 2004: 149–150). Tässä käsittelemäni eläimet putoavat tämän dikotomian ulkopuolelle. Ne eivät ole lemmikkejä, mutta eivät myöskään etäisiä ja abstrakteja tarkastelun kohteita.

Jyrksijöihin, kuten hiiriin ja rottiin, liittyvät vastenmielisyyden tunteet ovat myös voimakkaasti historiallisia ja kulttuurisia. Ne toistuvat myös lastenkirjallisuuden ja -kulttuurin eläinllegorioissa, joissa jyrksijät ovat usein ”tarinoiden roistona”, Pähkinänsärkijän Hiirikuninkaan, Harry Potter –kirjoissa rotaksi muuttuvan Peter Piskuilanin eli Matohännän sekä Turtles-animaatiosarjan Rottakuninkaan kaltaisina hahmoina. Natsi-Saksassa juutalaiset eläimellistettiin rotiksi (Garrard 2004: 141). Pienjyrksijät ovat olleet ihmisen vitsaus vuosituhansia, levittäneet sairauksia rutosta alkaen ja uhanneet niin rakennuksia kuin ruokavarastojakin. Toisaalta varsinkin hiiriin liitetään (lasten)kulttuurissa ja lastenkirjallisuudessa myös Mikki Hiiren kaltaisia myönteisiä hahmoja.

Mielikuva hiirestä roistona ja varkaana toistuu seuraavassa esimerkissä:

102. Kotihiiri, *mus musculus*, on tieteellisen nimensä veroinen. Kielitieteellinen alkuperä sanalle ‘mus’ merkitsee nimittäin varastamista. Ihmiskasunnoissa tilaisuus tekee siitä varkaan, joka näppärästi käyttää hyväkseen mitä irti saa. (CK-H)

Katkelmassa etualaistetaan hiiren varasteleva luonne, ja nimen ja toiminnan suhde hämärtyy. Syntyy vaikutelma, että hiirelle annetun nimen merkitys esitetään ensisijaisena ja hiiren toiminta siitä riippuvaisena; *hiiri on tieteellisen nimensä veroinen*. Käsitys siitä, että eläin *varas-*

taa ihmiseltä, perustuu antropomorfistiseen ajatukseen siitä, että eläimen toiminta olisi intentionaalista ja pahantahtoista. Hiiren tai rotan tapa hankkia ravintonsa elinympäristöstään katsotaan varastamiseksi, suolla marjoja syövän karhun taas ei vain siitä syystä, että ihmisen maailmassa ruokakomerossa olevalla ruoalla on omistaja. Villieläinten maailmassa ihminen ei luonnollisesti omista mitään. Hiiren toiminta – *käyttää näppärästi hyväkseen mitä irti saa* – pätee siis itse asiassa kaikkiin eläimiin, myös ihmiseen.

Seuraava pienjyrsijöistä kertova teksti sijoittuu kokonaisteoksessa kohtaan, jossa käsitellään taajamien eläimiä. Ihmisen elinympäristö tapahtumakontekstina aktivoi haittaeläindiskurssin, joka määrittyy jo otsikossa:

103. **Hääräävät haisulit**

(a) Pikkujyrsijät sotkevat paikkoja, (b) pilaavat elintarvikkeita (c) ja levittävät pistävänhajuisia pissaviestejä ja papanoita ympäriinsä. (d) Hiiret ja rotat jyrivät lähes kaikkea saippuasta seiniin ja paperista betoniin. (e) Rotat purevat poikki jopa sähköjohtoja.

(f) Yhdestä rottaparista kasvaisi vuodessa tuhatpäinen perhekunta, (g) elleivät pedot, taudit ja onnettomuudet vähentäisi jälkeläisiä. (SLLK-PJ)

Verbit *sotkea* ja *pilata* kuvaavat jyrsijöiden toimintaa siitä näkökulmasta, miten ne sekoittavat ihmisten maailman järjestystä. Lauseessa (d) hiirien ja rottien jyrivät saippua, seinät, paperi ja betoni kuuluvat ihmisten maailmaan. Eläimille lajityyppillinen käyttäytyminen, kuten ulostaminen, esitetään suhteessa ihmiskokemukseen: adpositio *ympäriinsä* on ikään kuin paralleelinen otsikon *häärätä*-verbin kanssa – kumpikin antaa vaikutelman jatkuvasta, mutta jokseenkin päämäärättömästä, edestakaisesta liikkeestä.

Seuraavassa esimerkissä käsitellään niin ikään hiiriä, ja tekstissä esitetyt toiminnot ovat samantyyppisiä kuin edellisessä tekstissä:

104. Villihiirestä tuli kotihiiri Keski-Aasiassa noin 10 000 vuotta sitten, samoihin aikoihin kun maanviljely ja viljan varastointi alkoi. Nykyisin kotihiiret **nakertavat** jyvien ja siemenien ohella milloin mitäänkin: elintarvikkeita ja puuta, kynttilää ja saippuaa, seiniä ja kirjoja. **Ongelmana** ei ole niinkään hiiren jyrivät lovet ruokavarastoon vaan **sotku**, joka ateriointia seuraa. Syödessään hiiri huiskii murot ja jauhot pöydille ja lattioille, **lirauttelee pistävänhajuisia virtsaansa ympäriinsä** ja **kakkii pikkupapanoitaan kaikkialle**. Sähköjohtojen muovieristeiden jyrkiminen aiheuttaa silloin tällöin suoranaisia vaaratilanteita.

Se liikkuu hämärässä tutkimusretkillään, kiipeää ketterästi jauhohyllylle ja ruokakomeroon, ryömyä läpi vaikka harmaan kiven, jos siinä sattuu olemaan pienikin hiirenmentävä reikä.

Kulkureitin merkiksi jää **pikkuruusia papanoita, vieno hiiren ominaislemahdus tai vahva hiirenpissan haju.**

--

Virtsan haju on hiiryhteisössä merkityksellinen, sillä se viestii muun muassa vallasta tai sen puutteesta. Se hillisee vihanpurkauksia ja lisäksi säätelee nuorten hiiren kehitystä sukukypsäksi. Hyvä on, että lisääntymistä joku säätelee, sillä naaraat tulevat sukukypsiksi puollessatoista kuukaudesta ja ovat sen jälkeen kiimassa alle viikon välein. Teoriassa yksi hiiriemo voi tuottaa vuodessa sata poikasta! (CK-H)

Tekstissä puhutaan *nakertamisesta, jyrsimisestä, sotkemisesta ja ulostamisesta*. Virtsamisesta ja ulostamisesta puhuttaessa adpositiot *ympäriinsä* ja *kaikkialle* luovat tässäkin vaikutelmaa jatkuvasta, kollektiivisesta ja hallitsemattomasta toiminnasta. Muita eläimeen liitettyjä asioita ovat liikkumistavat (*kiipeäminen, ryömiminen*) ja hajut (*pistävänhajuinen virtsa, vieno hiiren ominaislemahdus, vahva hiirenpissan haju*).

105. **Muurahaiset**

(a) Ruskeankeltaisilla ja puolisenttisillä viholaisilla on pistin, (b) jolla ne voivat tuikata pitkään polttelevan piston. (c) Yleisillä viholaisilla on aika ilkeältä kuulostavia nimiäkin: rypy-, vääräsarvi- ja hammassarviviholaiset. (d) Ne pesivät kannossa, kivien tai kaatuneen puun alla; (e) joskus ne asettuvat asumaan pihan laattakivien alle.

(f) Kirkkaankeltaiset keltiäiset asuvat kokonaan maan alla (g) ja ravitsevat itseään pääasiassa juurikirvojen mesikasteella. (h) Niitä ei puutarhaa kuokkiessa tarvitse pelästyä, (i) sillä ne eivät pistä. (CK-MU)

Esimerkin 105 alussa teksti fokuoitetuu viholaisen pistimeen ja pistoon sekä siihen, miltä se ihmisestä tuntuu (*pitkään poltteleva pisto*). Tämän jälkeen tekstissä siirrytään käsittelemään viholaisen nimiä, ja sitä miltä ne ihmisestä kuulostavat: Lauseyhdistelmiä (a–b) ja (c) sitoo toisiinsa additiivinen suhde, jossa kielteistä suhtautumista välittävä luonnehdinta *ilkeältä kuulostava* ulottuu koskettamaan kumpaakin. ’Myös’-merkitystä kantaa lauseen (c) objektiin kiinnittyvä liitepartikkeli *–kin*.

Seuraavassa keltiäisiä käsittelevässä jaksossa (lauseet f–i) kielteinen tunnereaktio, tällä kertaa pelko, kytkeytyy jälleen muurahaisen pistoon: *Niitä ei – – tarvitse pelästyä, sillä ne eivät pistä*. Lauseenalkuinen objekti kontrastoi esitetyn asiointilan edellä kuvailtuihin viholaisiin. Katkelman leksikaaliset valinnat ovat myös mielenkiintoisia nimenomaan suhtautumisen kannalta: on tulkintakysymys, onko adjektiivi *ilkeä* tässä käytössä merkityksessä ’pahantahainen’ vai ’vastenmielinen’ (KS s. v. *ilkeä*), toisin sanoen välittääkö se mielikuvaa intentionaalisesti pahansuovasta toiminnasta vai ainoastaan epämiellyttävyydestä ja inhottavuudesta.

Samankaltaisia kysymyksiä herättää viimeisen lauseyhdistelmän *pelästyä* –verbin käyttö; kieltä implikoi sen vastaisen asiointilan odotuksenmukaisuutta (ISK 2004 § 1616). Pelästyminen olisi siis ihmiselle odotuksenmukainen reaktio. Lauseiden (h) ja (i) välinen suhde on kausaalinen; se, ettei ole syytä pelätä, johtuu siitä, että keltiäiset eivät pistä. Tällöin negaatio synnyttää implikaation ’joitakin muita on syytä pelästyä, koska ne pistävät’.

Muurahaisen pisto on tekstissä etualainen ja implikoi kokijan läsnäoloa. Samalla tarkastelun alaiseksi voidaan nostaa kysymys eläimen ja ihmisen jakamasta tilasta. Haittaeläindiskursseissa on olennaista nimenomaan fyysinen tila ja sen omistajuus – tuholaiset edustavat yhtä kulttuurin ja luonnon yhteensovittamisen ongelmaa. Seuraavassa esimerkissä kotihiirtä kuvataan *ihmisen seuralaisena*, kun taas metsähiiri *vierailee* ihmisasunnoissa. Määritelmä viittaa kummassakin tapauksessa melko harmoniseen yhteiseloön, mutta lähtökohtana on silti juuri ihminen ja se, mitä ihminen asuttaa tai omistaa:

106. Kotihiiri elää **ihmisen seuralaisena** koko Suomessa. Metsähiiri, kotihiiren serkku, **vierailee** etenkin syksyllä **omakotitaloissa** täydentämässä talvivarastojaan. (CK-H)

Haittaeläimistä ja tuholaisista rakentuvissa diskursseissa leimallista on inhimillisen kulttuurin näkökulma: useimmiten kuvataan eläinten toimintaa ihmisen elinympäristössä, ja esille tuodaan eläinten aiheuttamat ongelmat tai vahingot. Diskursseihin sisältyy käsitys siitä, että jokin, esimerkiksi ruoka tai rakennus, on lähtökohtaisesti ihmisen ja vain sekundaarisesti eläimen. Luonnon vastakohtana on koti ja sen ympäristö, jossa kutsumaton eläin on tunkeutuja ja varas.

3.3.6 Mutka moottoritiehen – uhanalaisuus ja ihmisen toiminta

Aineistossani esiintyvistä eläimistä saimaannorppa ja susi luokitellaan uhanalaisiksi, ja vaarantuneita tai harvinaisia eläimiä ovat ilves ja karhu. Uhanalaisella eläimellä voidaan katsoa olevan erityinen asema ja symboliarvo ihmiseen nähden. Saimaannorppa tunnetaan tunteita herättävästä näkyvyydestään luonnonsuojeludiskurssissa.

Esimerkissä 94 saimaannorpan status uhanalaisena eläimenä tuodaan esille heti tekstin alussa. Saimaannorpan harvinaisuutta korostaa superlatiivi *Suomen uhanalaisin nisäkäs*, joka yksilöi lajin vielä muiden harvinaisten ja uhanalaisten lajien joukosta.

107. **Hellyttävä jäännösjäännöskaudelta**

Saimaanorppa on Suomen uhanalaisin nisäkäs ja Suomen luonnonsuojeluliiton tunnuseläin. Saimaanorppia on koko maailmassa vain noin 250 yksilöä.

Saimaanorpan poikanen, kuutti, syntyy helmikuun lopulla emon kaivamaan lumiluolaan, tuiskujen kasaamiin kinoksiin rantaviivan tuntumaan. Ensimmäiset kuukaudet ovat vaarallista aikaa.

Kun hylkeet pelästyvät, ne sukeltavat lumionkalon sisällä olevaan avantoon. Vastasyntyneen kuutin rasvakerros on kuitenkin vielä ohut, ja kuutti voi paleltua. Kokemattomia kuutteja hukkuu keväisin myös kalaverkkoihin.

Jääkauden jälkeen Itämeri oli jonkin aikaa yhteydessä Pohjoiseen jäämereen, ja norppia vaelsi etelämmäksi. Maa kuitenkin kohosi vähitellen, vesiyhteys katkesi, ja norppia jäi paikoin eristyksiin. Saimaassa ne sopeutuivat ja kehittyivät omaksi ainutlaatuiseksi norpan alalajiksi. Pohjoisella jäämerellä saimaanorpilla on miljoonia sukulaisia.

[TIETOLAATIKKO] Helmi-maaliskuussa ei saa liikkua norppien pesimäluodoilla!

(SLLK-SN)

Suomen luonnonsuojeluliiton tunnuseläin puolestaan liittyy tässä esimerkissä myös luonnonsuojeludiskurssiin. Fokusartikkeli *vain* korostaa kannan pienuutta, ja kontrastina aikaisempaan tekstiin kontekstina on Suomen sijaan koko maailma.

Tällaiset uhanalaisuuden diskurssit rakentuvat myös usein eläimen ja ihmisen toiminnan välisen jännitteen varaan. Saimaanorppaa koskevassa esimerkissä lajin vaarantuminen on itseohjautuva prosessi, jossa ihmisen läsnäoloa implikoi lähinnä luonnonsuojeludiskurssi sekä maininta kuuteille vaarallisista kalaverkoista.

Esimerkeissä 108 ja 109 taas voidaan nähdä, miten uhanalainen eläin on passiivinen kärsijä, kun taas ihminen on aktiivinen toimija:

108. Liito-oravaa on yhä vaikeampi löytää, sillä niiden määrä on vähentynyt. Ihminen on hakannut sen mielipaikkojen puut omaan käyttöönsä. Nykyisin liito-oravan on vaikea löytää tarpeeksi iso elinalue, josta se löytäisi pesäkoloja ja syötävää. Sen riisinjyvän muotoiset ja kokoiset jätökset ovatkin tulleet Suomen kuuluisimmiksi ulostepapanoiksi. Jos papanoita löytyy maasta kuusen tai haavan juurelta, tietää liito-oravan asustelevan lähetyvillä. Liito-orava on rauhoitettu eläin, ja sen reviiri eli elinalue pyritään säilyttämään jotta liito-oravat eivät häviäisi kokonaan. Papanoiden takia voidaan tehdä jopa mutka rakennettavaan moottoritiehen, jotta tie ei tuhoaisi liito-oravan kotimetsää. (MS-LO)

109. Karhu voi elää noin 30-vuotiaaksi. Sitä ei uhkaa luonnossa mikään toinen eläinlaji. Ihminen on karhun pahin vihollinen, sillä ihminen kaataa metsää tai rakentaa taloja ja teitä sen asuinmaille. Karhun voi olla vaikea enää löytää tarpeeksi suurta metsäaluetta itselleen tai

rauhaisaa paikkaa talviuniensa ajaksi. Nykyisin karhu onkin vaarantunut eläinlaji, joka yrittää sinnitellä ja löytää elintilaa luonnossamme. (MS-KA)

Uhanalaisuus on teksteissä paradoksaalista: sekä sen taustalla olevat prosessit että se itse käsitteenä ovat antroposentrisiä. Ihminen esitetään teksteissä useimmiten eläinten uhanalaisuuden aiheuttajaksi, mutta toisaalta ihmisen toiminta esitetään siihen myös ratkaisuksi. Ihminen on siis uhanalaisuusdiskurssissa samaan aikaan egoistinen tuhoaja (*ihminen on hakannut sen mielipaikkojen puut omaan käyttöönsä; ihminen kaataa metsää*) että altruistinen suojelija (*elinalue pyritään säilyttämään, niiden metsästys lopetetaan tai sitä vähennetään*).

Esimerkeissä 107–109 eläimiin kohdistuvat uhat ja luonnon tuhoutuminen näyttäytyvät kuitenkin tekstissä kuitenkin varsin staattisena tilana, ja ympäristöuhkien seuraukset, kuolema ja sukupuutto, vaimenevat kodittomuusretoriikan tieltä. Uhanalaisuus kiinnittyy eläimiin samankaltaisena pysyvänä ominaisuutena kuin biologinen luokitus tai väritys: – – *karhu onkin vaarantunut eläinlaji, joka yrittää sinnitellä – –, Saimaannorppa on Suomen uhanalaisin nisäkä.*

Uhanalaisuuspuheen etäännyttäviin strategioihin kuuluu myös kvantitatiivinen määrittely, kuten seuraavassa esimerkissä:

110. Ilves ei ole vielä uhanalainen, mutta se on vaarantunut laji. Se tarkoittaa, että ilveksien määrää luonnossa tarkkaillaan. Jos niiden määrä laskee paljon, niiden metsästys lopetetaan tai sitä vähennetään. (MS-I)

Katkelmassa ilveksistä puhutaan kvantitatiivisesti epämääräisenä massana: *Ilveksien määrää tarkkaillaan – –; Jos niiden määrä laskee paljon – –. Määrän laskeminen tai väheneminen on useissa muissakin aineiston teksteissä parafrasi sille, että eläimiä kuolee: Liito-oravia on yhä vaikeampi löytää, sillä niiden määrä on vähentynyt; – – susia on vähän ja ne ovat vaarassa hävitä – – kokonaan; Saimaannorppia on koko maailmassa vain 250 yksilöä.*

Uhanalaisuuden diskurssissa tuodaan esille esimerkiksi pastoraalisten kuvien välittelemiä ristiriitoja ihmisen ja luonnon välillä. Aineistossani ilmenevä uhanalaisuuden diskurssi toimii usein lukijaan kohdistuvana ideologisena strategiana – se on moraalinen kannanotto, joka herättää emotionaalista suhtautumista kotinsa ja ravintonsa menettäneitä eläimiä kohtaan. Esimerkissä 111 kuvaus luonnon ja eläinten kärsimyksestä herättää empatiaa:

111. Nykyisin liito-oravan on vaikea löytää tarpeeksi iso elinalue, josta se löytäisi pesäkoloja ja syötävää. (MS-LO)

Eläinten kodittomuus on retorinen kuvio, joka taka-alaisesti eläinten kuoleman ja etualaisesti inhimillisen suojeluretoriikan: *sen reviiri – – pyritään säilyttämään, Papanoiden takia voidaan tehdä jopa mutka rakennettavaan moottoritiehen*. Ihmisen luonnonsuojelun nimissä tekemät myönnytykset esitetään poikkeuksellisina (esimerkiksi *jopa*-asteikkopartikkelin avulla), vaikka luonnon suojeleminen tapahtuu pitkälti inhimillisen kulttuurin ehdoilla (moottoritietä ei jätetä rakentamatta, modaalinen verbi *pyrkii*).

4 Kirjoittajan ja lukijan vuorovaikutus

Tietokirjatekstien eläinrepresentaatioiden pohjana on tieteellinen tieto, joka esitystapaan teksteissä vaikuttaa paitsi aihe, myös se, kuka lukija on. Tässä luvussa tarkastelen aineistoni tekstien kirjoittajan ja lukijan rooleja ilmaisevia kielellisiä piirteitä sekä tekstien vuorovaikutuksellista tasoa.

Käsittelmäni kirjoittajan ja lukijan suhdetta voidaan tarkastella yleistajuistamisen taustaa vasten. Kohderyhmän ja kirjoittajan vuorovaikutusta lasten tietokirjan kirjoittamisprosessissa on käsitellyt Löytönen (2013), jonka tarkastelunäkökulma liittyy niin kutsuttuun yleistajuistamiseen. Yleistajuistamista voidaan kuvailla prosessiksi, jossa tieteellisen tiedon esitystapa muokkautuu siten, että se on vastaanottajan kannalta ymmärrettävässä ja kiinnostavassa muodossa. Toini Rahtu mainitsee yleistajuistamisen prosesseista erikseen toisen alan tutkijoille kirjoittamisen ja maallikoille kirjoittamisen, joista tämän tutkielman aineisto lukeutuu tiettenkin jälkimmäiseen. Olennaista yleistajuistamisnäkökulmassa on tässä tutkielmassa se, että kirjoittajan valintoja säätelee tekstin kohderyhmä, ja tekstin kielelliset valinnat puolestaan rajaavat vastaanottajiksi tietynlaisia ihmisiä (Rahtu 2013: 108).

Lukijan tiedollisen tason huomioon ottamisen strategioita on myös käsitellyt Vijay Bhatia, joka esittää tekstin ymmärtämisen helpottamiseksi kahta erilaista toimintatapaa. Ensinnäkin tekstin kielellisiä ja rakenteellisia ratkaisuja voidaan muuttaa (tästä Bhatia käyttää termiä *simplification*) tai toiseksi itse tekstiä muuttamatta sen rinnalle voidaan tuoda keinoja, jotka havainnollistavat ja auttavat tulkitsemaan tekstin sisältöä (*easification*). (Bhatia 1983.)

Edellisiä yhdistää prosessinäkökulma teksteihin – lähdeteksti muuttuu yleistajuistamisen, yksinkertaistamisen tai tulkintaa helpottavien elementtien avulla kohderyhmälleen sopivammaksi. Yleistajuistaminen kytkeytyy nähdäkseni Rahdun artikkelissa ja varsinkin Vaattovaaran ja Strellmanin (2013) kokonaisesityksessä pääosin tieteellisen tiedon uudelleenkirjoittamiseen. Tämän tutkielman aineistossa tällaista prosessia ei voida eksplisiittisesti osoittaa, mutta ymmärrystä helpottavat tekstistrategiat ovat hyödyllistä taustatietoa kirjoittajan ja lukijan välisen suhteen analysoimisessa. Yleistajuistamisen ja tekstin yksinkertaistamisen kautta voidaan myös havainnollistaa lastenkirjallisuuden ja muun kirjallisuuden välisen rajanvedon problematiikkaa – lapsilukijaa ja aikuislukijaa ei tulisi nähdä monoliittisinä käsitteinä. Myös tämän tutkimuksen näkökulma on jatkumollinen – ’lapsi’ on vain yksi identiteetti, status tai ulottuvuus lukijuuden kirjossa.

Seuraavaksi siirryn analysoimaan niitä kielen piirteitä, jotka representaatioiden ja diskurssien ohella aineistossani rakentavat kirjoittajan ja lukijan välistä vuorovaikutussuhdetta. Näitä vallan merkittäviä käsitteitä käsittelemän luvussa 4.1. Luvussa 4.2 puolestaan on esillä moniäänisyys fokalisaation ja genrelainautumisen näkökulmasta.

4.1 Vuorovaikutuksen merkittävät

Kuten aikaisemmin olen esittänyt, aineiston teksteille leimallista on nimenomaan vallan epäsymmetria. Kirjoittaja ja lukija ovat eri ikäisiä ja keskenään erilaisella tiedollisella tasolla. Kirjoittaja on aikuinen ja asiantuntija, lukija on lapsi ja oppija, ”maallikko”. SF-teoriassa näitä kutsutaan sosiaalisiksi osallistujaroleiksi, ja kirjoittaja ja lukija ovat kielellisiä osallistujaroleja (Shore 2012: 149). Kielelliset osallistujaroolit liittyvät siis vuorovaikutuksen luonteeseen: kyseessä on kirjoitettu kieli, kokonaisteos ja vakiintunut, tietoa välittävä tekstilaji – kirjoittaja on äänessä, lukija kuuntelee. Luku rakentuu seuraavasti: ensimmäisessä alaluvussa 4.1.1 tarkastelen tekstissä esiintyviä persoonaviittauksia. Luvuissa 4.1.2 ja 4.1.3 tutkin eräitä aineistoni affektisia kielen keinoja siitä näkökulmasta, millaisia merkityksiä ne rakentavat kirjoittajan ja lukijan välille.

4.1.1 Meidän metsämme – kirjoittajan ja lukijan yhteinen tausta

Yksi kirjoittajan vuorovaikutuksen merkittävistä aineistossani on persoona: sen avulla kirjoittaja osoittaa, ketkä kuuluvat tekstiin ja ketkä sen ulkopuolelle. Tässä luvussa käsittelemän aineistoni osallistujaroolien, kirjoittajan ja lukijan, läsnäoloa tekstin persoonaviittausten näkökulmasta. Tarkastelen erityisesti monikon ensimmäisen persoonan tehtäviä kirjoittajan ja lukijan yhteisen taustan rakentamisessa.

Yksikön ensimmäinen ja toinen persoona ovat puheaktipronomineja, jotka viittaavat Ensimmäinen ja toinen persoona ovat niin kutsuttuja deiktisiä puheaktipronomineja, eli ne viittaavat puhetilanteen kahteen osapuoleen, puhujaan ja kuulijaan (ISK 2004 (§716, Larjavaara 2007: 316). Analysoimieni tekstien vuorovaikutustilanteet muodostuvat siten, että osallistujaroolit ovat kiinteitä – kirjoittaja on koko tekstin ja teoksen ajan äänessä. Valta lukijan näky-

väksi tekemisen keinoista on hänellä. *Me*-persoonapronominin kohdalla voidaan kuitenkin olettaa, että kirjoittaja kuuluu itse ilmaisemaansa joukkoon (ISK 2004 § 716).

Yksikön ensimmäistä persoonaa ei tekstissä juuri esiinny, jos tarkastelun ulkopuolelle suljetaan kertomusmuotoiset oheistekstit. Kirjoittaja ei siis esiinny tekstissä näkyvänä persoonana. Kirjoittajan rooli on siis ainakin jossain määrin verrattavissa kaunokirjallisuuden kaikkitietävään, kertomuksen ulkopuoliseen mutta havaittavaan kertojaan eli ns. ekstradiegeetiseen kertojaan, jonka tekstissä liikkumisella ei ole aikaan, paikkaan ja tietoon liittyviä rajoituksia (Kantokorpi 1990: 151). Tarkastelen kertojuuteen liittyviä kysymyksiä tarkemmin luvussa 5.2 fokalisaation muutosten ja diskurssien vuorottelun yhteydessä.

Lukija on tekstissä läsnä pääsääntöisesti kolmella tavalla: suoran kehotuksen tai puhutellun kohteena, jolloin viittauskeinona on yksikön toinen persoona; neuvottavana tai opastettavana, jolloin käytössä on useimmiten nollapersoona; tai tekstin mahdollisten tapahtumien mahdollisena osallistujana, jolloin lukijalle tarjotaan niin ikään positioksi nollasubjektin paikkaa. Ensimmäiset kaksi edustavat direktiivistä puhefunktiota ja ovat muotoa (a) *Vertaa suden ja siperianhuskyn kuvaa* tai (b) *Jos löydät – – liito-oravan asuinpaikan, voit ilmoittaa siitä – –*. Viimeinen tapa muodostuu useimmiten modaaliverbin avulla. Se on pikemminkin tekstilajikonventio, joka viittaa luontokirjojen genren ekstralingvistiseen ulottuvuuteen – tekstin tarkoitteiden olemassaoloon lukijan maailmassa sekä luonnossa olemiseen ja sen havainnointiin: *Ketun tuuhean hännän valkoisen pään voi nähdä hämärässä illassa vilahtavan kaupungin puiston laidalla tai maalaisniityllä*.

Kirjoittajan läsnäoloon viittaava persoonan ilmeneminen on selvimmillään monikon ensimmäisen persoonan tapauksessa:

112. Hirvi voi elää parikymmenvuotiaaksi, mikä on harvinaista, sillä hirvi on tärkein **riista-eläimemme**. (SLLK-H)
113. **Esi-isämme** pitivät karhua pyhänä eläimenä ja kohtelivat sitä kunnioittavasti. (SLLK-KA)

Aineistoni sisältää monikon ensimmäisen persoonan muotoja kaikkiaan kuusi kappaletta, joista viidessä se on possessiivisuffiksina ja yhdessä finiittiverbin persoonan tunnuksena. Esiintymiä on siis verrattain vähän, mutta niiden tehtävä kirjoittajan ja lukijan yhteisen taustan aktivoimisessa on mielestäni huomionarvoinen – etenkin, kun tulkitsen tämän taustan esille tuomisen myös osaksi ihmisyyden ja eläimyyden välistä erontekoa. Seuraavissa esimerkeissä

possessiivisuffiksi ilmaisee kirjoittajan ja muiden persoonapäätteen vaikutusalaan kuuluvien omistussuhdetta metsään tai luontoon:

114. **Metsissämme** tallustelelee noin tuhat karhua, joista suurin osa elää maan itäosissa. (SLLK-KA)
115. Nykyisin karhu onkin vaarantunut eläinlaji, joka yrittää sinnitellä ja löytää elintilaa **luonnossamme**. (MS-KA)
116. Susi on erittäin uhanalainen laji. Se tarkoittaa sitä, että susia on vähän ja ne ovat vaarassa hävitä **metsistämme** kokonaan. (MS-SU)

Esimerkki 117 on ainoa aineiston esiintymä, jossa monikon ensimmäisen persoonan tunnus liittyy finiittiverbiin:

117. Mistä löytyisi hammaslääkäri, joka tekisi vanhalle norsulle tekohampaat? Silloin **näkisimme** kuinka kauan norsu todella voi elää ja kasvaa. Sillä norsu kasvaa koko elämänsä. Hammaslääkäri, hoi! (SS-N)

Persoonaa viittaa selvästi ihmiseen geneerisen viittauksen tavoin. Monikon ensimmäinen persoona viittaa siis kategoriaan *ihminen*, mutta tässä tilanteessa vielä mielenkiintoisempi on spesifimpi tulkinta: se viittaa tekstin tasolla henkilöihin *sinä ja minä* (merkityksessä kirjoittaja ja lukija). Edellä esitellyissä esimerkeissä persoona rakentaa myös selvästi kirjoittajan ja lukijan yhteistä taustaa, joka rakentuu kulttuuristen oletusten varaan. Ensinnäkin (esimerkki 113) kirjoittaja viittaa lukijaan, jonka kanssa hänellä on yhteisiä esi-isiä. Toiseksi (esimerkki 112) hän ilmaisee myös lukijan kuuluvan siihen lauseen ilmipanemattomaan ryhmään, joka metsästää hirviä.

Monikon ensimmäisellä persoonalla on siis näissä esimerkeissä kirjoittajan ja lukijan taustaa aktivoiva tehtävä. Taustan voi tulkita sisältävän erilaisia ominaisuuksia, kuten inhimillinen tietoisuus, ihmisuus, yhteinen kulttuuri, maantieteellinen sijainti, olosuhteet... Joka tapauksessa merkityksen rajaamisessa valta on kirjoittajalla sekä suhteessa lukijaan että suhteessa sanottuun: Aineiston perusteella erottuu diskurssi, jossa “metsä/luonto on meidän”. On ideologisesti mielenkiintoista, että lapsilukija kutsutaan näin mukaan luonnon omistajuusdiskurssiin. Persoonan ilmaiseminen ja diskursiivinen valta siis kietoutuvat yhteen: osoittamalla yhtäläisyyksiä ja yhteiseen viiter ryhmään kuulumista itsensä ja lukijan välillä kirjoittaja konstruoi tietynlaista suhdetta luontoon ja puheenalaisiin eläimiin, ja tulee samalla sanoneeksi jostain myös lukijasta.

4.1.2 Lukijan ohjailu

Kirjoittajan ja lukijan vuorovaikutussuhteen merkitsiminä aineistossani toimivat muun muassa erilaiset puhutteluilmaukset, joista monet ovat direktiivisiä. Selkeimpänä direktiivistä puhefunktioita toteuttavana elementtinä mainittakoon oheisteksti *Miten siiliä voi hoitaa?* (MS-SI), jonka tarkoituksena on eksplisiittinen neuvominen ja ohjeistaminen. Tekstissä esiintyy runsaasti hyvin tyypillisiä ohjailevia elementtejä: imperatiivilauseita (*Asetu tarkkailupaikalle kesäillan hämärissä ja odota*), modaalisia verbi-ilmauksia (*Omalle pihalle voi rakentaa siilille talvipesän; Siilitalon koon tulisi olla 45x 45 x 45 cm*) sekä muita ohjailevia ilmauksia (*Irrotettavan katon kautta poistat vanhat pehmikkeet – –; Alimmaiseksi maan pinnalle laitetaan multa*). Ohjailevia ilmauksia esiintyy aineistossa myös varsinaisissa leipäteksteissä sekä muissa oheisteksteissä, kuten tietolaatikoissa, ja niiden funktiot ovat ohjeistavaa oheistekstiä moninaisemmat.

118. [KUVATEKSTI] **Koeta** laskea, montako seepraan kuvassa on. (SS-SE)

119. [TIETOLAATIKKO] **Jos löydät** luonnossa kulkiessasi liito-oravan asuinpaikan, **voit ilmoittaa** siitä Uudenmaan ELY-keskuksen rekisteriin sähköpostilla, kirjeitse tai puhelimitse. (MS-LO)

Direktiivisyys kuuluu puhuteltavaan suuntautuvaan modaalisuuteen; direktiiveillä käsketään, kehoitetaan, pyydetään, suostutellaan, neuvotaan... (ISK 2004 § 1645). Prototyypin direktiivi-ilmaus on imperatiivilause, kuten esimerkissä 105. Direktiivistä puhefunktioita voi kuitenkin ilmaista myös monin muin morfosyntaktisin ja leksikaalisin keinoin, kuten kysymys- ja väitelauseilla (ISK 2004 § 1646, 1659–1677). Näistä keinoista aineistossani esiintyvät imperatiivilauseen lisäksi ainakin modaaliset verbi-ilmaukset, kuten nesessiivirakenne.

Aineistostani on erotettavissa funktioltaan kahdentyyppisiä direktiivejä; ensimmäistä tyyppiä edustaa esimerkki 105. Sen tehtävänä on välittää kirjoittajan suhtautumista ja samalla kiinnittää lukijan huomio johonkin tekstissä mainittavaan asiaan, ja ikään kuin kutsua lukija mukaan tarkastelemaan jotakin kohosteista elementtiä tekstissä. Tällainen elementti voisi käsitellä olevan esimerkin perusteella olla juuri siihen liittyvä huvittuneisuutta herättävä kuva, jossa seeproja ei ole raitojen vuoksi erottaa toisistaan.

Samalla tavoin retorinen on myös seuraava esimerkki, joka viittaa metatekstuaalisesti niin ikään tekstin ohessa esiintyviin kuviin:

120. **Vertaa** suden ja siperianhuskyn kuvaa. Mitä eroja löydät? (MS-SU)

Esimerkissä lukijaa kehoitetaan toimimaan – direktiiville ominaisesti lausuma vaatii puhuteltavalta joko kielellisen tai ei-kielellisen reaktion (ISK 2004 § 1645). Direktiivin esittämällä toiminnolla on tekstissä havainnollistava merkitys – kahden kuvan vertailu antaa lukijalle lisätietoa tekstissä puheena olleista siperianhuskyn ja suden yhtäläisyyksistä ja eroista.

Esimerkissä 108 direktiivinen ilmaus on jälleen imperatiivilause, mutta sen funktio tekstissä on epäselvempi:

121. Jos siis haluat lihoa, sellaisiakin ihmisiä on, **elä** kuin virtahepo. (SS-V)

Kehotukseen sisältyvä ehto *jos haluat lihoa* sekä itse käskylause *elä kuin virtahepo* tuntuvat konkreettisina kehotuksina hullunkurisilta. Imperatiivilause tuo tekstiin humoristisuutta. (Mänttälä 2004, 108) Kuitenkin, että sen yhteys edeltävään tekstijaksoon on myös havainnollistava – *jos siis haluat lihoa* viittaa juuri kerrottuun virtahevon ruokailutottumuksista, toisin sanoen eksplikoi eläimelle tyyppillisten elintapojen seuraukset.)

Toinen direktiivisyyden tyyppi aineistossani on funktioltaan ohjeistava. Tätä tyyppiä edustavat direktiivit ottavat usein normatiivisesti kantaa. Esimerkeissä 122 esitetään sekä kategorisia kieltoja (*ei saa ottaa kiinni eikä vahingoittaa, – – mutta ei koskea*), jonka jälkeen lukijaa ohjataan luvan myöntämistä ilmaisevin predikaatein *voi pelastaa* ja *voi ihastella*:

122. Siili on rauhoitettu eläin. **Sitä ei saa ottaa kiinni eikä vahingoittaa.** Pulaan joutuneen siilin **voi kyllä pelastaa** esimerkiksi marjapensaan verkosta. – – **Niitä voi ihastella rauhassa mutta ei koskea.** (MS-SI)

Lukijaa ei tämän tyyppisissä direktiiveissä myöskään puhutella suoraan, kuten retorisisissa tehtävissä toimivissa direktiiveissä – se, että direktiivi pätee lukijaan, on pääteltävissä nollasubjektista (ISK 2004 § 1347–1348, Laitinen 1990).⁸ Suoran toisen persoonan puhuttelun puut-

⁸ Nollan avulla ilmaistujen direktiivien samastuttavuus on kirjoittajan ja lukijan välisen valtasuhteen kannalta mielenkiintoinen asia. Tässä asian voisi ehkä tulkita kuten Laitinen (1990: 346); nollan tarkoite voi muodostua

tumisen myötä neuvoja antavat direktiivit vaikuttavat modaalisuudeltaan heikommilta kuin ensin mainitun tyyppisissä direktiiveissä:

123. Marjametsissä **olisi hyvä pitää ääntä** vaikka lauleskelemalla tai potkimalla kantoja. Karhu kuulee ihmisen jo kaukaa ja osaa poistua ajoissa. Kotipihassa vieraileva karhu pelottaa, ja **se pitääkin häätää pois**. Kaikki sitä houkuttelevat syötävät jätteet **tulisi laittaa suljettuun paikkaan**. (MS-KA)

Edellisessä esimerksissä direktiivisyyttä lieventää myös konditionaali (*olisi hyvä pitää ääntä, tulisi laittaa suljettuun paikkaan*). Laitinen (1990: 341–342) huomauttaakin, että nollapersoonana voi toimia kasvojen suojelun tai etäännyttämisen keinona, sillä se esittää kontekstista päätettävän definiittisen subjektin ”muodollisesti indefiniittisenä”. Epäsuorana ja etäisempänä ohjailuna voidaan nähdä myös ilmaukset, joissa puhutteluilmauksen tai nollapersoonan sijasta käytetään generistä NP:tä:

124. Jänisemo jättää poikasensa päivällä piiloon eri paikkoihin. Se ei poikasiaan hylkää, joten ihmisen **ei pidä ottaa** niitä hoitoonsa. (MS-J)

Niin ikään modaalisesti heikompia ovat ohjailevat ilmaukset, jotka sisältävät modaaliverbin *kannattaa* (esimerkit 125 ja 126) tai kieltohakuksen *tarvita* (esimerkki 127):

125. Vasoineen liikkuva naarashirvi suojelee jälkeläisiään raivokkaasti vaaroilta. Metsässä kulkijan **ei kannata** siis **mennä** emon ja vasojen väliin. (SLLK-H)
126. Retkeilijän **kannattaa pitää** karhumailta ääntä itsestään, jolloin karhu väistyy syrjään. (SLLK-KA)
127. Niitä **ei** puutarhaa kuokkiessa **tarvitse pelästyä**, sillä ne eivät pistä. (CK-MU)

Direktiivisistä ilmauksista osa suuntautuu erityisesti sosiaalisesta perspektiivistä ylhäältä alaspäin. Tällaisia ovat esimerkiksi liitepartikkelin *-pa* sisältävät direktiivit:

128. **Kuvitelkaapa** millaista on, jos kirahvilla on flunssa. (SS-KI)
129. **Koetapa** tehdä sama temppu perässä. (SS-L)

---

distributiivisesti, eli kuka tahansa puheaktiutilanteen osallistujista voi asettua nollan asemaan. Näissä esimerkeissä mielenkiintoista on, että kirjoittaja vaikuttaisi jollain tapaa ennakoivan lukijan toimintaa; nollalla voidaan siis nähdä olevan jokin lukijan ja kirjoittajan yhteiseen kokemukseen tai kontekstiin pohjaava tehtävä.

Kielenaineksena *-pA* liittyy yleensä kasvoja uhkaamattomiin toimintoihin sekä toisaalta lapsille suunnattuihin puhetoimintoihin, kuten hoputtamiseen ja komentamiseen (ISK 2004 § 1972); se voidaan siis myös nähdä yhtenä keinona lieventää ohjailevaa puhefunktiota. Mielenkiintoista onkin, että selkeästä valtasuhteesta huolimatta kirjoittajan auktoriteetti ei näyntyä ehdottomana. Tästä voidaan tulkita, että kirjoittaja ei kenties koe kasvojensa olevan uhattuna.

Rahtu (2013: 112–113) esittää, että lukijan ohjailu on yksi yleistajuisen tekstin tyypillisistä piirteistä, ja sitä käytetään usein luomaan lukijalle mahdollisuus samastua tekstin tapahtumiin. Ohjailevat ilmaukset toimivat aineistossani monesti juuri tällaisina ulkomaailmaan suuntautuvina, ohjailevina ja neuvovina kannanottoina, ja tällöin usein mukana on direktiivisyyttä lieventäviä kielenaineiksia, kuten modaaliverbejä tai esimerkkien 128 ja 129 liitepartikkeli *-pA*. Valta-asetelma on tilannekontekstin lähtökohta, eikä se näyntyä jännitteisenä (sen sijaan aikuiselle kirjoitettuna imperatiivista ja *-pA*-liitepartikkelista koostuva direktiivi saisi helposti esimerkiksi ironisen tulkinnan). Ohjailevan puhefunktion käyttäminen on tässä siis odotuksenmukaista. Ohjailua voidaan tämän lisäksi tulkita myös toisesta näkökulmasta: ne voidaan nähdä teksteissä pikemminkin retorisisina huomionkohdistimina ja tulkintaa ohjaavina elementteinä kuin konkreettisina käskyinä tai kehotuksina.

4.1.3 Suhtautumisen osoittaminen ja affektiset piirteet

Affektisuus esiintyy aineistossani yhtenä lukijan ja kirjoittajan valtasuhdetta rakentavana kielellisenä tekijänä. Affektisuuden rajat eivät niin aineistossa kuin kielessäkään ole yksiselitteiset; Yli-Vakkuri (1986) on määritellyt affektisen kielenkäytön ”kieliopillisten muotojen toissijaiseksi käytöksi”. Affektiset konstruktiot eivät ole vakiintuneet tietynlaisen suhtautumisen ilmaisemiseen, vaan niiden tulkinta on pitkälti riippuvaista kontekstista. (ISK 2004 § 1707.) Ei ole myöskään ongelmatonta erottaa toisistaan affektisuutta aktivoivia tekijöitä. Aineistossani esiintyvät affektiset konstruktiot ja leksikaaliset ainekset voidaan mielestäni tulkita sekä puheenaiheen (eläimet) että puhetilanteen (aikuiselta lapselle) aktivoimiksi. Seuraavaksi esittämäni esimerkit ovatkin osoitus siitä, miten nämä kaksi diskurssia kietoutuvat erottamattomasti yhteen.

Affektiset, voimakkaasti suhtautumista välittävät ilmaukset, kuten huudahdukset, sijoituvat aineistoni tekstien informaationkulussa usein tekstijakson loppuun. Ne välittävät yllätty-

neisyyttä tai epäodotuksenmukaisuutta – odotuksista tai tavallisesta poikkeavia asiointiloja voidaan ilmaista ns. eksklamatiivilauseella (ISK 2004 § 1712). Eksklamatiivilause kuuluu tunnusmerkkisen emotion ilmaisun piiriin (Larjavaara 2007: 456). Esimerkissä 130 eksklamatiivi toimii tulkintaohjeena edellä sanotulle ja samalla rakentaa humoristista tulkintaa:

130. Vaikka kirahvin kaula on pitkä, siinä on vain seitsemän nikamaa kuten ihmisellä tai hiirellä. Kirahvin nikamat tosin ovat noin 40 sentin korkuiset. Kirahvin sydämen on oltava erityisen vahva, jotta se jaksaa pumpata verta aivoihin asti. Kirahvin verisuonten seinämät ovat joustavia, ja niissä on veren virtausta tasaavia läppiä. Ilman näitä erityisopeumia kirahvin pään verisuonet voisivat nopeissa ylös-alas -liikkeissä revetä.

Kuvitelkaapa millaista on, jos kirahvilla on flunssa. **On siinä yskimistä!** (SS-KI)

131. Seeprat ovat Afrikassa eläviä kavioläimiä, jotka kuuluvat hevosten sukuun. Seeprat voivat risteytyä hevosen tai aasin kanssa. Olisi siis täysin mahdollista saada joko kokonaan tai osittain raidallinen hevonen kotitalliin. **Kyllä siinä ihmettelijöitä riittäisi.** (SS-SE)

Esimerkkien 130 ja 131 affektisissa konstruktioissa affektisen tulkinnan tuottavat lauseenalkuisina esiintyvät *olla*-verbi ja lausumapartikkeli *kyllä* sekä sävypartikkeli *siinä*. Affektisena elementtinä saattaa esiintyä myös pelkkä huutomerkki, kuten seuraavissa katkelmissa:

132. Muurahaisia – kapeavyötäröisiä ja isopäisiä pistiäisiä polvitaitteisine tuntosarvineen – piipertää kaikkialla. Ne ovat pieniä, mutteivät merkitykseltään vähäisiä. **Tutkijoiden mukaan maapallolla elää suunnilleen sama biomassa ihmisiä kuin muurahaisia!** (CK-MU)

133. [TIETOLAATIKKO]
Tiesitkö?
Hirvi on Suomen suurin nisäkäs. Sen sarvet voivat painaa peräti 10 kiloa ja olla kahden metrin levyiset. **Hirvellä ei ole lainkaan yläetuhampaita!** (SLLK-H)

134. [TIETOLAATIKKO]
Ilves on siisti eläin. Se kaapii maata ulosteensa ja pissansa päälle, **ihan samalla tavalla kuin kotikissa!** (MS-I)

Edellisten esimerkkien lihavoidut lauseet ovat väitelauseita, joissa ei ole affektisia merkityksiä kantavia leksikaalisia tai morfologisia aineksia. ISK:n mukaan affektinen tulkinta vaatii tällaisissa tapauksissa vähintään prosodisen merkitsemisen (ISK 2004 § 1714). Affektisen tulkinnan synnyttää typografinen keino, huutomerkki, joka voisi olla nimenomaan keino jäljitellä tunnusmerkkistä prosodiaa.

Huudahdusten lisäksi kirjoittajan suhtautuminen näkyy aineistossani erilaisina kommentoivina, asennetta ilmaisevina aineksina, yleensä kommenttiadverbeina ja -partikkeleina, joihin lukeutuvat subjektiivista suhtautumista asenneadverbit sekä episteemistä modaalisuutta ilmaisevat modaaliset adverbis ja partikkelit (ISK 2004 § 667). Niiden avulla tekstissä ilmaistaan niin ikään muun maussa epäodotuksenmukaisuutta ja kummastelua, kuten esimerkissä 135, tai harmittelua (136):

135. Poikaset kelluvat hyvin. Aikuiset virtahevot eivät kellu, **kumma kyllä**, ja syvässä vedessä ne potkivat itselleen vauhtia pohjasta. Aikuiset saattavat nukkuakin veden alla, mutta kymmenen minuutin välein ne nousevat pintaan hengittämään, aivan umpiunessa.
136. Norsunpoikaset ovat uteliaita ja haluavat kosketella kärsällään kaikkea. **Valitettavasti** ne eivät vielä osaa käsitellä tuota pitkää roikkuvaa uloketta. Sen taidon oppiminen vaatii pitkän harjoittelun. Kärsässä on peräti 15 000 lihasta! (SS-N)

Kirjoittajan ääni erottuu esimerkissä 136 selkeästi, sillä se on tekstissä ns. irrallisena lisänä. Esimerkissä 136 asenneadverbin merkitystä vahvistaa lauseenalkuisuus. Molemmissa tapauksissa kirjoittaja ikään kuin eksplikoi asenneadverbilla lukijalle tekstin asiointiloissa ilmenevän ristiriidan tai ongelman.

Seuraavassa esimerkissä kommentoiva ilmaus erotetaan ajatusviivan avulla, ja lisäksi eksplikoidaan asenteen synnyttävä näkökulma – adverbilla on ihmistarkoitteinen genetiivimääritys *metsänomistajien*:

137. Talvella hirvet tyytyvät puunkuoreen ja pensaisiin. Myös männyntaimet maistuvat niille – **metsänomistajien harmiksi**. (SLLK-H)

Kommentoiva ilmaus implikoi suhtautumisen lisäksi näkökulmanvaihdoista: edeltävässä tekstissä verbit *tyytyä* ja *maistua* antavat vaikutelman siitä, että tarkastelupiste on eläimen, ja ajatusviivan avulla rakentuu kontrasti kommentoivaan ilmaukseen, jossa tilanne näyttäytyy ihmisen näkökulmasta.⁹ Näkökulman muutos tapahtuu myös seuraavassa esimerkissä, kun kommenttiadverbin avulla siirrytään ihmisen näkökulmasta kirahviemion perspektiiviin.

138. Kirahvi on maailman ainoa eläin, joka syntyy sarvet päässä. **Emon onneksi** vastasyntyneen sarvet ovat rustoa, ja ne taipuvat päätä vasten. (SS-KI)

---

⁹ Käsitellen tällaisia näkökulman muutoksia ja niiden funktioita fokalisaation näkökulmasta seuraavassa luvussa.

Voidaan myös pohtia, millaisen merkityksen näkökulman eksplikointi luo kommentoiviin ilmauksiin. Esimerkeissä 135–136 kummasteleva ja harmitteleva suhtautuminen voidaan tulkita nimenomaan kirjoittajan kannanotoksi, kun taas esimerkeissä 137 ja 138 kirjoittaja sitoutuu jonkun toisen näkökulmaan.

Aineistossani esiintyy lisäksi monia affektisia partikkeleita ja adverbejä, jotka korostavat, fokusoivat tai kommentoivat kuvattuja asiaintiloja. Yhteistä niille on asteikollinen asiaintilojen arvioiminen (intensiteettisanoista ks. ISK 2004 § 853–854; fokus- ja sävypartikkeleista ks. ISK 2004 § 839–849.). Seuraavassa sävypartikkeli *ihan* toimii merkitystä vahvistavana, eli ne ilmaisevat, että sanottu pätee varmasti:

139. Metsäkauris elää pääasiassa meren rantojen lähellä **ihan** pohjoisessa asti. (MS-MK)
140. Ilves on siisti eläin. Se kaapii maata ulosteensa ja pissansa päälle, **ihan** samalla tavalla kuin kotikissa! (MS-I)

Esimerkeissä 141–143 ilmaukset sijoittuvat asteikon yläpäähän ja vahvistavat näin pääsanansa merkitystä:

141. Karhun näkee luonnossa **tosi** harvoin, sillä se piilottelee ihmisiltä. – – Pehmeästä maasta tai keväiseltä hangelta voi löytää **tosi** isoja tassunjälkiä, joista erottuvat myös kynnenjäljet. (MS-KA)
142. Tämän purukaluston ääressä olisi hammaslääkärin hyvä tehdä työtään. Virtahepo saa suunsa **aposen auki jopa** 150 asteen kulmaan. (SS-V)
143. Liito-orava voi liidellä **jopa** 80 metrin matkan puusta toiseen. Se on myös taitava kiipeilijä mutta **tosi** kömpelö kävelemään maassa. Se eleleekin mieluiten ilmojen valtiaana korkealla puissa. (MS-LO)

Inklusiivinen asteikkopartikkeli *jopa* on aineistossani hyvin tyypillinen kvanttoria vahvistava ilmaus. Se esiintyy koko aineistossani 25 kertaa, joista kvanttoria vahvistamassa jopa 17 kertaa. Eksklusiivinen *vain* -asteikkopartikkeli puolestaan esiintyy aineistossani 18 kertaa, joista kvanttoria kanssa 14 kertaa. Kvanttoria vahvistajana asteikkopartikkeli ohjaa lukijaa tulkitsemaan, ilmaiseeko kvanttori erityisen suurta vai erityisen pientä määrää. Saman merkityksen saavat seuraavissa esimerkeissä inklusiivinen *peräti* ja eksklusiivinen *vain*:

144. Täysikasvuisten dikidikien säkäkorkeus on **vain 30–40 senttiä** ja paino noin viisi kiloa. (SS-D)

Lisäksi intensiteettisanat ja fokus- ja asteikkopartikkelit ilmaisevat aineistossani epävarmuutta ja likimääräisyyttä:

145. Susi on myös **aika** samannäköinen kuin esimerkiksi siperianhusky. (MS-SU)
146. Kirahvit ovat seurallisia eläimiä. Ne kulkevat yleensä pienissä laumoissa **melko** suppealla alueella. (SS-KI)

Kommenttiadverbeihin lukeutuvia modaalaisia partikkeleita, kuten epävarmuutta ja todennäköisyyttä ilmaisevat varmasti, luultavasti ja ehkä (ISK 2004 § 667) aineistossani ei juuri esiinny. Ainoa modaaliadverbiesiintymä on esimerkin 147 ehdotonta varmuutta ilmaiseva *tietenkin*:

147. Moni pelkää sutta, vaikka ei ole sitä koskaan kohdannut luonnossa. Hyvinvoiva ja terve susi ei ole ihmiselle vaarallinen. Se karttaa ihmisen seuraa ja asustaa mieluiten kaukana ihmisasutuksesta. Joskus susi saattaa nälissään hyökätä lammasta tai porolauman kimppuun. Se voi tappaa enemmän eläimiä kuin jaksaa syödä, mikä **tietenkin** harmittaa ihmistä. (MS-SU)

Tässä itsestäänselvyyden esiin tuomisen voidaan tulkita indeksoivan tekstin keskeisintä näkökulmaa ja hallitsevaa ääntä, joka kuuluu ihmiselle. Eläimen ja ihmisen vastakkainasettelu kulkee läpi koko edeltävän tekstijakson ja muodostaa kommenttiadverbiaalin tulkinnalle kehyksen: *moni pelkää sutta; – – susi ei ole ihmiselle vaarallinen; Se karttaa ihmisen seuraa – – asustaa kaukana ihmisasutuksesta*. Modaalinen kannanotto merkitsee tekstin hallitsevan sävyn ja samalla poissulkee vaihtoehtoiset näkökulmat.

Affektiset ilmaukset luovat tekstiin erilaisia suhtautumisen sävyjä, kuten yllättyneisyyttä, paljoksuntaa, vähättelyä ja epävarmuuden ilmaisemista. Niillä kutsutaan lukija mukaan erilaisiin suhtautumisen kehyksiin, kuten odotusten toteutumisen tai toteutumattomuuden tilanteisiin. Tulkitsen edellä käsittelemiäni suhtautumisen merkitsimiä eräänlaisina tulkintaohjeina. Makkonen-Craig (2006: 103) puhuu kontekstivihjeistä: tiettyjen piirteiden avulla voidaan osoittaa ilmaukselle tietynlainen tulkintakehys ja signaloida esimerkiksi puheenaiheen tai suhtautumistavan muutosta.

4.2 Ääni kirjoittajan vallankäytön keinona

Aineistoni diskurssianalyttisessä tarkastelussa olen osoittanut, että teksteissä on kuultavissa erilaisia rinnakkaisia diskursseja. Diskurssien rakentumista voidaan tarkastella myös äänen käsitteen avulla (Pietikäinen & Mäntynen 2009: 122–128.) Monien äänten samanaikainen läsnäolo tekstissä tarkoittaa tulkintamahdollisuuksien moninaistumista ja diskursiivisen vallan distribuutiota.

Tässä luvussa käsittelen diskurssien sekoittumista lastenkirjallisuuden genren ja sen osallistujien, aikuis kirjoittajan ja lapsilukijan, näkökulmasta. Tutkin ääntä yhtenä kirjoittajan vallan ilmentymistä: ääneen pääsy tai sen epäminen on yksi kielenkäyttöön kytkeytyvän toimijuuden ja vallan ulottuvuus (Pietikäinen & Mäntynen 2009: 128).

Diskurssintutkimuksen näkökulmasta intertekstuaalisuus on kiinnostavaa siksi, että se korostaa diskurssintutkimuksessa olennaista kielen sosiaalista ja historiallista luonnetta – kieli ei ole yksilöllinen, vaan yhteisöllinen resurssi, jonka merkityksiä ja tulkintoja kielenkäyttäjät ei yksin voi kontrolloida. (Pietikäinen & Mäntynen 2009: 116–118.) Intertekstuaalisuuden taustalla on Bahtinin (esim. 1981) ajatus kielen dialogisuudesta – laajasti määriteltynä intertekstuaalisuus tarkoittaa tekstienvälisyyttä; moniäänisyys bahtinilaisen dialogisuuden valossa tarkoittaa puheessa tai kirjoituksessa aktivoituvia erilaisia konteksteja ja merkityksiä. Moniäänisyys ilmenee lause- ja lauseyhdistelmätasolla, joskus jopa sanatasolla, kuten eläinten nimitysten kohdalla – *repolainen* ja *mesikämmen* aktivoivat satujen ja kansanperinteen kontekstin, *urosleopardi* ja *näätäeläin* taas biologian ja tieteen kontekstin, ja niin edelleen.

Eri äänien läsnäolon esille tuomisen keinot ovat tekstilajikohtaisia, ja joidenkin tekstilajien, kuten sanomalehtiutisten kohdalla eksplisiittinen, näkyvä intertekstuaalisuus on konventionaalista (Pietikäinen & Mäntynen 2009: 124). Moniäänisyyden tarkastelussa on siis otettava huomioon genre, jota teksti edustaa. Aineistoni tekstilajitustausta vasten moniäänisyys on mielenkiintoinen tarkastelun kohde; tietotekstissä toisten tekstien läsnäolon on perinteisesti katsottu olevan olennaista ja usein suhteellisen näkyvää, mutta analyysini perusteella ilmenee, että aineistoesimerkkieni moniäänisyyttä ei useinkaan eksplikoida. Esimerkiksi referointia on teksteissä minimaalisesti. Eläinten ja ihmisten representaatioiden yhteydessä käsitellyt vaihtuvat diskurssit ja äänet eivät luonnollisesti ole yksiselitteisiä, ja niiden funktio onkin ensisijainen tarkastelun kohde niiden lähteiden tarkan jäljittämisen sijaan.

Moniäänisyydellä ja diskurssien sekoittumisella voidaan genrenäkökulmasta nähdä olevan monia tehtäviä, jotka liittyvät genren funktioihin ja myös ennakoivat sitä, miten genreä

luetaan. Taustalla vaikuttaa myös se, kuinka vakiintunut genre on (Solin 2006: 78). Lasten tietokirjallisuudessa genrepiirteet ovat kirjavia, ja tekstilajille omn ominaista faktan ja fiktion sekoittuminen. Vaijärvi kutsuu tällaista tekstilaji-ilmiötä nimellä faktio. (Vaijärvi 2015: 7–9.) Kysymys on tällöin kokonaisen genren lainautumisesta (interdiskursiivisuudesta, hybridistä), joka läpäisee tekstin laajemmin kuin sana- ja lausetason intertekstuaalisuus (Pietikäinen & Mäntynen 2009: 129).

Etenen siten, että käsittelen aluksi tekstin eri tasoilla ilmeneviä ääniä analysoimalla tekstien fokalisaation muutoksia luvussa 4.2.1. Sen jälkeen tarkastelen yhtä aineistossani esiintyvää moniäänisyyden tai intertekstuaalisuuden erikoistapausta, jossa moniäänisyys on selvempää ja eksplikoidumpaa kuin muualla aineistossa. Nämä erikoistapaukset ovat genrepotukset luvussa 4.2.2.

4.2.1 Fokalisaatio ja diskurssien vuorottelu

Moniäänisyys liittyy usein sellaisiin tekstin kohtiin, joissa kertojan äänessä tapahtuu jokin kielenkäytön muutos (Kalliokoski 1996: 16), kuten tyylillinen tai prosodinen muutos. Nimitän näitä muutoksia yläkäsitteellä asennonvaihdos. Asennonvaihdoksia tarkastelemalla pyrin kuvaamaan kirjoittajan toimintaa tekstissä sekä genrenäkökulmasta havaitsemaan aineistossa ja lasten tietokirjassa tyypillisesti läsnä olevia ääniä ja diskursseja, ja nimenomaan niitä, joita kirjoittajan ja lukijan suhde – tarkemmin sanottuna lapsilukija – synnyttää ja aktivoi.

Asennonvaihdosten analyysissä nojaudun fennistiikan referoinnin ja moniäänisyyden lisäksi kirjallisuudentutkimuksen fokalisaation käsitteeseen (Genette 1972, Rimmon-Kenan 1982, Kantokorpi ym. 1990). Fokalisaatiolla tarkoitetaan kerronnasta erillistä perspektiiviä, jonka kautta tekstin tapahtumat välittyvät. Fokalisaatio voi kerronnan tavoin olla kertomuksen sisäistä tai ulkoista. (Rimmon-Kenan 1983: 92, Kantokorpi ym. 140–141.) Kaikkitietävä kertoja voi suodattaa kerrontansa jonkun toisen, esimerkiksi tapahtumiin osallistuvan henkilö-hahmon, tajunnan lävitse ilman, että henkilö kuitenkin siirtyy kertojaksi.

Tässä aineistossa kerronnan, kertojuuden ja ”tarinan” eli tekstin tapahtumien hahmottaminen poikkeaa jonkin verran kirjallisuudentutkimuksen kaunokirjallisista aineistoista. Pääasiallisesti ei ole kysymys tarinoista sanan varsinaisessa merkityksessä. ”Henkilöhahmot” ovat eläimiä, mutta kettu ei edusta itseään eläinyksilönä, vaan se edustaa kaikkien *kettu*-nimiseen

kategoriaan kuuluvien tarkoitteiden joukkoa. Eläimet eivät kuitenkaan ole täysin vailla persoonallisuutta, vaan kuten esimerkiksi luvussa 3 olen osoittanut, eläinten ympärille rakentuu erilaisia diskursseja, joissa kulttuuriset käsitykset ja fyysiset piirteet sekoittuvat. Eläimiin liitetty luonteen ja ulkonäön kuvaukset muistuttavat välillä erehdyttävästi tarinan henkilöhahmojen kuvausta.

Vaikka kysymys on tietoteksteistä, myöskään eläinten toiminnan kuvaaminen ei useimmiten viittaa monien muiden tietotekstien tavoin johonkin todellisessa maailmassa jo tapahtuneeseen (esim. toinen maailmansota tai hehkulampun keksiminen).¹⁰ Kun aineistossani sanotaan, että *sisiliskot saalistavat hämähäkkejä*, kysymys on pikemminkin oliotyyppien tai käsitteiden välisten suhteiden kuin itse prosessin kuvaamisesta – tässä palataan jälleen tutkielmani representaatioiden lähtökohtaan, tyyppirepresentaatioihin (Larjavaara 2007: 283). Konkreettiset tapahtumat ja oliot ovat kuitenkin koko ajan tekstin aiheina, ja tavallaan ne ovat yhtä lailla fiktiivisesti konstruoituja kuin romaanin tapahtumat ja henkilöt. Kertoja taas ei ole täysin tarinan ulkopuolinen tarkkailija, vaan osoittaa läsnä- tai poissaolonsa tekstissä välillä melko ristiriitaisinkin keinoin.

Fokalisaatio on teksteissäni pääsääntöisesti ulkoista – kertoja-fokalisoija eli tekstin kirjoittaja selostaa tapahtumia ulkoa käsin (Rimmon-Kenan 1983: 96).¹¹ Fokalisaatio jakautuu kolmeen alueeseen¹² (Rimmon-Kenan 1983: 99–106, Kantokorpi ym. 1990: 142–147). Alueet puolestaan koostuvat Rimmon-Kenanin käsittein erilaisista komponenteista.

Fokalisaation alueet (Rimmon-Kenan 1983)

- Havainnon alue: ajan ja tilan komponentit
- Psykologian alue: kognitiivinen ja emotiivinen komponentti
- Ideologian alue: arvomaailma

Käytän fokalisaation teoriaa analyysiini soveltuvilta osin; lingvistisessä analyysissä ja aineistoni tekstilajin puitteissa teorian kaikkia ulottuvuuksia ei ole järkevää tai tarkoituksenmukaista hyödyntää. Kuten Rimmon-Kenan huomauttaa, kertomuksen tai tekstin ulkopuolisen fokalisoijan tapauksessa fokalisointi on vain yksi retorinen strategia muiden joukossa (Rimmon-

¹⁰ Aineistossani esiintyy kuitenkin myös taustoittavia tekstijaksoja, joissa selostetaan menneitä tapahtumia.

¹¹ Oma lukunsa ovat tässä luvussa myöhemmin esille tulevat genrepotukset, joissa sekä kertoja että fokalisoija ovat siirtyneet kertomuksen sisälle.

¹² Rimmon-Kenan käyttää nimitystä *alue*, kun taas Kantokorpi, Lyytikäinen ja Viikari puhuvat *faseteista*.

Kenan 1983: 109), ja siksi se mielestäni toimii perusteltuna näkökulmana, kun analysoidaan tekstilajia, jossa fakta ja fiktio herkästi sekoittuvat keskenään.

4.2.1.1 Havainnon alue

Fokalisaation havainnon alue sisältää kaksi komponenttia: tilan ja ajan. Tilakomponentissa on kysymys fyysisestä perspektiivistä – fokalisointi voi tapahtua esimerkiksi lintuperspektiivistä käsin tai useammasta sijainnista yhtä aikaa (Rimmon-Kenan 1983: 100). Aikakomponentti ilmaisee, millaisia vapauksia fokalisoijalla on liikkua kerronnassa nykyisen, meneen ja tulevan välillä (mts. 101).

Seuraavassa esimerkissä asennonvaihdoksen eli tässä tapauksessa fokalisoijan vaihtumisen näkyvimpänä merkinä ovat tempus ja sanastollinen muutos kohdassa (b–c):

148. Repolainen

- (a) Kettu on sopeutunut elämään ihmisasutuksen läheisyydessä. (b) **Hämärän laskeuduttua se luikkii lähimetsiköstä pientaloalueille (c) ja ottaa vaivihkaa osansa ruoantähteistä sekä kompostien ja puutarhojen antimista.** (d) Pääravintona ovat kuitenkin pienjyrsijät. (e) Toisinaan kettu on pesinyt jopa omakotitalon verannan alla. (SLLK-KE)

Tekstin konstruoimien asiointilojen tulkinnassa avaimena ovat aikamuodot sekä lisäksi myös verbit ylipäänsä. Tässä katkelmassa mielenkiintoista on geneerisyyden ja aikapaikkaisuuden vaihtelu, jota voi havainnollistaa tutkimalla katkelman predikaattiverbejä. Lauseen (a) predikaatti *on sopeutunut* on perfektissä ja kuvaa abstraktia, jo päätökseensä tullutta prosessia. Se kuvaa siis asiointilaa, joka pätee ajasta ja paikasta riippumatta. Lause (a) voidaan tulkita koko muuta tekstiä taustoittavaksi.

Fokalisoiija vaihtuu lauseessa (b), ja muutos kattaa myös lauseen (c). Tempus muuttuu preesensiksi, mikä luo kuvan juuri meneillään olevasta tapahtumasta. Tekstin puhuja on tiettyssä paikassa (*lähimetsikkö, pientaloalue*) tiettyyn aikaan (*hämärän laskeuduttua*). Diskurssin vaihtumiseen viittaavat myös sanastolliset muutokset: fokalisoija kuvaa ketun liikkumista ja toimintaa deskriptiivisin ilmauksin (*luikkii, vaivihkaa*). Fokalisaation näkökulmasta tämä tarkoittaa sitä, että tapahtumia siirrytään kuvaamaan ikään kuin tekstin tapahtumiin osallistuvan inhimillisen tajunnan lävitse. Fokalisoijana on siis kuviteltu havaitsija, joka on tiettyssä paikassa tiettyyn aikaan ja kuvaa ketun liikkumista kertojan äänen lävitse.

Paluu lauseen (a) koodiin ja näkökulmaan tapahtuu lauseessa (d), joka irtautuu jälleen aikapaikkaisesta tapahtumakontekstista käsitteellisten yläkategorioiden *pääravinto* ja *pienjyrsijät* avulla. Lause (d) myös selittää lauseen (c) tehtävän informaationkulussa:

- 148.b (b) Hämärän laskeuduttua se luikkii lähimetsiköstä pientaloalueille (c) ja ottaa vaivihkaa osansa ruoantähteistä sekä kompostien ja puutarhojen antimista. (d) **Pääravintona** ovat pienjyrsijät. (SLLK-KE)

Verbinetinen predikatiivi *pääravintona* (lihavoitu) voidaan tulkita lauseen reeman synnyttämäksi teemaksi (alleviivattu). Se siis ilmaisee, että lauseen *ruoantähteet, kompostien ja puutarhan antimet* edustavat tieteellisessä diskurssissa ketun ravintoa. Lauseessa (e) (*Toisinaan kettu on pesinyt jopa omakotitalon verannan alla*) perfekti tempusvalintana mahdollistaa mielenkiintoisen tulkinnan lauseesta referoivana. Siitä on siis kuultavissa toisten ihmisten kertojanääni – useamman siksi, että ajanilmaus *toisinaan* tarkoittaa lähtökohtaisesti useampaa kuin yhtä tapahtumaa.

Esimerkissä 148 kerronnalliset elementit sisältävät useamman näkökulman, jotka synnyttävät vaikutelman biologisten käsitteellisten kuvausten kehystämistä konkreettisista, vaikkakin kuvitteellisista tapahtumista. Näiden jaksujen tehtävä voisi olla ainakin tyylillinen, mutta kuten edellisestä esimerkistä voi huomata, niillä on myös käsitehierarkoita havainnollistava tehtävä tekstin informaationkulussa.

Seuraavassa siilistä kertovassa tekstikatkelmassa asennonvaihdos ja siten diskurssin vaihtuminen geneerisestä aikapaikkaiseen tapahtuu lauseyhdistelmässä (b–c):

149. (a) Mikä ilahduttaisi loppukevästä enemmän kuin talvipesästään ulos kömpivä siili? (b) Auringon lämpö on saanut sen liikkeelle, (c) ja kankein jaloin se etsii kevään ensimmäistä hyönteisateriaa. (d) Siilin vekkulia piikkistä olemusta on vaikea sekoittaa muihin lajeihin.
- (e) Siili lyllertää usein kostea nenänpää maata viistäen. (f) Välillä se pysähtyy, (g) nostaa kuononsa ilmaan (h) ja tarkkailee ympäristön hajuja. (i) Koiran se haistaa jopa 10 kilometrin päähän. (j) Siilin pyöreät ja pienet korvat kuulevat tarkasti, (k) ja se käyttää kuuloaan ravinnon etsimisessä. (l) Siilin näkö on heikko. (MS-SI)

Ensimmäisen kappaleen asennonvaihdos (b–c) asettuu kerronnallisesti tiettyyn aikaan ja paikkaan, ja merkitsimenä on jälleen tempus; tällä kertaa tarkastelupiste rajataan käyttämällä lauseyhdistelmän ensimmäisessä lauseessa perfektiä, jolla kuvataan jo tapahtunut (*Auringon lämpö on saanut sen liikkeelle*) ja toisessa lauseessa puolestaan presenssiä käyttämällä siirrytään

nykyhetkeen, havaitsemisen pisteeseen: *kankein jaloin se etsii kevään ensimmäistä hyönteisateriaa*. Muita kerronnallista hetkeä rajaavia kielellisiä elementtejä ovat tilannetta yksilöivät ilmaukset: kuvaileva adverbiaali *kankein jaloin* sekä erityisesti objekti *kevään ensimmäinen hyönteisateria*, jossa järjestysluku sitoo ilmauksen tiettyyn spesifiin hetkeen. Toisen kappaleen asennonvaihdos on tulkinnanvaraisempi. Toisen kappaleen alun yksityiskohtainen kuvailu ja geneerisyyteen viittaava adverbi *usein* luovat ristiriitaisia merkityksiä – siilille ominaista käyttäytymistä kuvataan melko yksityiskohtaisesti, vaikka muutoin katkelma on tulkittavissa geneeriseksi.

Havainnon alueen fokalisaation muutokset luovat tekstiin vaikutelman todellisista aika- paikkaisista tapahtumista. Lapsilukijaa ajatellen fokalisaation muutokset ja tempuksen, deskriptiivisyyden ja yksityiskohtien luoma kerronnan tempon vaihtelu helpottavat tekstiin eläytymistä ja tuovat lukijan lähemmäs tekstissä kuvattuja tapahtumia. Tilakomponentti hahmottuu tässä mielestäni hieman eri tavalla kuin kaunokirjallisissa teksteissä, vaikka perusajatus on sama; fokalisoijan liikkuminen tilassa ilmenee kertomuksen sisäisten sijainnin perspektiivien sijasta pikemminkin abstraktin tason ja konkreettisten tapahtumien raportoinnin välisenä vaihteluna. Fokalisoija on aineistossani sekä tilan että ajan puitteissa melko vapaasti liikkuva; ajan komponentin osalta kaunokirjallisuudessa mahdollinen tulevien tapahtumien fokalisointi on kuitenkin poissuljettu.

4.2.1.2 Psykologian alue

Fokalisaation teoriassa psykologian alue käsittää kognitioon ja emotioihin liittyvät prosessit. Kognitiivinen ja emotiivinen komponentti (Rimmon-Kenan 1983: 102–103). Kognitiivinen komponentti käsittää muun muassa tiedon, olettamukset, uskomukset ja muistin. Emotiivinen komponentti ilmenee objektiivisena tai subjektiivisena fokalisaationa.

Tässä luvussa keskityn erityisesti emotiiviseen komponenttiin. Kognitiiviseen komponenttiin liittyviä toimintoja olen tarkastellut eläinten toiminnan kuvaamisen analyysissä luvussa 3.2. Tutkin tässä, millaisia suhtautumisen ilmaisimia aineiston teksteihin liittyy ja kuinka kerronnassa ilmenee kerrotun suhde inhimilliseen tietoisuuteen, oli se sitten lukijan tai kirjoittajan. Tarkastelen fokalisaation muutoksia merkkeinä erilaisista diskursseista, joiden avulla kognitiivisiin ja tässä erityisesti emotiivisiin prosesseihin viitataan ja ohjataan. Diskurssimuutokset näyttäytyvät osana tekstin informaatorakennetta – niillä on merkityksiä luova ja raken-

tava tehtävä. Näiden tehtävien kanssa yhteen kietoutuu kantaaottavien ja kommentoivien diskurssien valta lukijan position määrittelyssä.

Seuraavassa esimerkissä esiintyy liukuma tieteellisestä luokittelevasta diskurssista subjektiiviseen, suhtautumista välittävään diskurssiin, joka on aineistolleni tyypillinen. Esimerkki 150 alkaa puheenalaisen eläimen määritelmällä, ja hallitseva ääni katkelman alussa on tieteellinen diskurssi:

150. (a) Seeprat ovat Afrikassa eläviä kavioeläimiä, (b) jotka kuuluvat hevosten sukuun. (c) Seeprat voivat risteytyä hevosen tai aasin kanssa. (d) Olisi siis täysin mahdollista saada joko kokonaan tai osittain raidallinen hevonen kotitalliin. (e) Kyllä siinä ihmettelijöitä riittäisi. (SS-SE)

Osittainen asennonvaihto tapahtuu lauseessa (c), kun siirrytään deklarativisesta tosiasioiden esittämisestä mahdollisten asiointilojen kuvaamiseen. Tätä muutosta kuvaa modaalinen predikaatti *voivat risteytyä*. Lauseella (d) on monta funktiota. Ensinnäkin sen avulla selitetään lauseen (c) ja erityisesti biologian diskurssiin kuuluvan ja mahdollisesti lukijalle tuntemattoman *risteytyä*-verbin merkitystä; prosessin lopputuloksena kerrotaan olevan *joko kokonaan tai osittain raidallinen hevonen* – konkreettinen esimerkki, joka lukijan on mahdollista kuvitella. Lauseen selittävä funktio eksplikoidaan konnektiivilla *siis*. Toiseksi mahdolliset asiointilat viedään kuvittelun tasolle – ei kuvata enää kategorioiden välisiä suhteita (*seepra*, *hevonen* ja *aasi* ovat vielä lauseessa (c) generisinä eläinlajien nimityksinä, eivät eläinyksilöinä), vaan lauseessa on nollapersoonalla ilmaistu semanttinen kokija, jonka avulla lauseessa (c) konstruoitu mahdollinen asiointila muutetaan johonkin tilaan (*kotitalliin*) sijoittuvaksi prosessiksi. Tilanteen fiktiivisyyttä merkitään moduksella; predikaattina on konditionaalimuotoinen kiteymä *olisi täysin mahdollista saada*.

Lauseessa (e) tapahtuu katkelman selkein asennonvaihdos, jossa *kyllä*-partikkeli tuottaa affektisen tulkinnan. Kuvitelluista tapahtumista on siirrytty niiden synnyttämiin reaktioihin – lauseessa kuuluva ääni voisi edustaa kirjoittajan omaa suhtautumista, ja sen voi nähdä myös ilmentymänä odotuksenmukaisesta reaktiosta, johon myös lukija kutsutaan osallistumaan. Tähän viittaa mielestäni ainakin johtoilmauksen puuttuminen. Seuraavassa hiiriä käsittelevässä tekstissä jaksot X ja Z edustavat keskenään samantyyppistä diskurssia, ja Y-jakso muodostaa taas selkeästi poikkeavan jakson.

- X (a) Virtsan haju on hiiriyhteisössä merkityksellinen, (b) sillä se viestii muun muassa vallasta tai sen puutteesta. (c) Se hillitsee vihanpurkauksia (d) ja lisäksi säätelee nuorten hiirien kehitystä sukukypsäksi.
- Y (e) Hyvä on, että lisääntymistä joku säätelee, (f) sillä naaraat tulevat sukukypsiksi puolessatoista kuukaudessa (g) ja ovat sen jälkeen kiimassa alle viikon välein. (h) Teoriassa yksi hiiriemo voi tuottaa vuodessa sata poikasta!
- Z (i) Poikaset ovat syntyessään täysin emon hoivan varassa: (j) sokeita, kuuroja ja karvattomia räpäpäleitä. (k) Hiirillä on vuodessa kahdesta viiteen pesuetta, (l) joissa on 3–8 poikasta, (m) koti-hiirellä useampiakin. (CK-H)

Katkelman alussa kerrotaan virtsan hajun merkityksestä hiiriyhteisössä (lauseet a–d). Lauseet (e–m) muodostavat jakson, jonka aiheena on hiirten lisääntyminen – prosessiin viittaa epäsuorasti jo lause (d): – – *säätelee nuorten hiirien kehitystä sukukypsäksi*.

Lauseessa (e) tapahtuu jälleen liukuma toiseen diskurssiin, jossa kirjoittaja ottaa kantaa tekstin tapahtumiin. Ilmiölause *Hyvä on, että lisääntymistä joku säätelee* välittää kielteistä suhtautumista hiirten lisääntymiseen ja antaa ymmärtää, että se on lähtökohtaisesti ihmiselle haitallista tai epätoivottavaa. Tämä ei käy suoraan ilmi vielä lauseista (f) ja (g), joissa kuvataan lisääntymisprosessia neutraalisti biologisten käsitteiden *sukukypsä* ja *kiima* sekä ajanmääreiden (*puolessatoista kuukaudessa, alle viikon välein*) avulla, vaan seuraava asennonvaihdos tapahtuu lauseessa (h), jonka tehtävänä on jälleen osoittaa edellisissä lauseissa kuvatun prosessin konkreettinen seuraus, *poikasten tuottaminen*.

Kirjoittajan suhtautumista välittää muun muassa poikasten lukumäärän suuruuden korostaminen: (*yksi hiiriemo* ja *sata poikasta*) sekä erityisesti lauseen päättymisen huutomerkkiin. Huudahdus ohjaa tulkitsemaan hiirten lisääntymistä poikkeuksellisuuden, hämmästyttävyyden kontekstissa. Lauseiden (e) ja (h) välittämä subjektiivinen arvio sulkee vaikutusalaansa koko lisääntymistä käsittelevän tekstijakson.

Seuraavassa katkelmassa aiheena on kirahvin kaulan pituus. Tekstissä käsitellään pitkään kaulaan liittyviä asioita, kuten kaulanikamien määrää ja kaulan pituuden vaikutusta kirahvin muuhun elimistöön. Olen merkinnyt analysoimani jaksot kirjaimin X ja Y.

152.

- X (a) Vaikka kirahvin kaula on pitkä, (b) siinä on vain seitsemän nikamaa kuten ihmisellä tai hiirellä. (c) Kirahvin nikamat tosin ovat noin 40 sentin korkuiset. (d) Kirahvin sydämen on oltava erityisen vahva, (e) jotta se jaksaa pumpata verta aivoihin asti. (f) Kirahvin verisuonten seinämät ovat joustavia, (g) ja niissä on veren virtausta tasaavia läppä. (h) Ilman näitä erityisopeumia kirahvin pään verisuonet voisivat nopeissa ylös-alas -liikkeissä revetä. [RIVIVÄLI]
- Y (i) Kuvitelkaapa millaista on, (j) jos kirahvilla on flunssa. (k) On siinä yskimistä! (SS-KI)

Jaksojen X ja Y välillä tapahtuu siirtymä tieteellisestä diskurssista humoristiseen, lukijaan suuntautuvaan huomautukseen. Diskurssin vaihtumiseen viittaa ensinnäkin affektisten ainesten (direktiivi + liitepartikkeli *-pA*, eksklamatiivi ja sen typografinen vahvistus, huutomerkki) kasautuminen jakson loppuun. Eksklamatiivilauseen (k) demonstratiivinen *siinä* viittaa edeltävän lauseyhdistelmän (i–j) ilmaisemiin asiaintiloihin eli kirahvin flunssaan, mutta myös edelliseen tekstijaksoon, joka on välttämätön Y-jakson tulkinnassa: edellisessä jaksossa esillä ollut kirahvin kaulan pituus luo eksklamatiivilauseen humoristisen tulkinnan. Tässä kohtaa voisi kiinnittää myös huomiota tekstin asetteluun: Y-jakso on X:sta irrallaan, vaikka sisällöllisesti se lukeutuu samaan aihepiiriin. Jakson paikka tekee sen informaatioarvosta vähäisemmän ja ohjaa yhdessä selvän sanastoon, puhefunktioon ja rekisteriin liittyvän asennonvaihdoksen kanssa tulkitsemaan sitä ikään kuin sivuhuomautuksena.

Jakso Y voidaan tulkita kirjoittajan siirtymiseksi biologisesta diskurssista kohti arkimaailman kokemuksiin perustuvaa havainnollistamista. Tämä näkyy myös jaksojen käsittelemissä ilmiöissä: jaksossa X esiintyvät prosessit ja entiteetit ovat materiaalisia, mutta eivät suoraan silmin havaittavia tai helposti kuviteltavia (*siinä on seitsemän nikamaa - - nikamat tosin ovat 40 sentin korkuiset; sydämen on oltava erityisen vahva - - jaksaa pumpata verta aivoihin asti; verisuonten seinämät ovat joustavia, ja niissä on veren virtausta tasaavia läppiä; erityissopeumia; verisuonet voisivat - - revetä*). Sitä, mitä sydämen vahvuus tai verisuonten repeäminen konkreettisesti tarkoittaa, on ehkä vaikea hahmottaa. Sen sijaan jaksossa Y puhutaan tutuista arkimaailman ilmiöistä, flunssasta ja yskimisestä.

Edellä esittelemissäni katkelmissa kielelliset valinnat ovat siis seurausta siitä, kuka lukija on. Sisällölliset valinnat heijastavat sitä, mitä hänen oletetaan tietävän. Affektiset ainekset, kuten huudahdukset ja direktiivit näyttäytyvät asiaintiloihin suuntautuvina, mutta ne eivät juonnu itse tekstin asiaintiloista, vaan niiden olemassaolo tekstissä perustuu nimenomaan vuorovaikutukseen lukijan kanssa – niillä ohjailaan lukijan suhtautumista ja merkitään niitä kohtia tekstissä, joissa kirjoittaja astuu lapsilukijaa ”kohden”. Näillä keinoin tekstissä luodaan myös diskursiivista valtaa; niillä osoitetaan lukijan paikka, erotetaan toisistaan aikuisen diskurssi ja lapsen diskurssi, käsitteellinen, tiedollinen sekä kokemuksellinen ja emotiivinen lukeutapa, joista jälkimmäinen on lasta varten.

4.2.1.3 Ideologian alue

Ideologialla tarkoitetaan diskurssintutkimuksen näkökulmasta tekstin käsityksiä ja uskomuksia maailmasta. Diskurssit ovat osaltaan rakentamassa tekstin ideologista järjestelmää (Pietikäinen & Mäntynen 2009). Ideologiset merkitykset läpäisevät koko tekstin; ne syntyvät kielellisistä valinnoista, kuten muutkin merkitykset (Heikkinen 2012: 118).

Myös genret, sellaisina kuin diskurssianalyysi ne näkee, voidaan nähdä lähtökohtaisesti ideologisina. SF-teorian mukaan ideologiasta vapaata tekstiä ei ole olemassakaan. Vakaaksi katsotut genret ovat olennaisia yhteisöjen itseymmärrykselle, identiteeteille ja ideologioille. (Heikkinen 2012: 119.) Kalliokosken (1996: 14) mukaan aikaisemmat kokemuksemme, arvo- ja uskomusjärjestelmämme ja sitoutuminen sosiaaliseen yhteisöön ovat rajoittavia tekijöitä kielenkäytössä.

Kirjoittajat, kuten vaikkapa tämän tutkielman aineistosta vastaavat lapselle kirjoittavat tietokirjailijat, ilmentävät ideologiaa paitsi omien ideologisten valintojensa, myös genreen ja vastaanottajaan, kirjoittavaan ja lukevaan yhteisöön, tieteelliseen ja lastenkulttuurin diskursseihin ja moniin muihin enemmän tai vähemmän vakiintuneisiin merkityksiin nojautuvien valintojen kautta. Tässä mielessä ideologiat ei ole yksityisiä; ne ovat tapoja, joiden avulla yksilöt elävät roolinsa yhteiskunnallisessa kokonaisuudessa, jolloin tietyt merkitykset ja identiteetit voidaan nähdä tietyissä konteksteissa luonnollistuneina, itsestään selvinä näyttäytyvinä asiointiloina (Heikkinen 2012: 117). Niistä puhuminen tietyin kielellisin resurssein on tällöin odotuksenmukaista ja normeista poikkeaminen huomiotaherättävää.

Tekstin fokalisaation ideologinen alue käsittää tekstin välittämän arvomaailman ja normit. Kirjallisuudessa henkilöahmot, tarina-aineokset ja kerronta voivat kukin tahollaan välittää tekstin ideologiaa joko implisiittisesti tai eksplisiittisesti. Henkilön ideologia voi ilmetä hänen tavassaan jäsentää maailmaa tai toimia maailmassa. (Rimmon-Kenan 1983: 105–106.) Tietokirjagenren kohdalla ideologiaa ei ole mielekästä tarkastella henkilön tai kerronnan ominaisuutena – on tarkasteltava diskursseja, joiden kautta tekstin ideologiset äänet pääsevät kuuluville. Luonnollistuneita käsityksiä voi kuitenkin tarkastella ja purkaa jo pelkästään edellä analysoitujen diskurssien kautta.

Inhimillisen ja ei-inhimillisen kohtaamisesta syntyvät ristiriidat ovat lapselle kirjoittamisessa ideologisten valintojen ydintä. Tämän aineiston kohdalla kiinnostavaa on ihmisten kulttuuristen normien sekä luonnossa vallitsevan ekologisen järjestyksen risteäminen osana lapselle suunnattua tekstiä (ja genreä). Miten representoidaan sellaisia perheeseen, vanhemmuuteen,

yhteisöihin ja luonnonjärjestykseen liittyviä ilmiöitä, joiden pariin lapsella ei omassa arjessaan tai inhimilliseen kulttuuriin ja yhteiskuntaan liittyvässä sosiaalistumisen prosessissa ole ollut pääsyä? Miten lapselle kerrotaan esimerkiksi siitä, miten ihmiset tappavat eläimiä ja eläimet tappavat toisiaan tai kuolevat nälkään? Miten pitkällä tähtäimellä kehittyvät ympäristöuhat ilmenevät teksteissä? Miten kerrotaan asioista, jotka ovat ihmisen maailmassa erilaisia kuin eläinten (esimerkiksi kumppanin valinta, jälkikasvun hankkiminen, viestintä, eläimen elinkaa-ri)? Noudatetaanko lapselle tuttua, luonnollistunutta tapaa puhua isistä ja äideistä? Vältelläänkö tabuaiheita, kuten kuolemaa, koska niistä on ihmisen maailmassa vieraannuttu?

Osaan edellä esitetyistä kysymyksistä olen jo ottanut kantaa edellisisten lukujen diskursioiden rakentumista käsittelevässä analyysissä. Tässä yhteydessä haluan kuitenkin tähdentää, että suuri osa tekstin ideologisista piirteistä ja valinnoista on nimenomaan genren ja vastaanottajan motivoimia ja liittyy vahvasti diskursiivisten representaation kysymysten lisäksi tämän analyysiluvun näkökulmaan, kirjoittajan ja lukijan vuorovaikutukseen. Ideologia syntyy niistä rajoituksista ja valinnoista, joiden avulla kirjoittaja ottaa huomioon tekstinsä oletetun lukijan.

Kuten edellä on käynyt ilmi, ideologia on tekstin ominaisuutena holistinen ilmiö, joka kietoutuu muihin merkityksiä luoviin aineksiin representaatioista lukijaan suuntautuviin puheakteihin. Tämän aineiston valossa ideologian aluetta on siis mahdotonta käsitellä tässä tyhjentävästi. Esimerkkinä ideologian, sisäislukijan ja genren kohtaamisesta rajaan käsittelyni yhteen temaattiseen osa-alueeseen: tabuiksi teksteissä hahmottuviin kuolemisen ja tappamisen representaatioihin.

Esimerkissä 153 ideologia ilmenee fokalisaation muutoksena. Tekstissä kuvataan maailmassa vallitsevia asiainiloja (lauseet a–c), ja sen jälkeen näkökulma muuttuu ensin projektioksi (lause d) ja sen jälkeen lauseessa (e) esitettyyn väittämään, joka asettuu vastakkain edellä sanotun kanssa.

153. (a) Kirahvia metsästetään lihan, nahan ja hännän takia. (b) Hännistä tehdään karpäshuiskia ja (c) pitkistä vahvoista häntäkarvoista rannerenkaita. (d) Joissakin Afrikan maissa uskotaan kirahvin hännän tuovan erityistä onnea. (e) Eniten onnea häntä kuitenkin tuottaa ollessaan kiinni elävässä kirahvissa. (SS-KI)

Katkelman ideologinen tausta rakentuu ajatukselle siitä, että lastenkirjallisuuden genren puitteissa kuolema ja ihmisen harjoittama luonnon riisto eivät sovi lapsen maailmassa luonnollistuneisiin käsityksiin luonnosta ja eläimistä.

Koko katkelman merkityksien analysoimisessa lause (d) on avainasemassa; siinä kirjoittaja referoi uskomuksia, jotka ovat ainakin osaksi syynä kirahvien metsästykselle. Referaatin johtoilmaus *Joissakin Afrikan maissa uskotaan* ei ilmaise täsmällisesti, mistä maista on kysymys ja ketkä tarkalleen uskovat, mikä implikoi kirjoittajan vähättelevästä suhtautumisesta myös referaatin sisältöön – sitä ei esitetä informaatioarvoltaan tärkeänä. Lause (e) taas saa tulkinsa suhteessa edeltävään lauseeseen (d): niiden suhde on konsessiivinen, eli konnektiivi kuitenkin ilmaisee lauseen e pätevän edellä sanotusta huolimatta. Lause (e) ja etenkin ilmaus *elävä kirahvi* muodostavat eräänlaisen vastadiskurssin (Pietikäinen & Mäntynen 2009: 62) katkelman alun metsästysdiskurssille. Vastadiskurssin lähteenä on nimenomaan kirjoittajan ideologinen kannanotto. Lastenkulttuuriin luonnollistuneet normit täyttääkseen kirjoittaja pyrkii ideologiseen yhteensopivuuteen asettumalla itse katkelman hallitsevaksi ääneksi.

Eläimen kuolema tulee kirahviesimerkissä esille lauseiden implisiittisistä merkityksistä: verbistä *metsästää* sekä siitä, että kirahvin hännästä valmistetaan jotain. Kuolema on teksteissä usein läsnä ääneenlausumattomana, taustalla vaikuttavana prosessina:

154. Liito-oravaa on yhä vaikeampi löytää, sillä **niiden määrä on vähentynyt**. Ihminen on hakannut sen mielipaikkojen puut omaan käyttöönsä. Nykyisin liito-oravan on vaikea löytää tarpeeksi iso elinalue, josta se löytäisi pesäkoloja ja syötävää. – – Liito-orava on rauhoitettu eläin, ja sen reviiri eli elinalue pyritään säilyttämään **jotta liito-oravat eivät häviäisi kokonaan**. Papanoiden takia voidaan tehdä jopa mutka rakennettavaan moottoritiehen, jotta tie ei tuhoaisi liito-oravan kotimetsää.

Joskus liito-orava saattaa löytää pesäpaikkoja pihojen linnunpöntöistä tai talojen ullakoilta. Pihapiiri on sille kuitenkin metsää vaarallisempi elinympäristö. Kotipihoilla liikuskelevat kissat ja koirat **nappaavat sen poikasia suuhunsa**. – – Se synnyttää vain yhdestä kolmeen poikasta kerrallaan, ja siksi jokainen **saaliiksi joutunut poikanen** on suuri tappio. (MS-LO)

Liito-oravasta kertovassa tekstissä eläinten kuolemat representoituvat lievempien ilmausten implikaatioina – ne etäännytetään lukijasta. Käytössä olevat keinot ovat muun muassa kielipillinen metafora ilmauksessa *niiden määrä on vähentynyt* (ks. Karvonen 1999) sekä merkitykseltään abstraktit *hävitä kokonaan* ja *joutua saaliiksi*. Prosessista kuvataan vain toiminnan alkupiste (*kissat ja koirat nappaavat sen poikasia suuhunsa*) mutta ei sen päätepistettä – kissa tai koira myös syö liito-oravan poikasen. Merkityksiltään abstrakteja, muuttumista ja muuttamista ilmaisevia verbejä kuten *hävitä* ja *vähentyä* ja *vähentää* käytetään vastaavissa tilanteissa vastineena *tappaa-* tai *kuolla-* verbeille:

155. Yhdestä rottaparista kasvaisi vuodessa tuhatpäinen perhekunta, elleivät pedot, taudit ja onnettomuudet **vähentäisi** jälkeläisiä. (SLLK-PJ)
156. – – susia on vähän ja ne ovat vaarassa **hävitä** metsistämme kokonaan. (MS-SU)
157. – – ilveksien määrää luonnossa tarkkaillaan. Jos niiden **määrä laskee** paljon, niiden metsästys lopetetaan tai sitä vähennetään. (MS-I)

Esimerkissä 157 vaikutelmaa vahvistaa ensimmäisen lauseen kvanttori. Vastaavasti kuolema eksplikoidaan myös predikaatin valinnalla esimerkiksi seuraavissa katkelmissa:

158. Luonnossa siilillä on monia vaaroja. Suuri osa siilin poikasista **kuolee** talvihorroksen rasitukseen ja erilaisiin onnettomuuksiin. (MS-SI)
159. Koira paranee lääkkeillä, mutta ketun tauti usein **tappaa** (MS-KE)
160. Norsuja myös **tapetaan** ja häädetään pois alati laajenevan ihmisasutuksen tieltä. (SS-N)

Edellisissä esimerkeissä 158 ja 159 eläimen kuoleman aiheuttaa eloton tai abstrakti tarkoite, kuten *tauti*, *talvihorroksen rasitukset* tai *onnettomuudet*. Lauseessa 160 taas *tappaa*-verbi on passiivissa, ja sen ihmistarkoitteisuus käy ilmi kontekstista.

Kuolemisen välttely on seurausta ideologisista valinnoista, jotka ilmenevät tapoina representoida kuolemista tai tappamista kiertoilmauksin tai lieventävin abstraktioin. Samaa ideologiaa palvelevat puhe eläinten *ruokalistasta* (CK-S, MS-LO, MS-I) tai siitä, miten kettu *on saanut myyrän päivälliseksi* (MSkettu) ja *sisilisko joutunut rastaan suuhun* (CK-S).

4.2.2 Genrepotukset

Genrejen ja diskurssien sekoittuminen ei aina ole teksteissä selvärajaista. Diskurssit sekoittuvat aineistossani tietyissä tapauksissa selvästi erottuvina jaksoina. Tällaista intertekstuaalisuuden muotoa kutsutaan genren tai diskurssin upottamiseksi (Pietikäinen & Mäntynen 2009: 130, Bhatia 1997), ja se on luonteeltaan erilaista kuin kappaleen, virkkeen tai lauseen tasolla tapahtuva kielellisten aineiden sekoittuminen. Genrepotuksissa tekstin sisällä on sellaisenaan muita genrejä, joko autenttisia tai olemassaolevan genren imitaatioita.¹³ (Solin 2006: 92.)

¹³ Tässä kohtaa on tärkeää erottaa toisistaan käsitys selkeästi erottuvasta jaksosta aineistotekstissä (joka pitää paikkansa) ja selkeästi havaittavasta ja erottuvasta genrestä. Käytännössä käsitys ns. puhtaista genreistä on epä-

Aineistooni kuuluu neljä genreupotusta. Ne ovat rakenteellisesti erottuvia, monifunkti-
oisia jaksoja, jotka imitoivat toisia tekstilajeja: kertomusta, lentolehtistä tai tiedotetta ja kurs-
siohjelmaa. Tekstit eivät kuitenkaan sijoitu ihmisten maailmaan, vaan niiden kuvitteellisena
laatijana tai kertojana on eläin. Seuraavassa esimerkissä jäljitellään minäkertojan laatimaa
kertomusta, jossa kertojana toimii siili:

161. **Siili keittohommissa**

Eräänä syksyisenä päivänä lähestyin varovasti nuuhkien talon terassia. Olin huomannut, että ta-
lon emäntä toi sinne välillä ruokaa jäähtymään. Tänään minua onnisti. Terassilla oli kattila.
Harmi sentään, kattilassa oli kansi päällä. Ei muuta kuin toimeen. Puskin kantta päälläni, ja lo-
pulta kansi kolahti terassille. Ah, mikä mehevä uunipuuron tuoksu kattilasta tulvahtikaan! Pon-
nistin itseni ketterästi kattilan reunalle ja työnsin pääni puuroon. Maiskis ja moiskis, kylläpä
puuro maistui ihanalle! Melkein en huomannut, että emäntä oli tullut hakemaan puuroaan. Vik-
kelästi kuitenkin luikahdin maahan ja pakenin pää puuroon sotkeutuneena pusikkoon. Kuulin
takaani emännän naurun. Mikä harmi, etten ehtinyt syödä puuroa loppuun. (MS-SI)

Kertomusmuodon ja siilin äänen avulla irtaudutaan kirjoittajan institutionaalisesta roolista ja
siirrytään kertomisesta näyttämiseen, diegesiksestä mimesikseen (Rimmon-Kenan 1983: 135–
138). Funktionaalisesti kertomus voidaan nähdä ainakin havainnollistavana. Fiktio ja kauno-
kirjallisuuden keinoja hyödyntävällä tekstijaksolla on kuitenkin muitakin tehtäviä. Se luo luki-
jalle samastumisinnan käsiteltävään aiheeseen. Katkelmassa siilillä on kielennettyjä ajatuk-
sia, aikomuksia ja tunteita. Se kiinnittää kokemuksensa aikaan aloittamalla kertomuksen kult-
tuurisesti vakiintuneella, jopa tarinalle tyypillisellä ajanilmauksella *Eräänä syksyisenä päivä-
nä* ja pohjustaa tarinaansa menneeseen aikaan sijoittuvalla havainnolla: *Olin huomannut, että
talon emäntä toi sinne välillä ruokaa jäähtymään*. Katkelman lopussa osoitetaan siilin kyke-
nevän hahmottamaan vaihtoehtoisia, toteutumattomia tapahtumia ja kokemaan mielipahaa:
Mikä harmi, etten ehtinyt syödä puuroa loppuun! Eläimen toiminta on puettu fiktion keinoin
ihmiselle ymmärrettävään ja samastuttavaan muotoon. Katkelma etenee myös kertomuksen
tekstilajille tyypillisesti imperfektissä.

Genreupotukset lainaavat myös muualta kuin kaunokirjallisesta fiktiosta. Liito-oravaa kä-
sittelevässä tekstissä lainataan tiedotteen tai ilmoituksen genreä:

162. **Huomio!**

---

realistinen (Bhatia 1997: 191–192). En tässä pyrikään määrittelemään yksiselitteisesti genreupotusten taustalla
olevia genrejä, vaan analysoin ennen kaikkea niiden funktioita.

Lähiseudun liito-oravatoverit papanatalkoisiin!

Tämä on pikainen kutsu papanatalkoisiin. Lähimetsämme on uhattuna. Sinne ollaan rakentamassa isoa kauppakeskusta ja hurjasti parkkipaikkoja. Nyt tarvitaan joukkovoimaa ja runsaasti papanoita kuusten juurille. Liidelkää pian tännepäin ja papanoikaa ahkerasti. Me emme saa jäädä huomaamatta. Tarvitsemme oman metsämme. (MS-LO)

Siilin kertomuksen tapaan ilmoitus on fiktiivinen ja poikkeaa teoksen vallitsevasta tyylistä. Jo otsikossa puhutellaan lähiseudun liito-oravatovereita, tekstin fiktiivistä vastaanottajaa. Tekstin puhujaksi asettuu liito-orava itse – viittaus itseen ja lajitovereihin näkyy johdonmukaisena monikon kolmannen persoonan käyttönä: *lähimetsämme, me emme saa jäädä huomaamatta, tarvitsemme oman metsämme*. Tässä katkelmassa tulevat hyvin esille aineiston tekstien monet samanaikaiset funktiot; eksplisiittisesti teksti on suunnattu liito-oravalta toiselle, mutta sisäis-tekijänä on edelleen teoksen laatija ja sisäislukijana lapsi. Katkelma on paitsi viihdyttävä, myös eettisesti kantaaottava, ja samastumisen mahdollisuus herättää empatiaa eläintä kohtaan.

Huomionarvoista katkelmassa on eettisen funktion valossa ennen kaikkea ihmisen rooli. Ihminen näyttäytyy tekstissä nimenomaan aikaansaannostensa kautta, ja hänen tekemisistään puhutaan passiivissa, tarkentamatta, kenen toiminnasta on kysymys. Ihmisen rooli siis pelkistyy luonnon tuhoajaksi, ja eläimen ainoaksi puolustautumiskeinoksi kuvataan humoristisesti ulostaminen: *Nyt tarvitaan joukkovoimaa ja runsaasti **papanoita** kuusten juurille. Liidelkää pian tännepäin ja **papanoikaa** ahkerasti*.

Kettujen selviytymistaitoja havainnollistetaan kertomalla *kettujen saalistuskoulusta*. Tämän katkelman diskurssi lainautuu lukijalle luultavasti hyvinkin tutusta kouluympäristöstä – eläin siis sosiaalistuu lajinsa välttämättömiin selviytymiskeinoihin yhtä systemaattisesti kuin ihminen (muun muassa) sosiaalistuu koulussa yhteiskunnan toimintaan. Puhuja ja kuulija ovat edellisen esimerkin tapaan eläimiä, ja tällä kertaa opettajan ja oppilaan rooli asettuvat eläimyyden lisäksi näkyviksi kehyksiksi tekstin tulkinnalle.

163. Tervetuloa kettujen saalistuskouluun

Ohjelmassa on hiipimis-, väijytys-, kiipeämis- ja kalastuskoulutusta sekä äänenkäyttöharjoituksia.

Saaliin yllättäminen

Harjoitteleme hiipimään salaa saaliin lähelle ja hyppäämään sen niskaan korkealla loikalla. Lisäksi ohjelmassa on käyttäystä myyriä koloilla ja kuuloaistin harjaannuttamista. Opiskelemme oikeaoppisia päin ja korvien keikuttelutapoja.

Kuolleeksi tekeytyminen

Harjoittelusta on apua esimerkiksi varisten ja korppien saalituksessa. Lisäksi opettelemme ponnistamaan ketterästi pystyyn, kun lintu on tullut tarpeeksi lähelle.

Kiipeilytaidot

Näitä harjoitellaan kaatuneiden ja kallistuneiden puiden rungoilla. Taidosta on erityistä hyötyä oravien käyttäyksessä ja takaa-ajossa.

Kalastustaidot

Näitä kehitetään seisomalla hievahtamatta matalassa vedessä, kunnes kalat uiskentelevat lähetyville. Kalan iskutaitoja harjoitellaan jatkokurssilla.

Tukiopetus

Koiraat saavat lisäopetusta pariutumisaikana tarvittavissa kirkuissa ja käheissä haukahduksissa ja ulvonnassa, jotta naaraan valloitus sujuisi tehokkaammin.

Kurssin suorittaneilla on hyvät mahdollisuudet selvitä luonnossa jopa 14-vuotiaiksi. Ilmoittautumiset Korpikylän kettuvaarille. (MS-KE)

Saalituskoulusta puhuminen on ideologinen valinta. Kouluun liittyvät diskurssit ovat lukijalle tuttuja, mutta ne myös etäännyttävät ja inhimillistävät saalistamisen liittämällä sen koulun institutionaaliseen kontekstiin. Prosessia hallitsee teoreettinen viitekehys; saalistamista *harjoitellaan*, ja tekstissä sen ilmenemismuodot ovat usein abstrakteja: puhutaan *saaliin lähelle hiipestä, väijymisestä, kyttämisestä*. Genreupotus sallii prosessien esittämisen infiniittisinä, käsitteellisinä ja irrallaan ajallisista tai paikallisista viitepisteistä.

Samalla, kun tekstin eri äänet ja genreupotukset palvelevat tekstin toimintoja, ne välittävät jälleen myös käsityksiä siitä, mitä ne representoivat. Ekokriittisestä näkökulmasta kiinnostavaa on se, että genreupotuksiin on valittu eläinkertoja ja eläimen ääni, joka toteuttaa ihmisten maailman kulttuurikonventioita ja vakiintuneita tekstilajeja. Teksteissä puhuvat eläimet ovat eläinhahmossa, mutta eivät todella edusta eläimiä, vaan ihmisen mielikuvituksen tuottamaa representaatiota eläimen tietoisuudesta.

Eläimen näkökulmasta esitettyjen genreupotusten kohdalla tullaan ihmiskeskeisen ja eläinkeskeisen äänen ja esitystavan keskeiseen ongelmaan: kysymykseen siitä, kuka voi puhua eläimen suulla. Siinä missä kertojan äänellä tehty representaatio eläimestä on diegeettinen (kertova), eläin minäkertojana edustaa mimesistä eli näyttämistä (Rimmon-Kenan 1983: 135–138). Kuten Rimmon-Kenankin huomauttaa (mts. 137), on mimesiksen ongelmana se, että kieli ei ole luonteeltaan suoraan jäljittelevää. Mimesiksellä voidaan luoda vain illuusio näyttämisestä. Niinpä genreupotukset ovat väistämättä ihmisen luomia representaatioita, joita kah-

litsee niiden ilmenemismuoto, ihmisten välinen kirjoitettu kommunikaatio, jossa kirjoittaja hallitsee ja konsturoi eläimen ääntä. Eläimen representaation ongelma on edellä esitetyn valossa siis myös pragmaattinen. Se, mitä kirjoitamme eläimistä, on intertekstuaalista samalla tavoin kuin kieli ylipäänsä. Siitä emme pääse mihinkään, että eläimen tietoisuuden esittäminen ihmisen kirjoittamassa tekstissä on antroposentristä, diskursiivista vallankäyttöä.

Seuraavassa genreupotuksessa kertomusmuotoa ja diskurssien vaihtelua voidaan tarkastella ekokriittisestä näkökulmasta. Kertojana toimii susi, ja kertomuksen henkilöihmiin kuuluu siilitarinan tapaan myös ihminen. Tekstin temaattinen ydin on eläimen ja ihmisen kohtaaminen.

164. Susi ja rohkea täti-ihminen

Harvoin, mutta joskus kuitenkin, ihmisiä liikkuu samoilla kulmilla kanssani. Olin aikaisena kevätaamuna rantaniityllä myyräjahdissa, kun haistoin oudon hajun. Ison katajan suojassa kääntelin päätäni nopeasti, jotta tietäisin, mistä suunnasta haju tulee. Silloin huomasin polun mutkan takaa lähestyvän ihmisnaaraan. Se oli kai menossa rantaan lintuja tiiraamaan, ja sillä roikkui omituinen hökötyks kaulassaan.

Ihminen huomasi minut ja jähmettyi paikalleen. Kuulin melkein sen sydämen kiivaan pampailun. Katsoin ihmistä suoraan silmiin ja se tuijotti hievahtamatta takaisin. Se olikin rohkea täti-ihminen. Näin sen nostavan hitaasti mustan hökötyksen silmilleen. Häivyin puskiensa taakse suojaan, sillä en erityisemmin välitä, että minua tarkkaillaan. Haluan kulkea rauhassa omia teitäni.

(MS-SU)

Kertomus toimii alluusiona leipätekstiin, jossa viitataan ihmisten susia kohtaan tuntemaan pelkoon: *Moni pelkää sutta, vaikka ei ole sitä koskaan kohdannut luonnossa. Hyvinvoiva ja terve susi ei ole ihmiselle vaarallinen. Se karttaa ihmisen seuraa ja asustaa mieluiten kaukana ihmisasuksesta* (MSsus). Fiktiivisen kertomuksen funktiona on esittää leipätekstin kuvaamat asiointilat eläimen näkökulmasta, ja siinä voidaan kuulla myös diskursiivisia jälkiä siitä, miten ihminen tyypillisesti puhuu eläimestä. Tekstin voidaan myös katsoa purkavan suden kulttuurista leimaa tietoisesti pahansuopana olentona – suden ja ihmisen välillä ei tarinassa ole vihamielisyyttä. Tarinan tasolla ihmisen ja eläimen valta-asetelma on järjestynyt uudelleen: eläin on havaitsija ja tarkkailija. Tekstin diskursiiviset ainekset ovat kuitenkin ekokriittisestä näkökulmasta myös problemaattisia: Miksi susi puhuu ihmisen kieltä ja muodostaa ihmiselle tyypillisen introspektiivisen kertomuksen, mutta ei tunne sanaa *kamera*? Miksi susi

viittaa biologiseen diskurssiin nimittämällä tulijaa *ihmisnaaraaksi* ihmistarkoitteisen *naisen* sijaan – ja kuitenkin myöhemmin tekstissä viittaa ihmiseen sanalla *täti-ihminen*?

Kerronta perustuu antropomorfistiselle representaatiolle: suteen projisoituu ihmisen ominaisuuksia, kuten kielellinen itseilmaisu, tunteet ja aiomukset sekä introspektio, joka ilmenee metakognitiivista toimintaa kuvaavista ilmauksista: *jotta tietäisin, huomasin, en erityisemmin välitä*. Suden suhtautuminen ihmiseen esitetään myös inhimillistään: tuntuu ymmärtävän ihmisen aiomukset, eli sillä oletetaan olevan tietoa sellaisesta ihmiselle tyypillisestä toiminnasta kuin lintubongauksesta. Suden toteamus *Se olikin rohkea täti-ihminen* osoittaa, että susi osasi olettaa ihmisen pelkäävän sitä. Kameran nimittäminen *omituiseksi hökötykseksi* ja lause *Se oli kai menossa rantaan lintuja tiiraamaan* luovat pejoratiivisen tai vähintäänkin välinpitämättömän ja etäisen suhteen ihmisen toimintaan. Merkillepantavaa on kuitenkin se, miten leipäteksteissä korostuvat diskurssit, joissa ihmiset jahtaavat ja tappavat susia, on tässä kertomuksessa häivytetty. Susi ei pelkää ihmistä, vaan haluaa vain olla rauhassa: *En erityisemmin välitä, että minua tarkkaillaan. Haluan kulkea rauhassa omia teitäni*.

Eläimen ääni erottuu genreupotuksissa tietynlaisena leikkisänä tai lapsenomaisena rekisterinä, jota rakentavat muun muassa leksikaaliset valinnat, kuten *vikkelä* ja *luikahtaa* (MS-SI), *omituisen hökötyksen* (MS-SU), *papanatalkoot* (MS-LO) sekä affektiset ainekset, kuten interjektiot *Ah* ja *maiskis ja moiskis* (MS-SI) ja eksklamatiivit (*Mikä harmi, etten ehtinyt syödä puuroa loppuun!*, MS-SI).

Susikertomus ja muut eläimen ääntä hyödyntävät genreupotukset perustuvat funktionaalisesti havainnollistamiseen ja viihdyttämiseen; ideologisesti ne edustavat antroposentrismistä ja antropomorfista representaatiota, jossa eläimen kuvaus palvelee ensisijaisesti ihmisen odotuksia, mielikuvia ja tarpeita. Eläimen äänen ja ihmisen diskurssien sekoittaminen toistaa kulttuurisesti vakiintuneita kuvia puhuvista, sadunomaisista eläimistä, siistitystä, inhimillisestä ja johdonmukaisesta luonnosta, jossa eläimyys pelkistyy naiiviin ja sattumanvaraisesti rakentuneeseen kielelliseen rekisteriin. Samastumalla eläimeen kuvataan inhimillisen ja ei-inhimillisen epäjatkuvuuskohtia huumorin tai viihdykkeen vuoksi.

Ekokritiikin näkökulmasta tällä tavoin käytetty antropomorfismi tekstuaalisena tehokeinona ei vaikuta pyrkivän tietotekstillemme ominaiseen, todellisuutta kuvaavaan representaatioon. Eläimen äänen ei ole tarkoituskaan olla autenttinen, vaan se on vain yksi lukijan puhuttelun strategioista samalla tavoin kuin Disneyn eläimyydestä etäntyneet hahmot ja eläintarhojen

humoristista suhtautumista herättävät apinat (de Waal 2001: 71–72). Eläin palvelee tekstin tavoitteita – herättää tunteita ja huvittaa – sen sijaan että teksti toimisi välineenä eläimen representaatiolle.

6 Yhteenveto

Olen tässä pro gradu -tutkielmassa tarkastellut funktionaalista ja kriittisestä näkökulmasta lasten tietokirjojen eläinrepresentaatioita. Keskeisenä lähtökohtana tutkielmassani on ollut lasten tietokirjan kirjoittajan ja lukijan epäsymmetrinen valta-asetelma.

Aineistoni analyysin pohjalta syntyi muutamia keskeisiä havaintoja. Eläimistä puhuttaessa syntyy sekä inhimillisestä etäännyneitä että inhimilliseen nojautuvia representaatioita. Representaatioita luodaan muun muassa eläinten nimeämisen, luokittelun ja luonnehdinnan sekä toiminnan ja prosessien kuvauksen kautta. Nimeämisessä ja luokittelussa sekoittuvat erilaiset diskurssit. Tietokirjagenreen ja biologiseen diskurssiin viitataan lajinimityksin ja hyponymialla sekä biologisin käsittein. Lukijan maailmaan tieto kytketään arkikokemukseen viittaavin ja kulttuurisesti tunnistettavin nimityksin sekä huumoria, metaforisuutta tai intertekstuaalisuutta hyödyntäen. Nimeämisen ja luokittelun tärkeänä taustatekijänä toimii geneerisyys, joka vaikuttaa olennaisesti tekstin diskurssien rakentumiseen: geneerinen tulkinta kehystää aineistossani tunnusmerkkistä kielenkäyttöä, kuten deskriptiivisiä tai hellitteleviä sanoja.

Eläimiä tyypillisyyden kontekstissa kuvaava yleistävä diskurssi ja kirjoittajan suhtautumista ilmaiseva diskurssi kietoutuvat yhteen myös eläinten toimintaa kuvaavissa prosessiteyppisissä: teksteissä kulkevat rinnakkain biologian diskurssissa neutraalit verbit ja eläinten toimintaa subjektiivisesta näkökulmasta kuvaavat deskriptiiviset tai muilla tavoin suhtautumista ilmaisevat verbit. Mentaalisen tai mentaalisesti orientoituneen tulkinnan esittäminen nostaa erityisesti tarkasteluun ekokritiikin keskeiset kysymykset eläimyyden perusolemuksesta ja sen kuvaamisesta: aineistossani kuvatut kognitiiviset ja emotiiviset ilmiöt peilautuvat ei-inhimillisestä kokijasta riippumatta inhimillisiin konteksteihin.

Eläinrepresentaatiot kytkeytyvät voimakkaasti kulttuuriseen, sosiaaliseen ja historialliseen kontekstiin ja käsityksiin sekä eläimistä että eläimyydestä. Aineiston diskursiivisiin resursseihin kuuluvat kansanperinteen ja historian eläinnimitykset. Havaintoni tietynlaisten diskurssien odotuksenmukaisuudesta käyvät yksiin ekokriittisen teorian trooppien kanssa: laajentuneet metaforiset tavat käsittää ja kuvata luontoa – kuten pastoraali, villi luonto ja eläimet – ovat aineistossani läsnä erilaisina muunnelmina. Teksteissä vaikuttavat eläimiä koskevat vaikiintuneet käsitykset ja puhetaan, jotka ulottuvat osin koko luonnon representaation tasolle. Diskursseissa keskeisessä asemassa ovat asenteet, tunteet ja vaikutelmat. Teksteissä tiettyjen piirteiden etualaistamista säätelee siis usein se, millainen suhde kyseisellä eläimellä on ihmiseen ja inhimilliseen kulttuuriin ja millaisia emotionaalisia reaktioita eläin herättää.

Petoeläimet aktivoivat useimmiten villin luonnon troopin piirteitä: niistä on odotuksenmukaista nostaa esille uhkaavia ja toisaalta kiehtovia piirteitä. Pienemmistä nisäkkäistä taas kerrotaan tyypillisesti hellittelevään, pejoratiiviseen ja ristiriidattomaan sävyyn. Leppoisuuden ja humoristisuuden sävyt voidaan tulkita pastoraalin troopin toteutumiksi. Tuholaiset ja haittaeläimet putoavat eläintroopin kotieläin-villieläin -dikotomian ulkopuolelle ja aktivoivat negatiivisuuden diskurssin. Haittaeläindiskurssissa korostuu antroposentrinen näkökulma fyysiseen tilaan, joka on varattu lemmikeille ja kotieläimille – hiiret, rotat ja muurahaiset edustavat hallitsematonta, omavaltaista ja ei-toivottua luonnon ilmenemistä inhimillisessä kontekstissa. Niiden toimintaa kuvataan kielteisesti latautuneilla verbeillä, ja niiden aiheuttamat ongelmat ovat tekstissä voimakkaasti etualaisia. Uhanalaiset tai vaarantuneet eläimet näyttäytyvät passiivisina kärsijöinä, kun taas ihmisen rooli sekä ongelmien aiheuttajana että ratkaisijana korostuu. Uhanalaisuuden voidaan nähdä vertautuvan inhimillisiin ongelmiin, kuten kodittomuuteen ja köyhyyteen.

Aineistossani merkittävä diskursiivinen piirre on ihmisyyden ja eläimyyden välisen rajavedon problematiikka, jota eläintrooppi myös edustaa. Eläimyyden representaation tavoista vallitsevin ja näkyvin on antropomorfismi eli eläinten ihmisenkaltaistaminen. Antropomorfismi voi ilmetä monella tekstin tasolla ääninä, jotka viittaavat inhimilliseen kulttuuriin, ihmisen maailman käsitejärjestelmiin tai inhimillisiin arvoihin tai normeihin. Se toimii retorisenä keinona edellä kuvailemissani troopeissa tai diskursseissa, ja selkeimmin se ilmenee aineistoni eläinperheiden kuvauksissa, joissa perheeseen liittyviä hierarkioita, rooleja ja käytösnormeja samastetaan inhimillisen maailman järjestykseen. Tämä tapahtuu teksteissä sekä käsitteiden

tasolla, jolloin lukijan maailmasta tuttu diskurssi aktivoituu ja toimii tietoa jäsentävänä ja havainnollistavana elementtinä, että suhtautumisen tasolla, jolloin kirjoittaja ottaa normatiivisesti kantaa esittämiinsä asiointiloihin.

Antropomorfismi ja muut antroposentriset eli ihmiskeskeiset lähestymistavat vaikuttavat olevan konventionaalistuneita, mutta kaikkea muuta kuin ongelmattomia tapoja representoida eläimiä ja eläimyyttä. Osittain kysymys on tiettyjen ilmauksien ja diskurssien luonnollistumisesta ja kulttuurisesta vakiintuneisuudesta, osittain kirjavat diskurssit taas selittyvät genren funktioiden moninaisuudella ja lukijan ymmärrystä helpottavilla operaatioilla. Ei ole myöskään ongelmatonta erottaa toisistaan kielellisiin valintoihin vaikuttavia kontekstuaalisia tekijöitä, sillä lukijan ja kirjoittajan välinen suhde kietoutuu välillä erottamattomasti yhteen eläinaiheen aktivoimien kielen piirteiden kanssa.

Sekä aineistoni diskursiivisessa että vuorovaikutuksellisessa analyysissä varsin keskeiseen asemaan nousee suhtautumisen ja etenkin emootioiden ilmaiseminen. Se käy ilmi ennen muuta kirjavana affektisina piirteinä, joilla toteutetaan erilaisia tehtäviä läpi aineiston: representaatioissa deskriptiiviset leksikaaliset ainekset ovat mukana tekstin maailman konstruoinnissa, ja vuorovaikutuksellisella tasolla affektiset konstruktiot, partikkelit ja adverbit luovat tulkintaa ohjaavia kontekstivihjeitä sekä subjektiivista ilmaisua.

Kirjoittajan vuorovaikutuksellinen valta rakentuu aineistossani myös representaatioiden näkökulmien säätelyn kautta. Tässä fokuksessa ovat fokalisaation muutokset, joilla näkökulmaa ja suhtautumista sekä sanottuun että lukijaan voidaan ilmaista. Geneerisen ja aikapaikkaisen kuvauksen vaihtelulla kirjoittaja kontrolloi tekstin havaintopisteitä. Suhtautumista välittävät asennonvaihdot ohjaavat lukijaa samanmielisyyteen. Tekstin ideologisista äänistä fokalisatio palvelee esimerkiksi tabunäkökulmien välttelemistä. Aineistoni tekstit ovat funktionaalisesti vaihtelevia, minkä vuoksi moniäänisyys on vahvasti punoutunut tekstien käsitejärjestelmiin ja diskursseihin. Eri äänet limittyvät useimmiten niin tiiviisti, että tarkkarajaisia intertekstuaalisia jaksoja ei ole erotettavissa. Tunnistettavan, muista erottuvan äänen konstruointi on kuitenkin aineistossani tietoinen havainnollistamisen ratkaisu ns. genreupotuksissa. Genreupotukset ovat aineistossani moniäänisyyden erikoistapaus: eläinkertojan käyttäminen osoittaa, että lukijalla on valta rakentaa merkityksiä liikkumalla vapaasti tekstilajien välillä ja rakentamalla fiktiivisiä maailmoja. Näissä teksteissä ja maailmoissa antropomorfismi sijoittuu tarinaan tai muuhun fiktiiviseen tekstilajiin, mutta sen tavoitteet ovat tietokirjalliset. Samalla

kirjoittaja tulee tuottaneeksi eläimyyden diskurssiin tukeutuvan ideologisen kehyksen, jossa antropomorfinen, ei autenttinen, ääni hallitsee sekä representaatiota että kutsuu esille tietynlaisen sisäislukijan.

Lasten tietokirjallisuuden genren pohjalta hahmottuu mielenkiintoinen vuorovaikutuksellinen asetelma, jossa kirjoittaja hallitsee tekstin välittämää tietoa sosiaalisesti ja kielellisesti, ja lapsilukija sijoittuu hierarkkisesti sekä aikuiskirjoittajan auktoriteetin vaikutuspiiriin 'toiseksi' että inhimillisyyden diskurssin piiriin, jolle eläin taas on 'toinen'. Eläin on puolestaan representaation kohteena väline tiedonvälityksen rinnalla toteutuville lasten tietokirjan muille funktioille: se tarjoaa heijastuspinnan myös muun maailman tarkasteluun ja sen herättämien tunteiden, ajatusten ja tietojen erittelyyn.

7 Lopuksi

[– –] Emon maidolla pennut kasvavat nopeasti, mutta ovat eläintenhoitajan mukaan koko kevään ajan vielä hyvin nallemaisia, hauskoja seurattavia.

”Pennuille ensimmäinen ulkoilu on varmasti jännittävää. Kivaa on se, että meillä on täällä nyt koko karhuperhe yhdessä; äiti, isä, isovelji ja pennut – se varmasti rohkaisee pieniäkin peuhamaan lumeen”, Tiina Sarkkinen arvelee. [– –] (HS Lasten uutiset 18.3.2016)

Tätä tutkielmaa tehdessäni olen aineistoni perinpohjaisen läpikäymisen lisäksi herkistynyt eläinrepresentaatioille kaikkialla ympärilläni – mainoksissa, televisiossa, kirjallisuudessa, kuvataiteessa... Samoin lapsille suunnatut eläinaiheiset tietotekstit kiinnittävät yhä useammin huomioni. Helsingin Sanomat perusti hiljattain uuden uutisosion nimeltä Lasten uutiset, joissa ajankohtaisia asioita kirjoitetaan lapsille ymmärrettäviksi. Edeltävässä Lasten uutisten katkelmassa sekoittuvat keskenään toimittajan sekä referoitavan ja siteerattavan eläintenhoitajan äänet. Maailmaa konstruoidaan tutuin käsittein: *äiti, isä, isovelji, (nallemaiset) pennut. Koko karhuperhe yhdessä* nousee katkelmassa keskiöön, sillä äänessä oleva eläintenhoitaja ottaa sen puolesta kantaa (*Kivaa on se, että – –*). Tutkielmassani esille nousseiden havaintojen lisäksi Lasten uutisten katkelma on hyvä osoitus siitä, että lapsille kirjoitetut tekstit edustavat genrensä lisäksi vahvasti tunnistettavaa diskurssia, jossa riittäisi tutkittavaa perinteisemmän kaunokirjallisen näkökulman lisäksi myös tietoteksteissä ja tietokirjoissa.

Lasten uutisten kaltaiset mediailmiöt kertovat kenties osaltaan lapsilukijan nousemisesta mielenkiinnon kohteeksi myös jokapäiväisessä sähköisessä viestinnässä, ja ne mahdollistavat lasten tekemien ja lapsille suunnattujen tekstien tarkastelun myös yhteiskunnallisesti vaikuttavina tekoina. Lapsille suunnattujen tekstien monipuolistuminen voisikin olla tekstintutkimukselle mahdollisuus syventyä tapoihin, joilla tietoa lastenkulttuurissa ja erilaisissa lastenkirjoissa esitetään.

Voidaan myös kysyä, onko lainkaan olemassa tunnusmerkitöntä lukijaa, jonka rinnalla lapsi olisi vain yksi tunnusmerkkisistä vastaanottajista. Tietokirjan lapsilukijan konstruktion voisi jatkotutkimuksissa syventyä tarkastelemalla lasten tietokirjoja jonkinlaisen vertailuaineiston avulla. Eri kohderyhmille suunnattuja tietokirjoja tutkimalla voisi myös päästä perille niissä esiintyvien eläinrepresentaatioiden ja -diskurssien variaatioista – jatkossa jää siis pohdittavaksi myös, mitä annettavaa ekokriittisellä näkökulmalla voisi olla tietokirjatekstien tutkimukselle ylipäätään.

Tämä tutkielma on ollut monien kiinnostavien palasten mosaiikki. Eri tieteenalojen puoleen kurkottavat lähtökohdat, useammat tarkastelunäkökulmat sekä aineistossa kerrostuvat diskursiiviset ja vuorovaikutukselliset ainekset tekevät lasten tietokirjasta tutkimuskohteena sekä haastavan että innostavan.

Lähteet

Aineistolähteet:

KALLIOLA, IRIS 2001: *Citykettu ja muita taajaman eläimiä*. Helsinki: WSOY.

CK-MÄ = Mäyrä
 CK-MU = Muurahaiset
 CK-S = Sisilisko
 CK-H = Kotihiiri ja metsähiiri

LAINEN, LASSE J. 2010: *Suomen lasten luontokirja*. Helsinki: Otava.

SLLK-KE = Repolainen
 SLLK-H = Pitkäkoipinen jätti
 SLLK-SN = Hellyttävä jäännö jääkaudelta
 SLLK-I = Aistit tarkkana
 SLLK-PJ = Hääräävät haisulit
 SLLK-SU = Hukka perii
 SLLK-KA = Euroopan suurin petoeläin
 SLLK-J = Metsäjänis

LINTUNEN, MARTTI 2010: *Savannin sankarit*. Helsinki: Gummerus.

SS-KI = Putoaa korkealta
 SS-V = Valaan sukua
 SS-L = Seuraa häntää
 SS-D = Diggaatko dikidikiä?
 SS-SE = Seepralauma on näköharha
 SS-N = Norsu

RYHÄNEN, EEVA-LIISA 2012: *Me selkärangaiset*. Helsinki: Lasten keskus.

MS-KE = Kettu
 MS-KA = Karhu
 MS-SU = Susi
 MS-LO = Liito-orava
 MS-I = Ilves
 MS-SI = Siili

Kirjallisuuslähteet:

- ANDREW, SARAH 2007: Personifikaatio luonnonkuvauksen keinona: sanan ja kuvan vuorovai-
kus Yrjö Kokon Pessissä ja Illusiassa. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen
kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- BAHTIN, M.M. 1981: Discourse in the novel. – Michael Holquist (toim.): *The dialogic ima-
gination: four essays by M.M. Bakhtin* s. 259–422. Austin: University of Texas Press.
- BHATIA, VIJAY K. 1983: Simplification v. Easification – The Case of Legal Texts. *Applied
linguistics* 4 (1) s. 42–54.
- 1997: Genre-mixing in academic introductions. *English for specific purposes* 16 s.
181–185.
- CHATMAN, SEYMOUR 1978: *Story and discourse. Narrative structure in fiction and film*. Lon-
don: Cornell University Press.
- DAHLBACKA, EMMA 2010: The Horse, the Howl and the Hachet. Nature representations in
Ronia, the Robber's daughter and Hatchet. Pro gradu -tutkielma. Vaasan yliopiston eng-
lannin kielen yksikkö.
- DIJK, TEUN A. VAN 1993: Principle of critical discourse analysis. *Discourse society* 4(2) s.
249–283.
- DOBRI, SIDNEY I. – KENNETH B. KIDD (toim.) 2004: *Wild things: children's culture and ecoc-
riticism*. Detroit: Wayne State University Press.
- EEROLA, MARIKA 2008: Kohteena kuvakirja: eläinhahmojen ja nykykulttuurin visuaalinen
kuvaaminen vuoden 2006 suomalaisissa eläinkuvakirjoissa. Opinnäytetyö. Lapin yliopiston
taiteiden tiedekunta.
- EGGINS, SUZANNE 2004: *An introduction to systemic functional linguistics*. London: Con-
tinuum.
- FAIRCLOUGH, NORMAN 1992: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity.
- FRANKLIN, ADRIAN 1999: *Animals and modern cultures. A sociology of human-animal rela-
tions in modernity*. London: Sage.
- GARRARD, GREG 2004: *Ecocriticism. The new critical idiom*. New York: Routledge.
- GIFFORD, TERRY 2012: *Pastoral, anti-pastoral and post-pastoral as reading strategies*.
<http://www.terrygifford.co.uk/Pastoral%20reading.pdf> (20.4.2016)
- GLOTFELTY, CHERYLL 1996: Introduction. Literary Studies in an Age of Environmental Crisis.
–Glotfelty & Fromm (toim.): *The ecocriticism reader. Landmarks in literary ecology*. Ath-
ens: The University of Georgia Press.
- HAILA, YRJÖ 2001: *Ympäristöherätys*. – Yrjö Haila & Pekka Jokinen (toim.):
Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka. Tampere: Vastapaino.
- HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos.
Helsinki: Otava.

- HALLIDAY, M.A.K. 1978: *Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning*. Arnold.
- 1994: *An introduction to functional grammar*. 2. p. Arnold.
- 2003: *On language and linguistics. Collected works of M.A.K. Halliday*. Toim. J. Webster. Continuum.
- HEIKKINEN, VESA – VOUTILAINEN, EERO – LAUERMA, PETRI – TIILILÄ, ULLA – LOUNELA, MIKKO (toim.) 2012: *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja*. Helsinki: Gaudeamus.
- HEIKKINEN, VESA – LAUERMA, PETRI – TIILILÄ, ULLA 2012: Intertekstuaalisuus. –Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma & Ulla Tiililä (toim.): *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 100–111. Helsinki: Gaudeamus.
- HEIKKINEN, VESA 2012: Ideologia. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.): *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 112–119. Helsinki: Gaudeamus.
- HOSIAISLUOMA, YRJÖ 2003: *Kirjallisuuden sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- HS = *Helsingin Sanomat* 10.10.2015: Tutkimus: Kalat tuntevat kipua.
<http://www.hs.fi/kotimaa/a1444367180192> (26.4.2016)
- 18.3.2016: Karhunpentujen ensimmäistä ulkoilua odotetaan Ähtärissä. Lasten uutiset.
<http://www.hs.fi/lastenuutiset/a1458270546876> (25.4.2016)
- HYMES, DELL 1996: *Ethnography, linguistics, narrative inequality. Towards understanding of voice*. London: Taylor & Francis.
- HÄKKINEN, KAISA 2002: Eläin suomen kielessä. – Henni Ilomäki & Outi Lauhakangas (toim.): *Eläin ihmisen mielenmaisemassa* s. 26–62. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ILOMÄKI, HENNI – LAUHAKANGAS, OUTI (toim.) 2002: *Eläin ihmisen mielenmaisemassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- IMMONEN, ANTTI 2001: Eläinsuojelusta ekoaktivismiin. – Tuula Korolainen (toim.): *Kirjaseikkailu. Lasten- ja nuortenkirjallisuuden opas* s. 313–317. Helsinki: Tammi.
- ISER, WOLFGANG 1974: *The implied reader: patterns of communication in prose fiction from Bunyan to Beckett*. Johns Hopkins University Press/The University of Michigan.
- ISK = HAKULINEN, AULI – MARIA VILKUNA – RIITTA KORHONEN – VESA KOIVISTO – TARJA RIITTA HEINONEN – IRJA ALHO 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KAARLENKASKI, TAIJA – UNG-LAKI, SARI 2013: Ikkunoita ihmistieteelliseen eläintutkimukseen. *Elore* 1/2013. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.
http://www.elore.fi/arkisto/1_13/kaarlenkaski_ung-lanki.pdf (23.2.2016)
- KAINULAINEN, PAULIINA 2009: Johdanto. Ihmistieteiden anti eläintutkimukselle. – Pauliina Kainulainen & Yrjö Sepänmaa (toim.): *Ihmisten eläinkirja. Muuttuva eläinkulttuuri*. Helsinki: Helsinki University Press.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1995: Koodinvaihto ja keskustelun moniäänisyys. – *Virittäjä* 95 s. 2–24.

- (toim.) 1996: *Teksti ja ideologia. Kirjoituksia kielestä ja vallasta julkisessa kielenkäytössä. Kieli 9*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- KALLIOKOSKI, JYRKI – MARKKU HAAKANA (toim.) 2005: *Referointi ja moniäänisyys*. Tietoliipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KANTOKORPI, MERVI – PIRJO LYYTIKÄINEN – AULI VIIKARI 1999: *Runousopin perusteet*. Turku: Palmenia.
- KARVONEN, PIRJO 1999: Kieliopillinen metafora ja sen vaikutus tekstissä. – Tapani Lehtinen – Susanna Shore (toim.): *Kieli 6. Kieli, valta ja eriarvoisuus*. Helsinki: Yliopistopaino.
- KELOMÄKI, TAPANI 1997: *Ekvatiivilause*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KIRJAVAINEN, HANNA 2009: Matka muumiperheen mielenmaisemiin. Ekokriittinen ja ekopsykologinen näkökulma Tove Janssonin teokseen Pappan och havet. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston taideaineiden laitos.
- KLEMETTINEN, PASI 2002: Kurkistuksia karhun kulttuurihistoriaan. – Henni Ilomäki & Outi Lauhakangas (toim.): *Eläin ihmisen mielenmaisemassa* s. 134–173. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. <http://www.kielitoimistonsanakirja.fi>
- KUUMERI, VIRPI 2009: Beatrix Potter: allegoriaa ja satiiria eläinsaduissa. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos. <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/23325>
- LAAKSO, MARIA – TONI LAHTINEN – PÄIVI HEIKKILÄ-HALTTUNEN 2011 (toim.): *Tapion tarhoista turkistarhoille. Luonto suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa*. Tietoliipas 235. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAGERSPETZ, KARL 2002: Eläinten tietoisuus – uutta ja vanhaa. – Henni Ilomäki & Outi Lauhakangas (toim.): *Eläin ihmisen mielenmaisemassa* s. 193–214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAHTINEN, TONI – MARKKU LEHTIMÄKI 2008 (toim.): *Äänekäs kevät. Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2008: Johdatus ekokriittiseen kirjallisuudentutkimukseen. – Toni Lahtinen & Markku Lehtimäki (toim.): *Äänekäs kevät. Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus* s. 7–28. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2009 (toim.): *Takaisin luontoon. Ekokriittisiä esseitä kirjallisuudesta*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- LARJAVAARA, MATTI 2007: *Pragmasemantiikka*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lastenkirjainstituutin Onnet-tutkimustietokanta: <http://www.lastenkirjainstituutti.fi/lisatietoa-onnetista/> (28.2.2016)
- LEAHY, MICHAEL 1994: *Against liberation: Putting animals in perspective*. London: Routledge.
- LEHTOSALO, HEINI 2005: Koiramaiset klassikot: antropomorfismi ja hypertekstuaalisuus Mauri Kunnaksen Koirien Kalevalan kuvituksissa. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston taiteiden tutkimuksen laitos.

- LEINONEN, MATTI 1993: Kotipihasta maailman ääriin. Lasten luontokirjojen tieto usein sirpaleista. *Onnimanni* 2 s. 6–11.
- 2001: Onko pisara pyöreä. Luontotietoa ja luonnontieteitä. – Tuula Korolainen (toim.): *Kirjaseikkailu. Lasten- ja nuortenkirjallisuuden opas* s. 193–204. Helsinki: Tammi.
- LEMPINEN, HANNA 2010: Eläin tekee tulta. *Kaltio. Pohjoinen kulttuurilehti* 3. <http://www.kaltio.fi/lehtiarkisto/kaltio-3-2010/lempinen310> (23.2.2010)
- LUMMAA, KAROLIINA 2008: *Risto Rasan surulliset linnut. Ekokriittisen tulkinnan mahdollisuuksia.* – Toni Lahtinen & Markki Lehtimäki (toim.): *Äänekäs kevät. Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus* s. 50–72. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LÖYTÖNEN, MARKKU 2013: Tietokirjan kirjoittaminen. – Johanna Vaattovaara & Urpu Strellman (toim.): *Tieteen yleistajuistaminen* s. 153–167. Helsinki: Gaudeamus.
- MASSA, ILMO (toim.) 2009: *Vihreä teoria. Ympäristö yhteiskuntateorioissa.* Helsinki: Gaudeamus.
- MAKKONEN-CRAIG, HENNA 2006: *Affekti ja lauserakenne. Kaunokirjallisten tekstien syntaktisia rakenteita.* – Salla Kurhila & Anne Mäntynen (toim.): *Tunnetta mukana. Kirjoituksia Jyrki Kalliokosken 50-vuotispäivän kunniaksi. Kieli 17.* Helsinki: Helsingin yliopisto.
- MIKONE, EVE 2002: *Deskriptiiviset sanat. Määritelmät, muoto ja merkitys.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MILSTEIN, TEMA 2011: Nature identification: The power of pointing and naming. *Environmental communication: A journal of nature and culture.* 5: 1, 3–24.
- MÄNTYNEN, ANNE – SUSANNA SHORE – ANNA SOLIN 2006: *Genre – tekstilaji.* Tietolipas 213. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NAGAI, RYOKO 2009: Eläinten roolit suomalaisissa ja japanilaisissa saduissa. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.
- NYBERG, JOHANNA 2006: Lasten- ja nuortenkirjallisuuden koiratarinat – Koiran representaatio sarjoissa Koirahullun päiväkirja, Vilman koiraklubi ja Jenny & Jess. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- OKSANEN, MARKKU – MARJO RAUHALA-HAYES 1997: *Ympäristöfilosofia.* Helsinki: Gaudeamus.
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2001: *Sarjoja. Nykysuomen paikallissijaiset olosijanimaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ORWELL, GEORGE 1945: *Animal farm.* London: Secker and Warburg.
- PENTTILÄ, AARNI 1957: *Suomen kielioppi.* Porvoo: WSOY.
- PERRAUT, CHARLES: *Saapasjalkakissa.* Lyhennelmän suomentanut Kati Weiss. <http://iltasatu.org/lue-selaimessa/?id=483> (13.4.2016)
- PIETIKÄINEN, SARI – ANNE MÄNTYNEN 2009: *Kurssi kohti diskurssia.* Tampere: Vastapaino.
- RAHTU, TOINI 2013: Tieteellisestä yleistajuiseen kielenkäyttöön. – Johanna Vaattovaara & Urpu Strellman (toim.): *Tieteen yleistajuistaminen* s. 99–118. Helsinki: Gaudeamus.

- RIMMON-KENAN, SHLOMITH 1983: *Kertomuksen poetiikka*. (Narrative Fiction, suom. Auli Viikari). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RISTILUOMA, ERIKA 2006: Inhimilliset kaniinit. Myytit, nainen ja luontosuhde Richard Adamsin teoksessa Ruuhometsän kansa. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston kirjallisuuden laitos.
- SHORE, SUSANNA 2012: Kieli, kielenkäyttö ja kielenkäytön lajit systeemis-funktionaalisessa teoriassa. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.): *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 131–157. Helsinki: Gaudeamus.
- 2012: Systeemis-funktionaalinen teoria tekstien tutkimisessa. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.): *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 158–185. Helsinki: Gaudeamus.
- SOLIN, ANNA 2006: *Genre ja intertekstuaalisuus*. – Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin (toim.): *Genre – tekstilaji* s. 72–95. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2012: Kriittinen diskurssintutkimus. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.): *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 558–563. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SUNA, NIINA 2009: ”Metsän prinsessa, luonnonlapsi. On syntynyt uusi ihminen.” Ekokriittinen näkökulma luonnon representaatioihin Yrjö Kokon saturoomaanissa Pessi ja Illusia. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston taiteiden tutkimuksen laitos.
- TELKÄNRANTA, HELENA 2015: *Millaista on olla eläin?* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tieteen termipankki*: <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Termipankki:Etusivu/en> (14.2.2016)
- TIILILÄ, ULLA 2007: *Tekstit viraston työssä: tutkimus etuuspäätösten kielestä ja konteksteista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TUORI, SALLA 2009: Mitä tarkoittaa intersektionaalinen luenta? – Anna Rastas & Helena Oikarinen-Jabai: Intersektionaalisuus teorioissa ja tutkimuskäytännöissä. Kulttuurintutkimuksen päivät, 11.12.2009, Jyväskylä.
http://www.jyu.fi/kultut/teorian_kaytanto_rastas_oikarinen-jabai (23.10.2015)
- DE WAAL, FRANS 2001: *The ape and the sushi master. Cultural reflections of a primatologist*. New York: Basic Books.
- VAATTOVAARA, JOHANNA – URPU STRELLMAN 2013: *Tieteen yleistajuistaminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- VAIJÄRVI, KARI (toim.) 1978: *Lapsi ja kirja. Lasten- ja nuortenkirjallisuuden opas*. Helsinki: Weilin+Göös.
- (toim.) 2001: *Opi, oivalla, osaa. Lasten ja nuorten tietokirjallisuudesta*. Helsinki: Suomen tietokirjailijat ry.
- 2015: *Totta tosiaan. Kotimaisia lasten ja nuorten tietokirjailijoita*. Helsinki: Avain.
- WHITE, LYNN JR. 1997 [1967]: Ekologisen kriisin historialliset juuret. – Markku Oksanen & Marjo Rauhala-Hayes (toim.): *Ympäristöfilosofia* s. 21–33. Suom. Markku Oksanen. Helsinki: Gaudeamus.

VILKUNA, MARIA 1992: *Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

YLI-VAKKURI, VALMA 1986: *Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö*. Turku: Turun yliopisto.